

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**İLKÖĞRETİM 4. 5. SINIF SOSYAL BİLGİLER DERSİNİN
İNSAN HAKLARI VE DEMOKRASİ EĞİTİMİNDEKİ
İŞLEVSELLİĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Duriye AYDENİZ

Enstitü Anabilim Dalı: Eğitim Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Eğitim Programları ve Öğretim

Bu tez, 22/01/2010 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Recep KAYMAKCAN

Prof. Dr. Halil KALABALIK

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ESKİCUMALI

Jüri Başkanı

Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

Kabul

Red

Düzeltilme

Kabul

Red

Düzeltilme

Kabul

Red

Düzeltilme

GİRİŞ

Ulus-devletleşme süreci kapsamında XIX. yüzyılda Batı'da, modern anlamdaki ilk eğitim kurumlarının inşasının akabinde, ulus-devletlerin himayesinde örgün eğitimin yaygınlaşmasıyla birlikte bu okullardaki eğitimin işlevi, içeriği ve niteliği gibi hususlar da gittikçe önem kazanmaya başlamıştır. Anaokulundan başlayıp, yükseköğrenime uzanan süreçte, insanların hayatlarının önemli bir kısmını eğitim kurumlarında geçirdikleri göz önünde bulundurulduğunda, bu kurumlardaki eğitimin önemi daha açık bir şekilde ortaya çıkacaktır. Birey, eğitim hayatının başlangıcından itibaren çeşitli alanlarda hazırlanan ders kitaplarındaki bilgilerle donatılmakta, hayatında bu alanlarla ilgili karşılaştığı konulara da, büyük oranda bu bilgiler çerçevesinde bakması sağlanmaktadır. Bu tarz bir eğitim anlayışı, özellikle de ilköğretim ve liselerde etkisini daha yoğun bir şekilde hissettirmektedir. Bu kurumlardaki başat eğitim aracını ders kitapları oluşturmakta, öğrenci de öğretmeni tarafından, bu ders kitaplarındaki bilgilerle donatılmaktadır.

Tarihçi İlber Ortaylı da, insanların belirli alanlardaki bilgilerinin eğitim kurumlarında edindikleri bilgiler ile sınırlı olduğuna dikkat çekerek bu kurumlardaki eğitimin önemine dikkat çekmektedir. Ortaylı, alanıyla ilgili hatalı ve iyi bilgi vermeyen bir ders kitabı hazırlamanın ve okutmanın, uygarlığa karşı işlenen en büyük cinayet olduğunu ifade etmektedir (Ortaylı, 1983: 7). Belirli bir alandaki eğitimin içeriği, niteliği ve sunumu öğrencilerin o konuya daha ilgi duymasını sağlayabileceği gibi (eğitimin yetersiz olduğu durumlarda da) onları bir konudan soğutup, ilgisiz hale de getirebilir. Bütün bunlar dikkate alındığında, insan hakları ve demokrasi gibi oldukça önemli ve bağlayıcı konuların müfredat programları dahilinde nasıl ele alındığı önem arz etmektedir.

İnsan hakları, insana onurunu teslim ederek, özde insanı, genelde ise insanlığı geliştirmenin ve korumanın aracıdır. İnsan haklarını gerçekleştirmenin yolu demokrasiyi yerleştirmektir. Demokrasinin istenilen seviyede işlerliğinin olması için ise, insanlar tarafından sadece algılanması yetmez, onun bütün değerleriyle ve nitelikleriyle bireyler tarafından içselleştirilmesi gerekir. Çünkü demokrasi ancak, değerini bilen vatandaşların çokluğuyla yaşayabilir ve gelişebilir. İnsana bu anlamda

öncelikle insan olma bilinci kazandırılmalıdır. Bu bilinci kazandırmanın başlıca yolu da insan hakları eğitiminden geçmektedir.

Demokrasiye, insan haklarına ve özgürlüklere saygıyı hedefleyen bir eğitim ile kendisine ve çevresine karşı dürüst davranabilen, hoşgörüyü içselleştirmiş, açık fikirli, bağımsız düşünebilen, hak ve özgürlüklerinin farkında olan ve bunları koruyabilen ve kullanabilen, kendisiyle beraber başkalarının da saygıdeğer olduğunu içtenlikle kabul edebilen, farklılıkları bir çatışma unsuru olarak değil, doğal bir zenginlik unsuru olarak gören bireyler yetiştirmek mümkündür. Bu bağlamda, ilköğretimdeki eğitim sisteminde, insan hakları ve demokrasi değerlerinin oluşturucusu olarak kabul edilen sosyal bilgiler dersinin ve bu ders için hazırlanmış programın, bu amaç için yeterli olup olmadığı tartışma konusu olmuştur.

“İlköğretim 4. 5.sınıf Sosyal Bilgiler Dersinin İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimindeki İşlevselliği” başlıklı bu çalışma, konuyu sırf teorik bir düzlemde ele almamak açısından uygulamalı bir çalışma olarak öngörülmüştür. İlköğretimde sosyal bilgiler programının uygulayıcıları olmaları açısından, ilköğretim 4. ve 5. sınıf öğretmenleri üzerinde anket çalışması yapılmasının uygunluğuna karar verilmiş ve bu çerçevede Sakarya örneği kapsamında Adapazarı, Erenler ve Serdivan ilçelerindeki ilköğretim okullarında görevli 4. ve 5. sınıf öğretmeni olan 300 kişinin katılımıyla anket çalışması yapılmıştır.

Çalışmanın önemine binaen, konunun uygulamalı çalışma olmasına karşın, teorik yönü ihmal edilmeyen ve bu açıdan iyi bir arka plana sahip bir çalışma olarak hazırlanması öngörülmüştür. Bütün bunlar ışığında çalışma dört bölümden oluşmuştur. Bu bölümler şunlardır:

Tez çalışması, ilköğretimdeki sosyal bilgiler programını, insan hakları ve demokrasi eğitimi açısından ele aldığından, öncelikle bu kavramların teorik açıdan incelenip, tarihsel gelişimlerinin değerlendirilmelerinin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu amaçla “Teorik Açıdan Demokrasi ve İnsan Hakları” başlıklı birinci bölümde, bu kavramlar üzerinde durulmuştur. Bu bölümde ilk olarak demokrasinin anlamı, dünyada ve Türkiye’de tarihsel açıdan gelişimi, demokratik bir rejimin temel değerleri ve özellikleri üzerinde durulmuştur. Akabinde kavramsal açıdan insan hakları, bu hakların tarihsel gelişimi ve önemi ele alınmış, bölümün sonunda ise insan hakları ve demokrasi

eğitiminin amaçları, temel nitelikleri ve bu eğitimin önemi üzerinde durulmuştur. “İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Eğitim Programlarının İnsan Hakları ve Demokrasi Açısından İncelenmesi” başlıklı ikinci bölümde, ilk olarak sosyal bilgilerin tanımı, ilköğretimdeki sosyal bilgiler programının amaçları, önemi ve özellikleri üzerinde durulmuştur. Bu bölümde sosyal bilgilerdeki, davranışçı ve yapılandırıcı öğrenme anlayışlarının ele alınmasından sonra, ilköğretim 4. ve 5. sınıf sosyal bilgiler dersi eğitim programlarında, insan hakları ve demokrasinin hangi yönlerden ele alındığı ve ne gibi özellikler taşıdığı üzerinde durulmuştur.

“Araştırma Yöntemi” başlıklı 3. bölümde; araştırmanın modeli, evreni, örnekleme, veri toplama araçları ve veri analizi gibi konular üzerinde durulmuştur.

“Bulgular ve Değerlendirme” başlıklı 4. ve son bölüm, anket yöntemiyle elde edilen verilerin SPSS programı aracılığıyla veri girişlerinin yapılmasının akabinde, elde edilen istatistiki verilerin değerlendirmesini içermektedir.

BÖLÜM 1: TEORİK AÇIDAN DEMOKRASİ ve İNSAN HAKLARI

Bu bölümde İnsan Hakları ve Demokrasi kavramları üzerinde durulmuştur. İlk olarak kavramsal açıdan demokrasinin tanımı yapılmış, dünyada ve Türkiye’de tarihsel gelişimi üzerinde durularak demokratik bir rejimin temel değerleri ve özellikleri açıklanmıştır. Akabinde insan hakları kavramı, tarihsel gelişimi ve önemi ele alınmış, bölümün sonunda ise insan hakları ve demokrasi eğitiminin anlamı ve önemi, amaçları ve temel nitelikleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca insan hakları eğitimi ile demokrasi ilişkisi irdelenmiştir.

1.1. Demokrasinin Tarihsel Kökenleri ve Özellikleri

1.1.1. Kavramsal Açıdan Demokrasi

Sosyal bilgilerdeki pek çok terimde olduğu gibi demokrasi kavramında da üzerinde konsensüs sağlanmış bir tanım bulunmamaktadır. Günümüzde demokrasinin tanımına, yere ve zamana göre farklı anlamlar yüklenmektedir. Her ülkenin yönetim şekline göre farklı tanımlar söz konusu olmaktadır. Yine herkesin kendi siyasi, sosyal, kültürel ve iktisadi yaklaşımına veya bakış açısına göre bir demokrasi ideali olmuştur. İnsanlar kendi açılarından baktıkları için kavram üzerinde bir takım belirsizliklerin oluşması da kaçınılmaz olmuştur. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda demokrasi kavramını, herkesin kendi idealindeki gerçeğe ulaşmasını beklediği bir değer olarak tanımlamak mümkündür. Bu haliyle demokrasi, üzerinde çok tartışılan ama asla vazgeçilmeyen bir kavramdır. İnsanların çoğu demokrasiyi bugünün en iyi yönetim biçimi olarak kabul etmektedirler.

Demokrasinin tam bir tanımını yapmak mümkün olmasa da iki Yunanca sözcüğün birleşiminden “Demos” (halk) ve “Kratos” (kudret, iktidar, hakimiyet, idare) meydana geldiğini ve halkın yönetimi olarak çevrildiğini belirtmek gerekir (Kuzu,1997: 105). Eski Yunanlılar siyasal sistemi tanımlamak üzere, “Demos” ve “Kratos” sözcüklerini birleştirerek “Demokratia” yı kullanmışlardır. Bu kavram o dönemin Eski Yunan sitelerindeki demokratik rejimi ifade etmektedir (Uygun, 2003:18).

Şüphesiz ilk çağda demokrasiye yüklenen tanım ve fonksiyonlar ile günümüzdeki demokrasi anlayışı arasında farklılıklar bulunmaktadır. Gordon Marshall (1999:140), günümüzdeki pek çok siyasal sistem ve ideolojinin, demokrasinin erdemine sahip

çıkmasına karşılık bu sözcüğün gündelik kullanımının fiili anlamsızlaşmaya yüz tuttuğuna dikkat çekmektedir. Her türlü siyasal düzenlemeyi meşrulaştırmak için demokrasi terimine başvurulması çok sık rastlanan bir durum olmuştur.

Çok yaygın kullanılan bir özdeyişle: Demokrasi, halkın halk tarafından, halk için yönetimidir (Uygun, 1996:1). Demokrasi konusunda üzerinde hemfikir olunan başlıca tanımlamanın, bahsi geçen bu yaygın tanım olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Büyükkaragöz, 1994: 35). Demokratik yönetimin başlıca özelliğinin ise diktatörlükten kaçınmak olduğunu söylemek mümkündür. Zira demokratik rejimlerde yönetimin işbaşına gelmesi ve işbaşından gitmesi seçimle sağlanmaktadır. Demokrasinin varlığı için ana kararları alacak olanın halk olması hayati derecede önemlidir (Ateş, 2007:1).

Sözlük anlamı olarak demokrasi: “Bireye değer veren ve insan kişiliğinin bütünlüğünü önemli sayan, birlikte davranan insanların zeka ve anlayışına inanç duyan ve karşılıklı saygı ve işbirliği, hoşgörü ve doğruluk gibi nitelikleri yansıtan, toplumsal ilişkilere yer veren bir yaşam yolu” şeklinde tanımlanmaktadır (Öncül, 2000:290). Levin’e göre (1998), yaygın bir görüş, demokrasiyi bir formal politika yöntemi olarak ele alır; oy verme, seçimler, siyasi partiler vb. Bu görüş, demokrasinin bir piyasa tercihi olarak görüldüğü günümüzde özellikle güçlü bir referanstır. Bu eğilime göre, “demokrasinin amacı insanların isteklerini, oldukları gibi, kayıt altına almaktır; ne olabileceklerine ya da ne olmak isteyebileceklerine katkıda bulunmak değil. Demokrasi bir piyasa mekanizmasıdır; seçmenler tüketici, politikacılar girişimcidir.” Bir diğer yaklaşım da, demokrasiyi kolektif bir karar alma süreci olarak tanımlar. Bu süreçte, her bir bireyin istekleri adil biçimde ele alınır ve her bir bireyin yapılan tercih üzerinde adil bir etkisi vardır (Taçman, 2009: 31).

Bu birkaç tanımdan da görüleceği gibi demokrasinin tanımı konusunda pek çok farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bu konuda; demokrasiyi bir yönetim biçimi olarak tanımlama yaklaşımı, demokrasinin insan hakları boyutu ile tanımlandığı yaklaşım ve demokrasinin bir yaşama biçimi olduğunu vurgulayan yaklaşım söz konusudur (Yeşil, 2003:3). Ancak bunlar birbiriyle yakından ilişkilidir. Demokrasi bir öğrenme ögesi olarak yaşama biçimi yönünden bireysel öğrenmedir ya da bireysel yeterlidir. Bu bağlamda hoşgörü, dayanışma, adalet, kendini gerçekleştirme ve ifade etme gibi kavramlarla nitelendirilir. Toplum biçimi yönünden de sosyal öğrenme (sosyal

yeterlilik) ile ilgilidir. Burada da; çoğulculuk, farklılık, çatışma yönetimi vb. kavramlarla nitelendirilir. Yönetim biçimi yönünden de politik öğrenme (politik yeterlilik) olarak birbiriyle ilişkilidirler. Bir yönetim biçimi olarak demokrasi, güçler dengesi, insan hakları, yasa gücü, parlamento gibi kavramlarla nitelendirilir (Şişman, 2007:292).

Tarihsel açıdan bakıldığında demokrasi, büyük bir kazanım olarak görülmektedir. Bununla birlikte demokratik tecrübe içerisinde olumsuz örneklerin bulunduğunu da belirtmek gerekir. Örneğin A. Hitler, 1933'te Almanya'da seçimle iş başına gelmiştir. Ancak daha sonra sosyal hayatın her safhasına nüfuz ederek demokratik rejimin zıddı olan, tam bir diktatörlük rejimi kurmuştur (Akdemir, 1997: 602). Hitler bunu yaparken kurduğu sistemi de (Nasyonal Sosyalizm), gerçek demokrasi olarak nitelendirmiştir (Büyükkaragöz, 1990a: 7). Yine Mussolini'nin emriyle, İtalya'da 1922'de, Roma üzerine yürüyerek iktidara el koyan faşist idare de demokratik prensiplere dayandığını iddia etmiştir. Demokrasinin ortak bir tanımına ulaşmak çok zor olsa da, demokrasinin bu türden "totalitarizm, otoriterizm, mutlakiyet, diktatörlük ve otokrasi" olmadığından hiç kimsenin şüphesi yoktur (Atar, 1997: 73).

Ateş(2007: 1)'e göre demokrasinin kısaca tanımı; yaşam şeklidir. Günümüzde her yaşam şekli bir demokrasidir. Çünkü bugünün modern demokrasilerinde kişilerin özgürlükleri çok önemlidir. Demokrasi, insana verilen değer ve gösterilen saygı ile en önemli işlevini yerine getirir. Hem kişilerin özel yaşamları, hem aile yaşantıları, hem de tüzel kişilerin yaşam şekilleri demokrasinin bu işlevi içinde hayat bulur. Demokratik rejimde uyum önemli bir faktördür. Demokrasinin özü de, farklılıkları uyumsuzluğa dönüştürmeden yaşatma gücüne dayanmaktadır. Bu nedenle demokrasi her düşüncüyü gerektiğinde bünyesinde barındırır ve yaşatır. Bu durumda demokrasi; yaşadığı toplumda kendi gibi düşünmeyenlere tahammül (hoşgörü), uyum ve gerektiğinde onlarla işbirliğidir.

Turan Ateş gibi, Demokrasiyi tanımlamaya çalışan araştırmacı, yazar ve düşünürlerin çoğu, onun bir yaşam biçimini anlattığı düşüncesinde birleşmiştir (Kuzu, 1997: 105; Büyükkaragöz, 1989:3; Cafoğlu, 1997:594; Ertürk, 1981:114; Gözütok, 1995: 17; Tezcan, 1994:97; Yeşil, 2001:18). Uygun'a göre de (2003: 9) demokrasi çok boyutlu bir kavram olup; bir yönetim biçimi, bir karar alma süreci, bir yaşam biçimi ve bir değerler

kümesini ifade eder. Gerçekten de demokrasi kavramının tarihsel gelişimi incelendiğinde de, onun bir yönetim biçimi olmakla birlikte aynı zamanda bir yaşam biçimi olduğu görülür. Demokrasinin vatanı olarak bilinen Batı'da, kurumlar ve insanlar arasında çekişmeler sonunda, oluşan uzlaşma ile birlikte demokrasi ortaya çıkmıştır. Buna göre demokrasinin bir hedef değil; yaşamın doğal bir ürünü olduğu söylenebilir.

Kapani'ye göre demokrasi, kişi hak ve özgürlükleri kavramını da içine almaktadır. Kapani demokrasi konusunda yaptığı değerlendirmede, demokrasiyi çoğunluğun yönetimine dayandırmakla beraber aynı zamanda hürriyet rejimi olarak da ele almaktadır. Ona göre, temel hak ve hürriyetler olmadan demokrasi de olamaz ve kamu hürriyetlerinin en iyi şekilde gerçekleşmesini sağlayacak ideal rejim demokratik rejimdir (Kapani, 1993:173).

Genç ve Kalafat yaptıkları demokrasi tanımında (2008: 213), demokrasinin herkesi kapsayan özelliğine dikkat çekmişlerdir. Buna göre demokrasi, sayıca azınlıkta kalanların da görüşlerinin dinlendiği, haklarının gözetildiği, niteliğin sayıya tercih edilmediği, gerçek anlamda karşılıklı anlayışın ve empatik düşüncenin ön planda olduğu bir yaşam biçimidir. Demokrasi, sadece çoğunluğun egemenliğine dayanan bir sistem değildir. Çoğulculuk anlayışı içinde azınlık durumunda kalan düşüncelere de hayat hakkı tanımak ve devletin koruyuculuğunun bu bireyleri de kapsamasını sağlamak durumundadır. Dolayısıyla demokrasinin amacı tek doğrudan birleşmek değil, başkalarının doğrusuna da saygı göstermeyi öğrenmek, farklı düşünen ve davrananlarla barış içinde bir arada yaşamayı başarabilmektir (Yeşil, 2002: 4-5).

Aynı şekilde Ali Yaşar Sarıbay da yaptığı demokrasi tanımında (1998: 26), demokrasinin farklılıkları dışlayan değil, onlara sahip çıkan ancak bu farklılıkların birbirleri üstünde de egemenlik kurmasını engelleyen yönüne dikkat çekmiştir. Buna göre demokrasi, bireyler ve topluluklar arası sorumlulukları etik bir zorunluluk olarak gösteren, ayrıca farklılıkları doğal karşılayan, bu farklılıkların üstünlük haline gelmesini engelleyen bir tutum olarak görülmesini sağlayan bir sistemdir.

Çoğulculuk yalnız iç barış için değil, insan onuru için de zorunludur. İnsan onurlu bir varlıktır ve her yönüyle tanınmak ve kabul edilmek ister. Devlet insana saygılı olmak zorundadır. İnsan kendisine ve değer verdiği şeylere saygı duyulmasını ister. Bu saygı

insan olmanın vazgeçilmez unsurudur. Onurlu insana onurunu teslim etmek, ancak çoğulcu demokrasinin sağladığı bir değer ve erdemdir (Selçuk, 1997: 10).

1.1.2. Demokrasinin Tarihsel Gelişimi

Demokrasiyi daha iyi anlayabilmek için demokrasi kavramının 2000 yılı aşan geçmişine bakmak gerekir. Tarihsel açıdan bakıldığında demokrasinin gelişiminin uzun süre inişli ve çıkışlı olduğu görülmektedir. Bir başlangıç noktası aramak gerekirse, demokrasinin ilk olarak Eski Yunan'daki şehir devletlerinde (Atina Sitelerinde) uygulandığını söylemek mümkündür. Atina demokrasisi olarak da anılan bu sistem, doğrudan demokrasiye çok yakın bir örnek teşkil etmiştir.

Antik Yunan'da siteler toplumsal ve siyasal örgütlenmenin egemen biçimi olarak görülmektedir. Demokrasi, bir site devleti olan Atina'nın siyasal düzeni ya da rejimi olarak ortaya çıkmıştır. Atina'daki halk yönetiminin en büyük göstergesi sitelerin, yurttaşların katıldığı meclis eli ile yönetilmesi olmuştur (Şaylan, 1998: 14). Sitenin en önemli kurulu ise yargıç-kralın yerini alan ve 10 generalden oluşan bir çeşit yönetim kurulu olmuştur (Melen, 1997: 21).

Atina'daki bu demokrasi, tek kişi egemenliğini, yani kralın merkezde olduğu ve tek karar verici olduğu bir yönetim anlayışını kabul etmemekteydi. Çoğunluğun oyları geçerlilik şartıydı ve karar vermek için yeterli görülüyordu. Bu doğrudan demokrasi rejiminde sitenin tüm sorunları tartışılırdı. Kanunlara saygının esas kabul edildiği söz konusu rejimde, özgürlük ilkesi yerleşmişti. Özgürlüklerin gerçek güvencesi de yasalara duyulan saygı olarak görülmüştü.

Atina demokrasisinin genel özellikleri dikkate alındığında, bu demokrasiyi o dönem için üstün bir demokrasi anlayışı olarak kabul etmek mümkündür. Bununla birlikte bu durumu abartmamak gerekir. Zira böyle bir yaklaşım, Atina demokrasisinde yaşanan çeşitli olumsuzlukların görmezden gelinmesine neden olacaktır (Özdemir, 2009: 13). Eski Atina demokrasisinde, teoride bütün yurttaşlar mecliste oy verme ve fikrini söyleme hakkına sahip gözükse de kadınlar, köleler ve o şehir-devletinde doğmamış olanlar (yabancılar), demokratik rejimin asıl yurttaşlar için öngördüğü haklardan yararlanamazlardı. Demokrasi yalnızca atası, geçmişi Atinalı olan insanların elindeydi ve diğerlerinin hiçbir söz hakkı yoktu (Ateş, 2007: 8).

Atina Cumhuriyetindeki, kadınlar ve köleleri dışlayan, dönemin demokrasi anlayışı uzun bir süre varlığını sürdürmüştür. Tarihteki Eski Yunan örneğinden sonra, görünüş olarak demokratik, ancak oligarşik bir yapıya sahip olan Roma İmparatorluğu örneği ortaya çıkmıştır (Melen,1997: 21). Roma İmparatorluğu döneminde uygulanan devlet sistemi, temsili demokrasiye yakın bir nitelik taşımaktaydı. Demokratik haklar genellikle sosyal sınıf ayrımına göre şekillenirdi. Kurumlar herkesin kamu yaşamına katılmasına izin veriyordu ama asıl güç ve iktidar senatörler aristokrasisine aitti. Yönetici aristokrasi, yoksullara zorla kendi iradesini kabul ettirirdi. Devlet memurluğu ise, asillere özgü olarak görülür ve maddi nedenlerle gerekli parası olan çok az sayıdaki aile tarafından elde edilebilirdi (Ateş, 2007: 9–10).

Roma Uygarlığı da en az Yunan Uygarlığı kadar tarihte derin izler bırakmıştır. Roma Uygarlığı'ndaki devlet hukuk sistemi, bugünkü Batı uygarlığının temelini oluşturan Yunan Felsefesinin ve özgür insan anlayışının izlerini taşımaktadır (Uslu, 2003: 11). Roma İmparatorluğu'nda demokrasi anlamında en kayda değer dönem M.Ö. 6. yüzyılın sonlarında monarşinin kaldırılmasından itibaren beş yüz yıllık bir dönemdir. Pek çok ülkenin kanunlarına ve hukuk bilimine öncülük eden medeni hukuk ve ceza hukuku sistemlerinin ilkeleri bu dönemin eseridir (Yeşil, 2002: 15).

Demokrasinin ortaya çıktığı Batı örneği dikkate alındığında, Karanlık Çağ olarak bilinen Orta Çağ'da demokratik devletin olmadığı görülmektedir. Orta Çağ, hem sosyal ve ekonomik düzeni hem de değerler sistemi açısından İlk Çağdan çok farklı özellikler taşımıştır. Bu çağ, kilisenin hegemonyasında dinsel düşünüş etkisinin ve Skolâstik öğretinin egemen olduğu bir çağ olmuştur. Orta çağda kilise sadece insanların inançlarıyla ilgili olmamış sosyal yaşam alanında da etkili olmuştur. Düşünce özgürlüğünün karşısına da bazı engeller çıkarmıştır. Kilise bu dönemde tamamen hiyerarşiye dayalı bir din kurumu oluşturmuştur.

Orta Çağ'da Batı demokrasisinin gelişme süreci içindeki en büyük olay, İngiltere'de kralın yetkilerini din adamları ve halk adına sınırlayan Magna Carta Libertatum'un (Büyük sözleşme) 1215'te ilan edilmesidir. İngiltere Kralı I. John imzaladığı bu fermanla yetkilerinin küçük bir bölümünü feodal beylere devretmiştir. Bu fermanın demokrasiye en önemli katkısı halkın kanunlara uyması gerektiği ve birlikte yaşam ilkeleri olmuştur (Büyükkaragöz, 1995: 5). Bu belge doğrultusunda ilk seçimler, 1265

yılında yapılmıştır. Yapılan kısıtlamalardan dolayı halkın çok az bir bölümü bu seçimlere katılabilmştir. Bu sözleşme, senyörlerin iktidarını sağlamış, ancak herkesin kişisel özgürlük hakkını da güvence altına almıştır. Kralların yargılama ve tutuklama hakları, bu sözleşme ile ellerinden alınmıştır. Fransa'da bu yetkinin kralların ellerinden alınması ancak 1789 yılında Fransız Devrimi ile gerçekleşmiştir. İngiltere'de suçluların yargıç önüne çıkarılması yönündeki hukuki güvence (Habiea Corpus) 1679 yılında sağlanmıştır. 1689'da İnsan Hakları Bildirgesi'nin kabul edilmesi ise önemli bir dönüm noktası olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri(ABD)'nde de 1776'da kabul edilen bu bildirme, ABD Anayasası'nın temelini oluşturmuştur (Melen, 1997: 23).

Orta Çağda gerçek anlamda demokrasiyi uygulayan bir devlet olmamıştır. İtalya'daki bazı şehirler bu uygulamayı denemiş, ancak zengin burjuvazi ile işçiler arasında çatışmalar olmuştur. Bu dönemde Kıta Avrupası'ndaki bazı ekonomik krizlerden dolayı monarşik ve feodal iktidarlar gündeme gelmiştir (Ateş,2007:9–17). Orta Çağ'ın sonlarına doğru burjuvazinin bir sınıf olarak yükselmesi, demokrasinin gelişmesi noktasında önemli olmuştur. Burjuvazi sınıfı, üst düzeyde bulunan aristokratlara karşı demokratik değerlerin savunuculuğunu üstlenmiştir. 1879 Fransız Devrimi'nin gerçekleştiği 18. y.y. bu anlamda bir dönüm noktası olmuş ve burjuvazi, eski düzeni temsil eden aristokrasiye karşı kesin bir zafer kazanmıştır (Tanilli, 2001: 31).

Demokrasinin büyük atılımlar yaptığı ve gelişme gösterdiği Yeniçağ bu anlamda önemli bir dönemdir. Fransız İhtilali (1789) ile eşitlik, özgürlük, adalet, bağımsızlık gibi düşünceler kapsamlı olarak demokrasiye girmiştir. Özellikle insan hakları konusunda “İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi” bazı haklara değinmiş olmakla birlikte konuda en önemli ve en büyük gelişme 10 Aralık 1948 tarihinde imzalanan “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (İHEB)” olmuştur (Büyükkaragöz, 1995: 6). Yeni Çağı kapatan, 1789 Fransız İhtilali öncesi, demokratik rejimler doğmuş, Dünyada ilk kez Yunanlılar, iktidar ve otorite kavramları üzerinde düşünmüşlerdir. Sonuç olarak da toplumsal örgütlenme sistemlerini ve şekillerini tanımlamışlardır.

1.1.3. Türkiye’de Demokrasinin Tarihi Gelişimi

Türklerde demokrasi tarihi ve insan hakları kavramının gelişimi, 1839 tarihinde Tanzimat Fermanı’nın ilan edilmesiyle başlatılmaktadır. Tarihte Gülhane Hattı Hümayunu olarak da bilinen Tanzimat Fermanı’nın ilanıyla birlikte Osmanlı Devleti’nde yaşayan yabancı azınlıkların sosyal ve ekonomik haklarıyla ilgili bir takım düzenlemeler yapılmıştır.

Dünya tarihine altı asır yön veren ve farklı dinlere mensup birçok ulusu sinesinde barındıran Osmanlı Devleti, farklı kültürlerin birbirleriyle yan yana kardeşçe yaşadıkları bir toplumsal yapıyı oluşturmuştur. Yabancı tebaalar kendi kültürel kimliklerini, din ve dillerini, kendilerine tanınan geniş haklar çerçevesinde muhafaza edebilmişlerdir. Zaten demokrasinin ve insan haklarının özüne ve bugünkü amacına baktığımızda da bu işlevi görürüz.

Osmanlı Devleti çok dilli ve çok dinli bir yapıya sahip olmasına rağmen, hiçbir zaman kültürel ve dini anlamda zorlamaya ve asimilasyona girişmemiş, çeşitli kültürlerin ve dinlerin yasamasına izin vermiştir. Bundan dolayı Osmanlı Devleti’nin demokrasi açısından geri bir düzeyde olmadığı rahatça söylenilebilir (Yeşil,2002: 19). Osmanlı Devleti’nde Batı anlayışının kabul gördüğü bugünkü çizgide bir insan hakları anlayışı söz konusu olmasa da, insan hakları açısından döneminin en gelişmiş örneğini sunduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı Devleti’nde din toplumsal yaşamı ve devlet yönetiminde izlenen politikaları belirlemede önemli bir unsur olmuştur. İslam dini bütün insanların eşit olduğunu belirterek öngördüğü; can güvenliği, mal edinme hakkı, akıl sağlığı, nesil, din ve vicdan hürriyeti ilkelerini hukuki norm biçimine dönüştürmüştür (Gökburun, 2007: 53). Taşkesen de (2005.109); batılı devletlerin nice kavga ve ihtilallerden sonra kazanacağı sosyal içeriğin başından beri İslamiyet’te olduğunu dile getirmektedir. Batı anlayışının kabul gördüğü çizgide insan hakları kavramının Türklerde ve Osmanlı Devletinde ancak 1839 Tanzimat Fermanı’ndan sonra ortaya çıktığı varsayılmıştır. Oysa Osmanlı Devleti, Devlet felsefesinin temelini oluşturan hoşgörü ve adalet anlayışı ile fethettiği yerlere bile barış, adalet ve huzur götürmüştür.

Bugünkü anlamıyla Osmanlı Devleti'nde demokratikleşmenin başlaması ve demokratik sürece geçme açısından, II. Mahmut zamanında imzalanan Sened-i İttifak (7 Ekim 1808) önemli bir gelişme olarak kabul edilmektedir (Büyükkaragöz ve Kesici,1998: 25). Sened-i İttifak'ta ayanlar ve padişah arasında yapılan anlaşma ile padişahın yetkilerinin kısıtlanması yoluna gidilmiştir. Ancak sadece devlet içerisinde üst tabakaya karşı bir kısıtlamaya gidildiğinden, tam bir demokratik gelişmeden bahsedilemese de bu sözleşmenin ileriye yönelik örnek bir adım oluşturduğu söylenilebilir.

3 Kasım 1839 tarihinde Padişah Abdülmecit tarafından ilan edilen Tanzimat Fermanı ile devlet içinde adaletin gerçekleştirilmesi için hak ve hürriyetleri sağlama noktasında önemli bir adım atılmıştır. Bu belge ile ilk defa can, mal ve namus emniyeti devletin garantisi ve koruması altına alınmış ve hukuk devleti olma yolunda önemli bir adım atılmıştır. Padişahın mutlak otoritesi sınırlandırılmıştır. Tanzimat Fermanı, Batılı devletlerin baskısı ile ilan edilmiştir. Akgündüz ve Öztürk'e (1999: 254) göre Tanzimat, Müslüman halkı geri iterek, gayr-i Müslim halkı ön plana çıkarmak amacıyla zorla ilan edilmiş bir belgedir.

Tanzimat Fermanı bir anayasa olmaktan çok, bir halk bildirgesi şeklindedir. 1856' da yayınlanan Islahat Fermanı ise Tanzimat Fermanı'nda dile getirilen hakların gerçekleştirilmesi ve Osmanlı Devleti'ndeki gayr-i Müslimlere daha geniş çerçevede yeni haklar verilmesi gayesiyle hazırlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin Müslüman tebaası ile gayri Müslim tebaası arasında din, askerlik vergi ve eğitim alanlarında düzenlemeler yapılmıştır.

Türk tarihinde demokrasi ve insan hakları alanındaki en önemli gelişmeler, "Meşrutiyet Dönemi" olarak adlandırılan ve 1876 Anayasasının (Kanun-i Esasi) ilanı ile başlayan dönemde ortaya çıkmıştır (Uygun, 1996: 12). 1876'da ilk anayasanın (Kanun-i Esasi) kabul edilmesiyle mutlak monarşi yönetimi sona ererek, meşrutiyet dönemi başlamıştır. Fakat Kanun-i Esasi'yi gerçek bir demokratik gelişme olarak görmek zordur.

1876 Anayasası ile Osmanlı Devleti gerçek anlamda bir meşruti düzene geçememiştir. Padişahın yetkilerine karşı sınırlandırmalar az bir ölçü dahilinde yapılmıştır. Bu düzenleme sonrasında padişah egemenliğin sahibi olarak üstünlüğünü korumuştur. Buna

karşın mutlak monarşi kendini bir ölçüde sınırlamış ve anayasası olan, meclisi olan bir yapıya kavuşmuştur (Uygun, 1996: 13–14).

Türkiye’de ciddi anlamda ilk demokrasi tecrübesi İkinci Meşrutiyet döneminde yaşanmıştır. Meşrutiyet Anayasası’nın 1908’de yeniden yürürlüğe konmasını izleyen anayasa değişikliklerini müteakip, çoğulcu bir siyaset ve toplumsal-kültürel hayat ortaya çıkmaya başlamıştır (Erdoğan, 1997: 49). II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı Devleti’nin teokratik yapısını değiştirmemesine rağmen parlamenter sisteme dayanan meşruti monarşiyi kurmuştur (Büyükkaragöz, 1995: 14). Ancak, İttihat ve Terakki Partisinin zamanla bir baskı düzeni uygulamaya başlamasıyla sonuca ulaşamamıştır. “1909 değişiklikleriyle yeniden yürürlüğe giren anayasa, uygulama yasaları ile toplumsal yaşama girememiş ve özgürlükler alanında bir gelişme sağlayamamıştır” (Akıllıoğlu; 1995: 131).

21 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanununu ile Türk toplumunda devlet yapısı ve yönetim anlayışında yeni bir dönem başlamıştır. Bu anayasa ile ulusal egemenliğin ön plana çıkartıldığı Türkiye Devleti’nin temelleri atılmıştır (Gözübüyük, 2000: 121). Milli Mücadele yıllarının olağanüstü şartlarında hazırlanan 1921 Anayasasının en önemli özelliği güçler birliği ilkesini ve Meclis Hükümeti sisteminin benimsenmiş olmasıdır. Bu anayasa olağanüstü şartlarda hazırlandığından kısa bir anayasaydı ve insan haklarına ilişkin kuralları içermiyordu.

1921 Anayasası üç yıl sonra yerini 1924 Anayasası’na bırakmıştır. 1924 Anayasası, sınırlarını da belirleyerek birçok hak ve özgürlüğe yer vermiştir. Ancak kişi haklarını saydığı halde güvenceye alamamıştır. Ekonomik ve sosyal haklardan ise bahsedilmemiştir. 1934 yılında yapılan anayasa değişikliği ile kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. 1928 ve 1934 tarihlerindeki anayasa değişiklikleriyle herkesin din ve inanç özgürlüğüne sahip olduğu da belirtilmiştir. 1946 yılına kadar devleti tek parti iktidarı yönetmiştir. 1946’ da çok partili hayata geçilmiş, 1950’ de ise ilk defa bir parti seçimle iktidara gelmiştir. 1946’da başlayan ve 14 Mayıs 1950 seçimleriyle taçlanan dönemin, demokraside çok önemli bir yeri vardır. O zamana kadar vatandaşa, onu kimin yöneteceği sorulmamıştır ama artık bu zamandan itibaren sorulmaya ve isteklerine önem verilmeye başlanmıştır (Yeşil, 2002: 21).

Türk tarihinde, ilk kez bir Kurucu Meclis'in hazırladığı ve halkoyu ile kabul edilen Anayasa olma özelliğini taşıyan 1961 Anayasası, Temel hak ve özgürlükler konusundaki yaklaşımı ve düzenlenmeleri ile dikkat çeker. 1961 Anayasası genel amacını ise, “insan hak ve hürriyetleri” ve “demokratik hukuk devleti” gibi evrensel değer ve kategorilerle ifade etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Kamu Hukukunda köklü değişiklikler getiren 1961 Anayasası, bireyi esas almış ve “Temel haklar, hürriyetler ve ödevler” adı altında ayrıntılı ve çok sayıda düzenlemeyi içermiştir. Temel hak ve hürriyetlerin sınırlanmasına da sınırlar konulmuştur. Sosyal devlet anlayışı ile insan haklarını korumak için düzenlemeler yapmıştır. Ayrıca 1924 Anayasası' da belirtilmiş olan sosyal haklar, 1961 Anayasasında tekrar düzenlenmiştir. 1961 Anayasası'nda Cumhuriyetin nitelikleri sayılırken “insan haklarına dayanan devlet niteliği” esas kabul edilmiştir.

1961 Anayasası, ortaya çıkan bir takım olumsuzluklar nedeniyle askeri bir darbe ile askıya alındı. Yaşanan gelişmeler sonrasında Türkiye'de hala yürürlükte olan 1982 Anayasası oluşturuldu. 1982 Anayasa halk oylaması ile kabul edilmiş, 1961 Anayasasından farklı olarak tek Meclis sistemi benimsenmiştir. 1961 Anayasası'na göre yürütme daha güçlendirilmiştir. Bunun yanında özgürlüklerin sınırlandırılması hususunda yeni ve daha keskin sınırlar getirilmiştir. Özerk statüye sahip kuruluşlar (YÖK, RTÜK, TRT gibi) oluşturulmuştur. 1982 Anayasası ile 1961 Anayasasına arasındaki temel farklardan biri, 1961 Anayasası'nda ‘insan haklarına dayalı’ 1982 Anayasası'nda ise, ‘insan haklarına saygılı’ ifadelerinin yer almış olmasıdır. 1961 Anayasasında Türkiye Cumhuriyetinin insan haklarına dayalı oluşu, herhangi bir kayıt ve şarta bağlı tutulmamışken, 1982 Anayasasının Türkiye Cumhuriyetine saygılı oluşu; toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde kalmak ve bu sınırları aşmamak zorundadır. Bu haliyle anayasada devlet ve otorite birinci planda, hak ve özgürlük ise ikinci planda ve bunlara tabi olarak vardır (Tanör, 1994:197)

1982 yılından günümüze kadar anayasada bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Anayasa ve yasalarda düşünce ve ifade hürriyeti, dernek kurma, adil yargılanma hakkı, konut dokunulmazlığı, haberleşme hürriyeti, gözaltı süresi ve ölüm cezası gibi önemli konularda yapılan 34 değişikliğin 27'si insan haklarını doğrudan ilgilendiren düzenlemelerdir. Bu düzenlemeler 17 Ekim 2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 1 Ocak

2002 tarihinde yürürlüğe giren yeni Medeni Kanun ile kadın-erkek eşitliği, dernek kurma özgürlüğü, çocuk hakları gibi insan haklarının temel öznelere ilgilendiren alanlarda düzenlemeler hayata geçirilmiştir. 3 Ekim 2001 tarihinde Anayasa’da yapılan reform niteliğindeki değişikliklere paralel olarak 8 adet uyum kanunu çıkarılmıştır. Bu düzenlemelerle, Türkiye’de demokrasi ve insan hakları konusunda çeşitli açılımlar yapılmaya çalışılmıştır.

Batı’da ve Türkiye’de böyle bir tarihsel mazisi olan demokrasiyi teorik çerçevede daha iyi kavramak açısından demokrasinin ne demek olduğu, demokratik bir rejimin temel değerlerin ve özelliklerinin ne olduğu üzerinde durmak gerekmektedir.

1.2. Demokratik Bir Rejimin Temel Değerleri ve Özellikleri

1.2.1. Demokrasinin Temel Değerleri

Zaman ve mekândan kaynaklanan farklılıklar, bakış açılarından kaynaklanan farklılıklar, egemen güçlerin yönlendirmeleri sonucunda demokratik teamüller konusunda gözlenen farklılıklar gibi hususlardan dolayı demokratik rejimin uygulanma şekli ve onun yansımaları arasında değişiklikler görülmekle birlikte, demokrasinin “olmazsa olmaz” olarak nitelendirilebilecek birtakım değerlerinin de bulunduğunu söylemek mümkündür. Demokratik değerler, demokrasinin üzerinde hayat bulduğu ve onun yaşama, insana, olaylara ve genel olarak tüm varlıklara bakış açısını yansıtan yönünü ifade eder.

Demokratik değerlerin neler olduğu konusunda farklı yaklaşımlar olmakla beraber genel olarak; insan haklarına saygı, adalet, katılım, eşitlik, özgürlük, uzlaşma, serbest tartışma ortamı, tercih, açıklık, hoşgörü, siyasal çoğulculuk, farklılaşma, hukuk devleti, sosyal devlet, dayanışma, insana değer verme, şiddetten kaçınma, eleştirel düşünme ve ifade etme özgürlüğü gibi değerler üzerinde bilim adamı, yazar ve düşünürlerin hemfikir olduğu gözlenmektedir (Yeşil, 2002:5; Büyükkaragöz, 1989: 26; Kuzu: 1997; Öztürk, 2000: 243). Bunlara ek olarak Kaya (1989:165–166) belirginlik, seçenek çokluğu ve ulusal bütünlük gibi kavramları da saymıştır.

Bireyler açısından demokratik değerlerin en önemlisi, insan şahsiyetine duyulan saygı ve bunun doğal sonucu olarak her bireyin iradesine verilen önemdir (Tozlu, 1998: 24). Diğer bir deyişle insanı, yalnızca insan olması nedeniyle değerli görmek; düşüncesine,

iradesine, şahsiyetine saygı göstermek, demokrasinin en temel değeridir. Demokratik toplumlarda insana ve insan yaşamına verilen bu anlamlı değerden dolayı insan davranışlarını belirleyen temel bir insan anlayışı vardır. Bu anlayışın kendi içerisinde oluşturduğu bazı temel nitelikler vardır. Bu temel niteliklere göre:

- Her insan değerlidir,
- Her birey kararlarının ve davranışlarının bilincinde olup bu sorumluluğu taşımalıdır,
- Her birey kişisel düşüncelerini özgürce hiçbir baskı altında kalmadan ifade edebilmelidir;
- Her bireyin kendini gerçekleştirme hakkı vardır,
- Toplum kuralları herkesin uyacağı kurallar olduğu için her birey toplum kurallarının oluşumuna özgürce katılır,
- Demokratik toplumun bireyi için her görüş önemlidir,
- İnsanlar, başkalarının görüşlerini de dinlemeye açıktır.
- Bu değerleri içerisinde taşıyan sistem demokrasidir (Kuzgun, 2002: 2).

Demokrasi, tüm halkın katılımıyla gerçekleşen bir yönetimdir. Bu yönetimde insana verilen değer çerçevesinde insan hakları son derece önemlidir. Bu değer ve önem demokrasinin insana bakış açısından kaynaklanmaktadır. Hürriyetçi demokratik rejimin özellikleri, ülkelere göre değişiklik gösterse de bu rejimin vazgeçilmez, asgari şartı olarak kabul edilen bazı unsurları vardır. Bunların başında; siyasal sistemdeki karar organlarının genel oya dayanan serbest seçimlerle işbaşına gelmesi, siyasi partiler arasındaki iktidar yarışının eşit şartlarda yürütülmesi ve tüm vatandaşların temel hak ve hürriyetlerinin tanınmasıdır. Ayrıca temel hak ve özgürlükler de yasalar yoluyla sağlanmaktadır (Özbudun, 1991: 68).

Bir ülkedeki yönetimin demokratik olduğundan bahsedebilmek için anayasal düzenin temel hak ve hürriyetler çerçevesinde temellendirildiği, yasalar önünde eşitlik anlayışının eksiksiz uygulandığı ve bu çerçevede vatandaşların devletin kurumlarına olan güveninin gerçekleştirildiği bir toplumsal düzenin kurulmuş olması gerekir. Demokrasinin değerleri içerisinde özgürlüğün ve eşitliğin yeri çok önemlidir.

Çevremize baktığımızda insanların dil, renk, ırk, ekonomik, sosyal statü, fiziksel ve zihinsel özellikler bakımından birbirinden farklı olduğunu görmekteyiz. İnsanlar bu özelliklere doğuştan sahiptirler. Ancak çeşitli haklara sahip olma açısından eşitliğe daha sonraki aşamalarda sahip olurlar. Özgürlük konusunda ise insan bireysel özgürlükten, yaşam özgürlüğüne kadar geniş bir alanı kapsayacak olan büyük değerlere sahiptir. Bu, demokrasinin insana verdiği değeri gösterirken aynı zamanda diğer insanların kişisel özgürlüğüne zarar vermemeyi sağlayan büyük bir değer olarak kendini göstermektedir (Yeşil, 2002: 7). Dolayısıyla özgürlük, kişinin öz sorumluluk iradesinin olması demektir (Selçuk, 1997: 11).

Çoğunluğun yönetimi demek olan demokrasi, vatandaşlar arasındaki eşitliği gerçekleştirirken öte yandan da bireysel hak ve özgürlükleri de sağlamak durumundadır. Özgürlüğün sınırı, başkalarının özgürlüklerinin başladığı noktadır. Bu da insan haklarının özünde ifade bulur. Dolayısıyla bu yönetime temel hak ve özgürlükler rejimi de denir (Öztürk,2002:11). Ayrıca insan haklarına saygı, gösteri ve örgütlenme özgürlüğüne sahip olma, sosyal devlet, eğitim ve iletişim hakkı, parlamentonun temsil gücü gibi kavramlar da demokratik değerler arasında yer almaktadır (Topuz,1989:37–39).

Büyükkaragöz (1998:4-5) demokratik bir sistemin başlıca değerleri olarak şunları belirtmektedir:

1. Tartışmaların şiddetten uzak, barışçı yollarla çözülmesi,
2. Toplumsal değişimin sağlanması hususunda denge ve kontrolün sağlanması,
3. Zorlamaların bireyi sıkacak ve bireyi üzecek düzeye çıkmadan daha asgari bir düzeyde olması,
4. Yöneticilerin alternatiflerinin bulunması,
5. Her türlü fikre ve düşünceye hoşgörüyle yaklaşılması ve zengin fikir çeşitliliğinin sağlanması,
6. Hukuka ve yasalara olan inancın sağlanması için adaletin sağlanması.

Bu açıklamalar çerçevesinde denilebilir ki, demokrasi sadece bir hükümet biçimi değildir. Demokrasi, yukarıda bahsi geçen bütün değerleri kapsayan, insanların ortak doğrularda birleşerek yan yana, kardeşçe ve barış içinde yaşama imkânı bulabildiği bir yaşam tarzıdır.

1.2.2. Demokrasinin Özellikleri

Demokratik bir rejim için gerekli olan değerler aynı zamanda demokrasinin özelliklerini de oluştururlar (Yeşil, 2002: 8). Demokrasi bir kültür, yani bir yaşam biçimidir. Düşünce özgürlüğü ile söz özgürlüğü kadar, beslenme özgürlüğü, barınma özgürlüğü, öğrenim özgürlüğü, çalışma özgürlüğü, sağlığını koruma özgürlüğü de demokratik yaşamın olmazsa olmaz özellikleridir (Fuat, 2000: 112). Demokrasiler özgürlüktür. Özgürlükçü demokrasilerin en önemli ilkesi de, insanın devlet için değil, devletin insan için var olduğudur. Demokrasi insanı en yüce varlık olarak görür ve korur (Ateş, 2007:2).

Bir demokrasinin işleyebilmesi için özel bir çevre; buna bağlı olarak da sorumlu ve eğitilmiş bir hak, ekonomik gelişmişlik ve sosyal ilişkiler ağı olması gerekir. Fakat bunların da ötesinde belli kuralların geçerliliği söz konusu olmalıdır. Bireyler, toplumsal yapının devamı için oluşturulmuş kurallar bütününe uymak durumundadırlar (Kuzu, 1997:104).

Bu yönüyle demokrasi aynı zamanda bir kurallar ve kurumlar rejimidir. Kurumlar yıpratılıp devre dışı bırakılmakla, kuralları bir kez ihlal etmekle bir şey olmaz tarzındaki yaklaşımlar, demokratik rejim açısından tehdit oluştururlar. Demokratik rejime zarar gelmemesi açısından bu şekilde düşünen kişilerin anayasal kurum ve kurallar tarafından uyarılmaları gerekir (Ateş, 2007: 2).

Demokratik sistem bireylere verdiği hak ve özgürlüklerin yanında onlara birtakım sorumluluklar da yükler. Bu sorumlulukların başında, devlet yönetimine katkıda bulunurken bencil olmamak yani kişisel mutluluğu topluluk mutluluğundan ayırmamak, başkalarına ve onların fikirlerine karşı hoşgörülü olmak gelir. Bir yaşama şekli olarak demokrasinin sadece “halkın yönetimi” olmadığı, aşağıdaki şartları taşıması gerektiği ileri sürülmüştür (Kuzu, 1997: 104):

- Egemenlik halka ait olmalıdır. Temsilcilere yetki sınırlı bir şekilde verilmiş olmalı ve her an geri alınabilmelidir.
- Farklı alternatifler arasında bir seçim yapma imkânının verilmesi gerekir.
- Demokrasi ancak bir hukuk devletinde yaşar. Bu açıdan kanunların üstünlüğünün sağlanması şarttır.
- Demokratik idealler doğrultusunda bireylerde sorumlu vatandaş bilincinin geliştirilmesi gerekir.
- Demokrasi sadece seçimden seçime varlığını gösteren bir rejim değildir. Çoğulculuk, gündelik yaşantıda da kendini duyurmalıdır.
- Demokrasinin fonksiyonu sadece siyasi müesseselerle sosyal güçler arasında bir denge sağlamaktan ibaret değildir. Bu ideal, fertlerin yaşantılarının her aşamasında bir ana prensip olarak göz önüne alınmalıdır.
- Demokrasi için gelişmiş bir toplum yapısı ve dengeli bir büyüme sağlanmalıdır.
- Kişisel özgürlükler zedelenmeden güvenlik sağlanmalıdır.
- Demokrasi kişiye dayanan bir rejim olduğuna göre her şeyden önce kişiler rasyonel olmalıdır.

Tezcan ise (1994: 93-94), demokrasinin belli başlı özellikleri olarak şunları saymıştır:

1. Devlet amaçtan ziyade bir amaca ulaşmaya çalışılan bir araç olarak kabul edilir.
2. Tüm bireyler ayırım olmaksızın eşit ve vazgeçilmez haklara sahiptirler.
3. Demokrasilerde insan aklı önemlidir.
4. Demokrasilerde her birey özgürdür ve bu özgürlük demokrasi tarafından korunur ve durağan bir özellik olmayıp geliştirilir.
5. Demokrasilerde siyasi partiler önemlidir.
6. İnsanlar tüm haklara eşit olarak sahip oldukları için, insanların kamu hizmetinden ayırım yapılmadan eşit bir şekilde yararlanma hakları vardır.
7. Demokrasi, kişilerin haklarını ve egemenliğini temsil eder.

Yeşil (2002: 8-9) ise demokratik toplumlarda genel olarak bulunan özellikleri şöyle sıralamıştır:

1. Demokrasilerde egemenliğin kaynağı toplumdur.
2. Toplum içerisindeki farklılıklar demokrasinin bir diğer özelliğidir. Bir toplumda siyasal, kültürel, cinsiyet, yaşam tarzı vb. yönlerden birbirinden farklı bireyler bulunur. Demokrasi bu farklılıkları bir zenginlik olarak kabul eder.
3. Demokratik toplumlarda toplum kendi hukukunu kendisi oluşturur. Devlet içerisindeki her birey bu hukuk yoluyla devlete karşı korunmuş olur.
4. Demokratik toplumlarda, seçilmiş yönetim ön plandadır.

Sarıbay da demokrasinin başlıca özellikleri olarak; işbirliğinin açık olması, eleştirel olabilmek ve eleştiriyi kabullenmek, farklılıkları uzlaşma yoluyla çözmek, hoşgörü, güven ve sorumluluk gibi özellikleri saymaktadır (Sarıbay, 1998: 82-83). Demokrasi kültürü de demokrasinin yaşayabilmesi için en az kanunlar kadar gereklidir. Çünkü toplumun kültürü ve değer yargıları da demokrasi için gereklidir. Toplumun oluşturan bireylerin birbirini kabullenmeleri ve birbirlerine saygı göstermeleri demokrasi kültürünün dokunulmaz unsurlarındandır (Taşkesen,2005:111). Demokrasilerde tek doğru yoktur. Her bireyin kendi doğruları olmakla birlikte demokrasi bu tek doğrulardan birinde birleşmek demek değildir. Demokrasi, farklı düşüncelere de hoşgörü ile bakabilmek ve farklılıkları bir zenginlik olarak görebilmek ve barış içinde bir arada yaşamayı başarabilmektir.

Demokrasinin yaşaması ve yaşatılması için, bireylere, topluma ve devlete düşen görevler vardır. Her biri üzerlerine düşen görevleri tam olarak yerine getirmelidir. Bu görevler demokrasinin gereklerini oluşturur. Demokrasinin yaşamasına ne kadar uygun zemin hazırlanırsa, demokrasinin değer ve özellikleri o kadar korunmuş olur. Bu değer ve özelliklerin korunması demokrasinin tek ve en önemli gereğidir (Yeşil,2002: 10).

Yeşil'e (2002: 12) göre, yönetimin üzerine düşen görevler açısından demokrasinin dayandığı ilkeler şunlardır:

1. Bireyin her zaman amaç olarak görülmesi,
2. Bireyin her zaman öncelikli bir konumda yer alması,
3. Yönetimin hiçbir ayırım yapmadan herkese eşit ve objektif davranması,

4. Bireyin eğitimine önem verilmesi,
5. Düşüncenin ve eleştirinin önemli olması,
6. Hoşgörünün toplumdaki tüm bireylere etkin bir şekilde hâkim kılınması,
7. Eğitilmiş bireylere önem verilmesi.

1.3. İnsan Hakları Kavramı ve İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi

1.3.1. Kavramsal Açıdan İnsan Hakları

İnsan hakları, insanın salt insan olması nedeniyle öznesi olduğu, onun tüm yönleriyle kişiliğini ve değerini korumayı ve geliştirmeyi amaçlayan evrensel ilke ve kurallar bütünüdür. İnsan hakları, bu anlamıyla, tarihsel ve düşünsel olarak doğal hukuk anlayışından kaynaklanmıştır. İnsan hakları, “insan onuru” nu güvenceye alan temel haklar olarak tanımlanmaktadır (Gülmez, 2001: 4).

Jack DONNELLY, *Universal Human Rights in Theory and Practice* adlı eserinde, insan haklarının kişi haysiyetiyle olan ilişkisini şöyle açıklamaktadır: “İnsan Hakları bizatihi amaçlar olmayıp, başka şeyler yanında, insan onurunu gerçekleştirmenin araçlarıdır.” Donnelly, insan haklarının kaynağı olarak da şunları belirtmiştir:

“İnsan haklarının kaynağı, insanın ahlaki doğasıdır. ...İnsan haklarına... onurlu bir hayat için “ihtiyaç” duyulur. ... İnsan hakları “insan kişinin özündeki onur”dan kaynaklanır. İnsan hakları ihlalleri bir kimsenin insanlığını inkâr ederler... İnsan haklarına... onurlu bir hayat için... sahibiz” (Aktaran Özgenç, 1998: 1494–1495).

İnsan hakları, çeşitli kavramlar arasında en kapsamlı ve en yaygın kullanılan kavramdır. Çünkü insan hakları, “pozitif hukuk” denilen yazılı hukuktaki, “olan” haklar değil, “olması gereken” haklardır. Bu haklar, yazılı hukukun dışındaki ve üstündeki haklardır. İnsan hakları, evrenseldir çünkü yer ve zaman sınırlamalarını, bir ülkede ve belli bir aşamada ya da dönemde anayasa ve yasalarla tanınan hakları aşar. Bu haklar, ayırım gözetmeksizin, tüm insanlara tanınması gereken haklardır. Tüm insanlığın ortak değerleri, erişmeyi amaçladığı ortak ülküleri olan bu haklar, insanların ve insanlığın ortak dili olduğu düşünülen ve olması için çaba gösterilen haklardır. İnsan hakları özne, konu ve yaptırımlarıyla ulusal ve uluslar arası yazılı hukukta düzenlenmiş ve güvenceye alınmıştır. Ancak insan hakları hep, “olması gereken” haklar olarak kalmaz ve kalmamıştır (Gülmez, 2001: 4).

İnsan hakları özelinde, tüm insanlar; cinsiyetleri, dinleri, etnik ve coğrafi kökenleri ve yaşları ne olursa olsun erkekler, kadınlar ve çocuklar bu hak öznesini oluştururlar. İnsan hakları kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için “hak” ve “özgürlük” kavramlarının ne anlama geldiklerinin ortaya konulması gerekir. Hak ve özgürlük kavramları teoride dar hukuksal bakış açısıyla ele alınmış ve çoğunlukla da birbirinin yerine kullanılmıştır. Bu bakış açısıyla hak kavramı kişilere, yasalarla tanınan bir özgürlük olarak ele alınmaktadır. Özelde insan hakları üzerine yapılan çalışmalarda “hak” ve “özgürlük” kavramları arasında bir ayırım yapıldığı görülmektedir. Bu ayırma göre, özgürlük bir şeyi yapma ya da yapmama serbestliğidir. Devlet ya da başka bir güç tarafından herhangi bir şekilde zorlanmamayı ve baskı altında tutulmamayı ifade eder (Uzun,1988,1231). Kamu hürriyetleri ise, insan haklarının devlet tarafından tanınmış ve pozitif hukuka girmiş olan bölümünü ifade eder. Belli haklar ve hürriyetler, anayasa ve kanunlar tarafından düzenlenmiş, sınırları belirtilmiş ve böylece kişilere pratik olarak kullanılma imkânları sağlanmıştır (Kapani, 1993: 14).

Hakların öznesi olan insan, hukuk önünde “kişi” sayılır. Ancak insan, kimi hakların öznesi olarak tanınmadan önce “özgür” olan ve özgürlükleri bulunan bir varlıktır. Özgürlüğün olmadığı yerde, haklarını kullanmak yani hukukun tanınmasını düşünmek ve sağlamak olanaksızdır. İnsanın özgür olmadığını, özgürlükleri bulunmadığını düşünmek, hem insan onuru ile bağdaşmaz, hem de hakları gerçekleştirme yollarını tıkar. Bu nedenle, salt insan hakları yerine, çoğu zaman insan hakları ve özgürlüklerinden söz edilir. İnsan hakları belgelerinde, özgürlüğün de bir hak olduğu belirtilir. 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nde özgürlük, insan haklarının ilk koşulu olarak belirtilmiş, “başkasına zarar vermeden her şeyi yapabilme” olarak tanımlanmıştır: “Yasanın yasaklamadığı hiçbir şeye engel olunamaz. Hiç kimse yasanın emretmediği bir şeyi yapmaya zorlanamaz.” Yasalar, bireylere ne yapabileceklerini değil, ne yapamayacaklarını göstermekle yetinmelidir. Bireyler, ne yapacaklarını kendileri belirlemelidir. Buna özgürlük alanı, özgürlük hakkı denir (Gülmez, 2001: 7-8).

Dolayısıyla insan hakları bu hukuk çerçevesinde gerçekleşir. Amerikalı düşünür Ayn Rand, insan hakkının insanın kendi seçtiği amaçlar doğrultusunda kendi yargısına göre eylemde bulunma özgürlüğünün tanınması olduğunu belirtir. Bu anlamda insan hakkı özünde özgürlük bulunan bir hak olarak nitelendirilebilir (Köktaş, 2000: 71).

Hak kavramı, özgürlükten daha geniş bir anlam taşır. Bu terim yalnızca serbest olmayı değil; aynı zamanda devletten ve toplumdaki bazı taleplerde bulunmayı da içerir (Uzun,1998: 1231). Hak, çeşitli kuramsal görüşlerle açıklanmaya çalışılan bir kavramdır. Bunlar öğretide kısaca irade teorisi, menfaat teorisi ve karma teori adları altında açıklanmaktadır (Anayurt, 2002:244; Gülmez, 2001: 8). İrade teorisine göre hak, hukuk düzeninin bireylere tanıdığı irade gücüdür. Birey, bu güç ile kendi iradesini başkasına hukukun çizdiği sınırlar dahilinde kabul ettirebilir ve kendi iradesi doğrultusunda davranmaya zorlayabilir. Çıkar-menfaat teorisine göre ise hak, hukuk düzeninin tanıyıp koruduğu çıkarlar olarak tarif edilir. Her iki kuramı birleştiren karma kuram ise, hakkı hukuken korunan ve yararlanması hak öznesinin iradesine bırakılan çıkar olarak tanımlanmaktadır.

Hak ve yükümlülükler açısından çoğu zaman birbirine karıştırılan iki kavram da “insan” ve “kişilik” kavramlarıdır. İnsan, birey olarak doğuştan belirlenmiş hak ve özgürlüklere sahip olan varlıktır. Kişilik ise, yürürlükteki hukukun, diğer bir ifadeyle hukuk sisteminin insana verdiği değerdir. İnsanı birey veya kişi olarak değerlendirmek, hukuk öğretisinde iki farklı görüşü ortaya çıkarmıştır. Birincisi, “Tabii Hukuk” görüşü, ikincisi, “Kişisel Hukuk” görüşüdür. Her iki görüş de tarih içerisinde muhtelif dönemlerde uygulama alanı bulmuştur (Balcı, 1998: 1099).

Doğal haklar/hukuk kavramı, insanın “insan” olması nedeniyle hakları olduğunu anlatır. İnsan olarak doğmak, hakların öznesi olmak için yeterlidir. İnsan, bu hakları “içinde/yüreğinde” duyar. Bu haklar yazılı değildir. İnsanlar tarafından oluşturulan hukuktan ayrı ve ona üstün bir doğal hukuk düşüncesinin kökeni uygarlık kadar eskidir. Herkesi kapsar, evrenseldir, yer ve zaman sınırlarını aşar. Devletten önce de vardır, hakları devlet yaratmamıştır dolayısıyla devlet, kendisini önceleyen doğal haklarla bağlıdır. Doğal hukuk görüşüne ilk çağlardan bu yana iktidarın sınırlaması ve kötüye kullanılmasının önlenmesi amacı ile başvurulmuştur. Yazılı hukukun belli bir ülkede bu hakları tanımaması önem taşımaz Bu görüş taraflarınca üstün evrensel ilkeler olarak kabul edilen doğal hukuk ilkelerine herkesin uyması gerektiği düşünülür (Gülmez, 2001: 9; Uygun, 2000: 16).

İnsan haklarının, doğal hukuktan kaynaklanan özellikleri vardır. Bunlar: evrensellik, kişisel/bireysellik, dokunulmazlık, vazgeçilmezlik ve devredilmezliktir. 1961 ve

1982 Anayasaları da, “herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir” (m.10–12) diyerek temel hak ve özgürlüklerin bu niteliklerini belirtmiştir.

Günümüz pozitivist hukukunu doğuran ve geliştiren “Kişisel Haklar Öğretisi”ne göre ise, insan sadece bir birey değil, toplumun da bir parçasıdır, üyesidir. İnsanın tanımı böyle yapılıncaya, sahip olduğu hakları ve yükümlülükleri ilişkide olduğu toplum içinde ve toplum tarafından belirlenen bir konuma yerleştirilmiştir (Balcı, 98: 1099).

Özgürlük, tüm hakların ortak kökeni iken; haklar, hukukun özgürlükleri sağlamak amacıyla kişiye tanıdığı meşru yetkililerdir. Hukuk bazında bir düzenleme yapılarak özgürlükler kısılanabilir, hatta yasaklanabilir. Ancak bu kısıtlama ve yasakların, insan hakları ulusal sözleşmelerine uygun olması gerekir. Ödev, bir temel hakkın sınırlandırılması sonucunda oluşan hukuki durumdur. Temel haklar sınırlandırılmış olmaları nedeniyle ödevler de içerir. Hak öznesinin kendisine tanınan hak, başkaları için ödev niteliği taşır. Evrensel Bildirgeye göre “insan hakları, bireyin içinde yaşadığı topluma karşı ödevlerini de içerir” (Gülmez, 2001: 8).

İnsan hakları; bireylerin özgürlük, refah, eşitlik ve adalet içinde yaşamalarının olmazsa olmaz koşuludur. İnsan hakları bir kez belirlenip öylece benimsenen bir çerçeve değil, her gün yeni kavramlarla içeriği zenginleşen bir temeldir. Bu hakların gelişim sürecine baktığımızda başlıca üç kategorinin olduğu görülmektedir. Bunlar ilk kuşak insan hakları, ikinci kuşak insan hakları ve üçüncü kuşak insan haklarıdır.

İlk kuşak insan hakları; esas olarak bireysel ve siyasal hakları kapsar. Bunlara hak demek yerine özgürlük demek daha doğrudur. Bireyi, devletin baskı ve karışmalarından korumayı amaçlayan devlete, “gölge etme başka ihsan istemem” diyen yaklaşımlardır (Ergün, 1998: 111). Birinci kuşak hakların özelliği negatif statü hakları olmasıdır. Kişilere devletin, toplumun ve diğer kişilerin dokunamayacağı bağımsız bir alan oluşturur. İHEB’ nin 2-22. maddelerinde sayılan hakları kapsar. Can, mal, namus güvenliği, yasa önünde eşitlik, işkence veya aşağılama gibi insanlık dışı işlemlerden korunma, özel yaşam ve haberleşmenin gizliliği, mahkeme kararı olmadan tutuklanmama, keyfi işleme uğramama, açık ve adil yargılanma, inanç ve ibadet, düşünce ve ifade, barışçıl toplantı ve dernek kurma, mülkiyet ve girişim, yerleşme ve

seyahat, halk iradesine dayalı olarak yönetilme... gibi hak ve özgürlükleri kapsar. Bunlara, kısaca, temel hak ve özgürlükler denilmektedir. Devlet bu alanlarda düzenlemeler yapabilir ama asla sınırlandıramaz.

İkinci kuşak insan hakları; toplum olarak bir arada yaşamının doğal bir sonucu olarak, dayanışma-eşitlik gerek ve özelemlerinin ortaya çıkardığı haklardır (Ergün, 1998: 112). İkinci kuşak insan hakları olarak nitelenen “ekonomik, sosyal ve kültürel haklar”, sanayi devrimi ve sosyalist öğretisi ile liberal burjuva öğretisinin kendisini sosyalleştirmesi süreçlerinden geçerek ortaya çıkmıştır. Bu hakların doğuşunun temelinde, sanayi devrimi, bu ekonomik ve sosyal dönüşümün yarattığı ve derinleştirdiği sosyal sınıflar arasındaki “sosyal eşitsizlikler” ve işçi, sınıfının bu eşitsizliklere gösterdiği tepki ve eylemleri vardır (Gülmez, 2001: 20).

Üçüncü kuşak haklar ise, yeni birtakım haklar için kullanılmakta olup dayanışma ve kardeşlik temel felsefesi üzerine oturtulmaktadır (Anayurt, 2000: 46). Öğretide “dayanışma hakları”, “yeni haklar”, “halkların hakları” olarak anılan üçüncü kuşak insan haklarını teknolojik ve bilimsel ilerlemelerin doğrultusunda oluşan çeşitli sorunlar doğurmuştur. Bu haklar, insanlığın ortak sorumlulukları olarak nitelendirilebilir. Temiz bir çevrede yaşamak, sürdürülebilir büyüme, barış içinde yaşamak, insanlığın zenginliğinden ve mirasından adil bir şekilde yararlanma... gibi haklar, bu kapsamdaki haklardır.

Bu haklar; halkların hakları olarak nitelendirilmeleri noktasında, halk kavramının belirsizliği ve bireysel insan hakları ile halkların haklarının tür olarak birbirinden farklı olması, dayanışmadan doğan her hakkın insan hakkı olamayacağı, bu hakların siyasal içeriğinin zayıf olduğu, bu hakların ödevlilerinin belli olmadığı gibi bazı gerekçelerle eleştirilmiştir (Kalabalık,2009: 55).

Bugüne kadar bu şekilde üç aşamalı bir gelişme gösteren insan hakları yenedünya düzenine geçiş aşamasında bir başka boyut kazanmıştır. 1990 sonrasında bir dördüncü kuşak insan haklarını zorlamaya başlamış, yenedünya düzeni denilen yeni yapıda insan haklarının daha çok etnik haklar, alt kimlikler, etnik kimlikler, dinsel kimlikler, sınırsız özgürlükler ve özellikle yeni ortaya çıkan gelişmelerin yansımaları doğrultusunda yeni hak talepleri olarak ortaya çıkmıştır (Çeçen, 2000a: 3).

1.3.2. İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi

İnsan haklarının gelişimi; “insan hakları” ve “kişisel hukuk” ile eş anlamlıdır. Bu haklar, ulusal hukuk düzeyinde; “hak bildirileri”, “anayasa başlangıçları” veya “anayasa metinleri” biçimlerinde tanınır. İnsan hakları kavramı, ilk çağda Roma İmparatorluğu döneminde “doğal hukuk” (ius Naturale) kavramı ile başlamış ve daha sonra Romalı hukukçu Ulpianus tarafından “bütün kavimler için geçerli hukuk” (ius Gentium) şeklinde geliştirilmiştir. Bu kavramlarda; insan haklarından çok, ödevlerden söz edilmiş, kölelik ve serflik anlayışı meşru sayılmıştır. Bu dönemde özgürlük ve eşitlik düşünceleri yoktur. Bu dönemin şartları Yeni Çağın sonuna kadar bu şekilde devam etmiştir (Dağdaş, 1998: 321).

İnsan haklarının gelişimi tarihsel süreç olarak incelendiğinde, her hakkın önce bir talep olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu süreç, hakların oluşumunda sosyolojik aşamadır. Bu aşamanın tamamlanmasından sonra siyasi bir boyut, yani siyasi aşama gündeme gelmektedir. Hakların tanınması bu siyasi aşamada gerçekleşmekte ve son olarak da üçüncü aşamada, talep olarak ortaya çıkan ve tanınan hakların hukukileşmesi yani bir hukuk düzeninin kurulması söz konusu olmaktadır (Çeçen, 2000: 3). Bu alanda ilk belge 1215 tarihli Magna Carta’dır. Bu belgeyle İngiliz kralı ile baronlar arasında karşılıklı haklar, yetkiler ve görevler belirlenmiştir. Magna Carta, hak ve özgürlükleri düzenlemekten çok toplumsal güçler arasındaki dengeyi kurmayı amaçlamakla beraber, devlet iktidarını sınırlayan ilk belge olması sebebiyle önemlidir. Bu tarihten sonra, 1628 tarihli Petition of Rights, 1679 tarihli Habeas Corpus Act, 1689 tarihli Bill of Rights ve 1701 tarihli Act of Settlement gibi insan hakları konusunda düzenlemeler içeren İngiliz belgeleri ortaya çıkmıştır (Öney, 1998: 54).

16. yüzyıldan itibaren Avrupa’da yeni bir sınıfın ortaya çıkışıyla, hakim olan temel düşünce ve yönetim anlayışı da değişmeye başladı. Tek otoritenin monark olduğu “devlet benim” anlayışı yerine, burjuva sınıfının bireyi ön plana çıkartan liberal düşünceleri ön plana çıkmaya başlamıştır. Bireyin bir değer olarak yükselişi, hem doğal hukuk hem de toplum sözleşmesi kuramlarıyla kendi temellerini oluşturdu. Böylece demokrasi ve insan hakları kavramları teorik temellerine kavuştu ve literatürde klasik

haklar ve politik özgürlükler denilen birinci kuşak haklar doğmuş oldu. 1776 Tarihli Amerika Virginia Haklar Bildirisi ve 1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi bu anlayışı yansıtan, insan hak ve özgürlüklerini insanın özüne bağlı ve ondan ayrılamayacak kavram olarak benimsemiş olan belgelerdir (Öney, 1998: 55).

1789 Fransız İhtilali sonrası 1791’de düzenlenen Fransız Anayasasında, ilk defa klasik hak ve özgürlükler kanunlaştı. Daha sonra 1793 ve 1995’de bir anayasa niteliğinde olan “Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nin” içeriğinde bazı değişiklikler olmuş, kişisel haklar (hukuk) olarak; yasal eşitlik, kişi güvenliği, bireysel özgürlük, düşünce ve inanç özgürlüğü, mülkiyet hakkı ve bazı sosyal haklara yer verilmiştir. Bu dönemde devlet, kişi haklarına karışmayan ancak güvenliği sağlayan “bekçi veya jandarma devlet” olarak görülmüştür. 1850–1900 yılları arasında Avrupa ve Amerika’da insan hakları, sosyal, ekonomik ve kültürel bir içeriğe ulaştı. Kişisel haklara; çalışma akdi, sosyal güvenlik, sendika ve grev hakkı, sağlık güvencesi hakkı, eğitim hakkı gibi haklar ilave edildi. Devletin “etkin” rol oynaması çerçevesinde; kapitalizmin getirdiği sosyal eşitsizlikleri giderici müdahalede bulunması, çalışan insanları, sosyal, ekonomik ve kültürel yönden desteklemesi gibi hususlar devletin görevleri arasında kabul edilmiştir. Böylece devletin yapısı, “sosyal devlet” konumuna geçmiştir.

Türkiye’deki gelişmeler, Osmanlı Devleti’nden başlayarak ele alındığında ilk dönem fermanlar dönemidir. Bu evre anayasa niteliği taşımayan, ilk anayasamız olan 1876 Kanun-i Esasi öncesi dönemdir. Bu dönemde bir insan hakları anlayışından söz etmek mümkün değildir. Haklar yurttaşlara değil, tebaalara bağlanmıştır. Bu dönemdeki ferman niteliği taşıyan ilk belge 1808 tarihli “Sened-i ittifak”tır. Sened-i İttifak’ı anayasa hukukçuları daha çok devletin merkezi iktidarının sınırlandırılması açısından değerlendirirler.

Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nda, insan hakları konusunda ilk adım, 1839 yılında Tanzimat Fermanı ile atılmıştır. Bu belgenin ile ilk kez padişah kendi yetkilerini ve iktidarını, kendi iradesiyle sınırlamıştır ve bu yönüyle insan hakları açısından önemli bir adım olmuştur. İnsan hakları açısından Tanzimat Fermanı’nı takip eden gelişmelerden en önemlileri; 1856 tarihli Islahat Fermanı ve I. Meşrutiyetin ilanında kabul edilen 1876 Kanun-i Esasi’sidir. Bu fermanın en önemli özelliği eziyet, işkence

ve her türlü cismani cezanın yasaklanmasıdır. 1908 yılında II. Meşrutiyet döneminde hazırlanan anayasa ile bazı haklar ilave edilmiştir.

1909'da insan hakları konusunda bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerden bazıları; kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkında olmuştur. Bu düzenlemeler çerçevesinde cezaların yasallığı ilkesi ve basının sansür edilmesi ilkesi de getirilmiştir. Ancak ikinci meşrutiyet uzun sürmemiş, 1913'teki Bab-ı Ali İsyanı'ndan sonra bu hakları uygulamaya aktarmak mümkün olmamıştır.

1921 Anayasası, insan hakları ile ilgili hükümler içermemekle birlikte 1876 Kanun-i Esasi'sinin hükümlerini yürürlükte saymıştır. Türkiye'de ilk defa, 1924 Anayasasında "doğal hukuk" anlayışından esinlenerek bazı temel hak ve özgürlüklere yer verilmiştir. Ancak bu hakların korunması konusunda güvenceler yer almamıştır. Ayrıca sosyal haklara da bu anayasada yer verilmemiştir.

1961 Anayasası ile "Güvenceli Çağdaş İnsan Hakları Evresi" başlamıştır. Devletin varlık nedeninin insan hakları olduğu ve insanın temel değer olarak kabul edildiği, "insan haklarına dayalı devlet" ilkesi, anayasal ilke olarak 1961 Anayasası'nda belirtilmiştir. Doğal haklar anlayışının sürdürülmüş, hakları tanımak "kural" sınırlamak ise "istisna" sayılmış, öze dokunma yasağının getirildiği bir evre olmuştur (Gülmez, 2001: 27).

Temel hak ve özgürlüklerin düzenlenmesi ve sınırlanması noktasında 1961 Anayasası dört önemli ilke getirmiştir. Birincisi, hak ve özgürlüklerin ancak anayasada gösterilen belli nedenler dahilinde sınırlandırılabilceğini öngörmektedir. İkincisi, sınırlama anayasanın özüne ve ruhuna uygun olmak zorundaydı. Üçüncüsü, sınırlamanın yasayla yapılması ve idari işleme bırakılmaması gerektiğiydi. Dördüncüsü ise, hiçbir şekilde ve halde, hak ve özgürlüğün özüne dokunulmaması gerektiği yönündeydi. 1961 Anayasasının getirdiği özgürlükler ortamı, 12 Mart 1971 tarihinde silahlı kuvvetlerinin müdahalesi ile son bulmuştur (Uzun, 1998: 1244).

Bugün Türkiye'nin devlet düzenini şekillendiren temel metin, 1982 anayasası'dır. 1982 Anayasası'nın bir "tepki" anayasası olması, liberal anayasaların temel ilkesi olan özgürlüklerin korunması ve otoritenin sınırlanması ilkesinin tam anlamıyla hayata geçirilmesine engel olmuştur. İnsan hakları noktasında, 1961 Anayasası, Türkiye

Cumhuriyeti'nin insan haklarına “dayalı”, bir devlet olduğunu belirtirken, 1982 Anayasası, devletin insan haklarına “saygılı” olduğunu belirtmekle yetinmiştir (Uzun, 1998: 1245).

Türkiye’de insan haklarının durumu incelenirken, Türkiye’nin uluslararası sözleşmeler karşısındaki tavrı da önem kazanmaktadır. Türkiye, çok sayıda uluslararası sözleşmeyi de imzalayarak bu sözleşmeleri ülke yasaları gibi uygulamayı kabul etmiştir. Kişiy hak ve özgürlüklerin tanınması genellikle bir iç hukuk sorunudur. Buna karşılık “insan hakları”, uluslararası bir boyutta ele alınmış ve ulusları bağlayıcı nitelikte bir düzenlemeye tabi tutulmuştur. İHEB ve İnsan Hakları Sözleşmesi bu anlamda önemli belgelerdir.

Türkiye’nin katıldığı bazı uluslararası sözleşmeleri ve katılma tarihlerini saymak mümkündür:

- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1954),
- Kadınlar Hakkında Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılması Sözleşmesi (1985),
- İşkencenin ve İnsanlık Dışı ya da Küçültücü Ceza ya da Davranışların Önlenmesi Avrupa Sözleşmesi (1988),
- Avrupa Sosyal Şartı (1989),
- Türkiye, 1987 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne kişisel başvuru hakkını, 1989 tarihinde ise, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin zorunlu yargı yetkisini kabul etmiştir.

İnsan haklarının, hiçbir yönden ayırım gözetmeksizin tüm insanları kapsayacak biçimde uluslararası düzeyde ve belirli kişi ve kesimlerin korunmasıyla sınırlı olmayan genel sistemler oluşturulması, yeni bir olgudur. İnsanlık, ancak İkinci Dünya Savaşının yol açtığı acılardan sonra, evrensel ve bölgesel düzeylerde olmak üzere uluslararası koruma ve denetim getirebilmiş, bunu bir “iç hukuk sorunu” olarak görme anlayışını geride bırakabilmiştir. Bu aşamadan sonra insan haklarında uluslararası yazılı/pozitif hukuka geçilmeye başlanmış ve insan hakları kuralları gibi insan haklarının korunması da uluslar arası bir boyut kazanmıştır. Özellikle “sözleşme” ya da “antlaşma” niteliği

taşıyan insan hakları belgeleri, uyulması zorunlu hukuk kuralları içerdiğinden, aykırı düzenleme ve uygulamalar için denetim ve koruma mekanizmaları öngörülmüştür.

1945'te, İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan facialar ve haksızlıklar devletleri dünyada barışı yerleştirmek ve sürdürmek için Birleşmiş Milletler Örgütü'nü kurmaya isteklendirmiştir. 20 Haziran 1945'te imzalanan Birleşmiş Milletler Şartı/Anayasası ile halklar “gelecek kuşakları savaş felaketinden koruma, temel insan haklarına, insan kişiliğinin onur ve değerine, erkek ve kadınlar ile büyük ve küçük uluslar arasında hak eşitliğine inançlarını yeniden duyurma; sosyal ilerlemeyi kolaylaştırma ve daha geniş bir özgürlük içinde en iyi yaşam koşullarını yerleştirme” konularındaki kararlılıklarını dile getirdiler. Birleşmiş Milletler' in (BM) amaçları, anayasada dile getirildiği gibi, “uluslararası barış ve güvenliği korumak; uluslararası dostça ilişkileri geliştirmek ve bu amaçla, barışı güçlendirmek için etkili ortak önlemler almak; ekonomik, sosyal, entelektüel ve insancıl nitelikli sorunları çözmek, ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkes için insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı geliştirerek ve özendirerek, uluslararası işbirliğini gerçekleştirmektir.”

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda insan hakları sorununu, yani kökeni eskilere dayanan birey-devlet sorununu çözmek için yeni bir yaklaşım denendi. Bu yaklaşımın en güçlü itici gücünün totaliter rejimler tarafından insanlığa karşı işlenen suçlar ve savaşların yarattığı dehşet olduğu söylenilebilir. Uluslararası politikadaki yeni yönün ilk belirtisinin başkan Roosevelt tarafından 1941'de ilan edilen dört özgürlük olduğu kabul edilir. Bunlar daha sonra Atlantik Şartı'na konulan konuşma ve din özgürlükleri ile yoksulluk çekmeden ve korkusuz yaşama özgürlükleridir. Buna karşın, BM Antlaşması, insan hakları ve temel özgürlüklerin uluslararası çaba ve işbirliğinin amacı olarak açıkça belirtildiği ilk uluslararası antlaşma olmuştur. (Davran, 2001: 24).

Uluslar, bu amaçları yerine getirmek için insan haklarının gerçekten korunmasının temel olduğuna inanmışlardı. Bu nedenle BM Genel Kurulu, 10 Aralık 1948 tarihinde, İHEB'ni ilan etti. Bugün de bu belge, insan haklarının geliştirilmesini çerçeveleyen ve buna neden olan belge sayılmaktadır. Hemen hemen insan hakları ile ilgili belgelerin tümünde; kimi devletlerin de, anayasalarında İHEB'ne doğrudan doğruya gönderme yapılmaktadır.

Ne BM Antlaşmasının ilgili hükümleri ne de 1948 tarihli BM üyeleri için pozitif bir borç yüklemiştir. Bu tür yükümlülükler 1950-53'te Avrupa Konseyi ve 1966'dan itibaren BM tarafından çok taraflı antlaşmalarla ihdas edilmiştir (Davran, 200: 24). Bu süreç, 1966'da iki sözleşmenin kabul edilmesiyle sonuçlandı: "Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi" ile "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi". Bu sözleşmelerden birincisine ilişkin bir protokol de kabul edildi.

İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki ya da sonraki yıllarda, birçok bölgesel örgüt kuruldu. Yukarıda bahsedilen uluslararası örgütler haricinde, 1950 sonrasında insan hakları hakkında yapılmış belli başlı organizasyonlar şu şekilde sıralanabilir:

- "Amerikan Devletler Örgütü, 1969 yılında "İnsan Hakları Amerikan Sözleşmesi"ni kabul etti,
- "Afrika Birliği Örgütü, 1981 yılında "İnsan ve Halk Hakları Afrika Şartı"nı kabul etti,
- "1945'te kurulan Arap Devletleri Birliği, ilk olarak 1969 yılında toplanan "İnsan Hakları Arap Komisyonu"nu kurdu.
- "İslam Konferansı Örgütü" (İKÖ/OIC), üyeleri arasında dayanışmayı geliştirmek ve ekonomik, sosyal, kültürel ve bilimsel alanlarda işbirliğini güçlendirmek amacıyla 1971 yılında kuruldu,
- 1989'da BM tarafından kabul edilen "Çocuk Hakları Sözleşmesi", bu alanda beklenen ilerlemeleri izlemek için bir uzmanlar komitesini (Çocuk Hakları Komitesi) kurdu.

1.3.3. İnsan Haklarının Önemi

İnsan hakları kavramının özünde insan olgusu yatmaktadır. İnsan hakları kavramını bütün boyutlarıyla anlayabilmek için öncelikle insanın kim ve ne olduğunu bilmeliyiz. İnsan bir canlı olarak vardır, doğar, yaşar ve ölür. Ancak insanı diğer canlılardan ayıran özellikleri vardır. İnsan sadece yaşamak istemez, onuruyla yaşamak ister, tanınmak, kabul edilmek ve saygı duyulmak ister. Çünkü insan sadece biyolojik istekleri olan bir canlı değildir. Onurlu bir canlıdır. Özgür olmak, özerk olmak, eşit olmak, insan olarak var olmak ister.

Osman Şekerci (1996: 15–16) insan haklarının kaynağını, insan olma ve insanlık kavramlarına atıf yaparak şu şekilde ifade etmiştir:

“İnsan hakları kavramı başlı başına bir kaynağa işaret ediyor. İnsanlık, insan doğası, bir kişi veya insan olma. Nasıl ki; hukuki kaynakların kaynağı hukuk, akdi hakların kaynağı ise sözleşmelerdir; dolayısıyla insan haklarının kaynağı da açıktır ki; insanlık veya insan doğasıdır. İnsan doğası çoğu zaman, insan ihtiyaçlarıyla tanımlanır. Bu ihtiyaçlar maddi ihtiyaçlar şeklinde yalnız düşünülürse, İnsanın yalnız biyolojik ihtiyaçları tatmin edildiği zaman bununla yetinmesi gerekir. Hâlbuki İnsan yalnız fiziksel bir varlık değil, bunun ötesinde insanın çok önemli ahlaki ve ruhsal değerleri vardır. Bu bakımda tanımda yer alan “ihtiyaçlar” kelimesini mecazi anlamda ele almak daha gerçekçi bir yaklaşım olur.”

Akıl taşıyan, düşünen ve aynı zamanda psikolojik bir varlık olarak insanın sırf insan olmasından dolayı doğuştan bazı hakların sahibi olduğu savı insan hakları düşüncesinin de başlangıcı olmuştur (Çeçen, 1990: 10). İnsan, sosyal bir varlıktır. Yaşayabilmek için topluluklar, kültürler oluşturmuştur. Öyleyse toplumsal anlamda insan kavramından söz etmek yanlış olmayacaktır. İnsan bu iki boyutu ile anlam ve kişilik kazanmaktadır. Genç (1997: 1), bu bağlamda şunları belirtmiştir:

“Hukuk sosyologlarına göre, insan iradesi dışında, değişim ihtiyacı nedeniyle diğer insanlarla birlikte yaşamak zorundadır. Birlikte yaşam, insanların doğal olarak diğer insanlara karşı hak ve yükümlülüklerini sorgulamasına ve bu konuda nitel bir değer yargısı oluşturmasına neden olmaktadır.”

Birçok bilim adamı ve düşünür, insan için değişik tanımlar yapmışlardır. Her birinin kendi açılarından doğru yönleri de vardır. Günümüzde yavaş yavaş her bilimsel yaklaşımın verileri doğrultusunda genel bir tanım geliştirmek ve boyutları bir bütünlük içinde ortaya koyabilmek söz konusu olabilmektedir. İnsan kavramının günümüzdeki içeriğine kavuşmasında, insanın doğuştan gelen bazı haklarını aramasının ve zaman içinde kazanmasının önemli bir işlevi vardır. Her dönemin değişen şartlarına göre insan kendi kişiliğini bulma ve benliğini toplumsal gerçeklik içinde kanıtlama çabasında olmuştur (Çeçen, 1990: 10- 11).

Düşünür ve yazarlar insan hakları kavramının doğumuna temel oluşturan zorlu ve sancılı dönemden de bahsederek insan haklarının önemine vurgu yapmışlardır. İnsanlar tarafından oluşturulan ve bu bağlamda var olması gereken bir değerler sistemi olduğundan bahsetmişlerdir.

İnsanlık tarihsel süreç içerisinde, temelinde insanın düşünce ve eyleminin bulunduğu ve insan olma bilincinin yokluğundan ya da eksikliğinden kaynaklanan birçok olumsuzluk

ve zorluklarla savaşmak zorunda kalmıştı. Zorlu bir süreçten geçerek bugünkü uygarlık düzeyine ulaşmış, olumsuz deneyimlerden çıkardığı deneyimlerden dersler çıkararak evrenselleştiği bir değerler sistemi oluşturmuştur. İnsan bu değerlerin öznesini oluşturur. İnsan, bu değerleri oluşturmak ve bunları ortak ve evrensel değerlerine ve mal varlığına katarak, insanlık ve uygarlık tarihini geliştirmiştir. İnsan Hakları, insanı diğer canlılardan ayıran bu değer oluşturma özelliğini korumak ve bu insani sorumluluklarını yerine getirmesini sağlamak için vardır ve tanınmıştır (Gülmez, 2001:1).

Tarihteki gelişim süreci içerisinde insan haklarının anlamı, neleri kapsadığı veya dışladığı sürekli olarak felsefi ve politik mücadelenin konusu olmuştur. Savaşların, ekonomik bunalımların yaşandığı dönemlerde de insan haklarının “göz ardı edildiği” görülmüştür, görülmektedir. Ancak insan hakları bu mücadeleden hem kavramsal bazda, hem de kurumsal düzeylerde güçlenerek çıkmıştır. İnsanlık dikta rejimlerinin, savaşların sebep olduğu yaraları hep insan haklarını yücelterek aşmak yoluna gitmiştir. Bütün büyük bunalımların sonucunda her zaman insan haklarına vurgu yapılmış, dünyanın uzlaştığı nokta hep “insan haklarını geliştirmek ve güvence altına almak” olmuştur. Dolayısıyla insan hakları, “ahlâki bir ideal” olmanın ötesinde, aynı zamanda ulusal ve uluslararası düzenlerin istikrarı, barış ve güvenliğin sağlanması açısından da zorunlu olarak benimsenmesi ve korunması gereken bir değerler sistemidir (T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, 2009). İnsanların yaşadığı sorunlar, yaşadığımız çağda ve özellikle son yıllarda giderek uluslararası bir nitelik kazanarak devam etmektedir.

Bilen de (2004: 2) günümüzde insan haklarının artan önemine farklı bir açıdan yaklaşmıştır. Son yıllarda yeryüzünde insandan başka her şeyin büyüdüğüne ve geliştiğine dikkat çeken Bilen, bütün bu hızlı ve köklü değişmelerle başa çıkabilmek, değişmelerle mantıklı bir şekilde baş edebilmek, uygun olanı seçip onlarla dengeli yaşayabilmek için bu yüzyılın insanının her zamankinden daha fazla insan olmak, insanlığın üstün niteliklerine sahip olmak zorunda olduğunu ifade etmiştir.

Günümüzde bütün dünyanın temel değer olarak kabul ettiği ve evrensel bir boyut kazanan insan hakları artık, uluslararası bir boyut kazanmıştır. Çünkü insan hakları; insanın sadece bir devletin vatandaşı, bir dinin mensubu, bir etnik kimliğin üyesi vb. olmakla değil, insan olarak doğduğu için doğuştan sahip olduğu vazgeçilmez ve

devredilmez haklardır. Bu anlamda, devletler, kültürler, coğrafyaların çizdiği sınırlar ötesi bir değerler sistemi olarak kabul gören insan hakları, çağdaş dünya düzeninin de temelini oluşturmaktadır.

Yaşadığımız çağ çok büyük gelişmeler, teknolojik atılımlar, sosyo-kültürel dönüşümler yanında kitle imha silahları, küresel ısınma, ekonomik bunalımlar gibi kâbusları da beraberinde getirmektedir. Modern çağın insanlığa sunduğu belki de en paha biçilmez kazanç, insan haklarının evrensel bir değere dönüşmesi olmuştur. Bu anlamda günümüzde insan haklarının, modernleşmenin içinde taşıdığı tehlikelere karşı ahlâki ve hukuki bir sigorta görevi yaparak toplumsal düzenleri korumakta olduğu söylenebilir (T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, 2009).

Özetlemek gerekirse; insan tek yönlü bir varlık değildir. Biyolojik bir varlık olmanın yanında aynı zamanda psikolojik ve sosyolojik bir varlıktır ve bu haliyle belirli değerlere sahiptir. Gülmez' in de dikkat çektiği gibi (2001: 3), “insan; bölünmez bir kişiliğe sahiptir.” Bu bağlamda insanın birçok istek, gereksinim, özlem ve beklentileri vardır. İşte insan hakları bunları gerçekleştirmek için vardır. Bu bağlamda insan hakları, insana onurunu teslim ederek, özde insanı, genelde ise insanlığı geliştirmenin ve korumanın aracıdır. İnsan haklarını gerçekleştirmenin başlıca yolu da demokrasiyi yerleştirmektir.

Demokrasinin istenilen seviyede işlerliğinin olması için insanlar tarafından sadece algılanması yetmez, onun bütün değerleriyle ve nitelikleriyle bireyler tarafından içselleştirilmesi gerekir. Çünkü demokrasi ancak, değerini bilen vatandaşların çokluğuyla yaşayabilir ve gelişebilir. Bu anlamda öncelikle insana, “insan olma bilinci” kazandırılmalıdır. Bu bilinci kazandırmanın başlıca yolu da insan hakları eğitiminden geçmektedir.

1.4. İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitiminin Anlamı, Önemi ve Temel İlkeleri

1.4.1. İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitiminin Anlamı ve Önemi

Eğitim, toplumsal, kültürel ve ekonomik kalkınmanın ve gelişmenin temel faktörlerinden biri olarak kabul edilmekte olup genel amacı toplumu oluşturan bireylerin içinde yaşadıkları topluma sağlıklı bir şekilde uyum sağlamalarını gerçekleştirmektir. Toplamların, varlıklarını devam ettirebilmeleri için kültürlerini yeni

nesillere de aktarmaları gerekir. Ancak toplumlar sürekli bir gelişim ve değişim içindedirler. Bu değişim toplumların kültürlerini de kapsamaktadır. Bu bağlamda bireylerin ayrıca toplumdaki değişmelere uyum gösterebilecek ve bu değişmeye katkıda bulunabilecek biçimde yetiştirilmeleri gerekir. Bu da eğitim kurumları ile sağlanır. Bu doğrultuda eğitimin, çevresini etkileme işlevi ile birlikte aynı zamanda çevreden de etkilenme durumu söz konusudur.

Eğitim kurumları bireylere değişme ve gelişme için gerekli bilgi, beceri ve değerleri kazandırarak onların toplumsal ve ekonomik gelişmeye uymalarını kolaylaştırır. Bunun yanı sıra toplumda yenilikleri başlatacak ve gerçekleştirecek yaratıcı bireylerin yetişmesine de katkıda bulunurlar (Fidan ve Erden, 2001: 58-59).

Ertürk (1991: 12) eğitimi, “bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak, istendik değişme meydana getirme süreci” olarak tanımlamaktadır. Bu tanımdan hareketle insan hakları eğitimi de; bireyin kendi haklarını, özgürlüklerini ve sorumlulukları çerçevesinde bilgi, beceri ve tutumlarına yönelik yeterliliklerin kazandırılması süreci olarak düşünülebilir (Elkatmış, 2007: 63).

Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır. Bu nokta, hazırlanan eğitim programının ve eğitim- öğretim sürecinin niteliğinin nasıl olması gerektiği hakkındadır. Yani, hazırlanan eğitim programlarının uygulanması aşamasında okulun örgütlenişi ve havası, okul ve sınıf ortamı, öğrencilerin okulun yönetimine, planlama ve programlama aşamalarına katılımı, eğitim sürecine katılanlar arasında işbirliğinin sağlanması, uygulanacak yöntem ve teknikler, kullanılacak materyaller, sınıf içi ve sınıf dışı etkinlikler, öğretmenlerin yeterlilikleri ve donanımları da önemlidir. Eğitim sürecinin, insan hakları temelinde ve demokratik eğitim çerçevesinde yapılandırılması gerekmektedir.

Eğitim, insan olmanın ve insanca yaşamının gereklerini öğrenmektir. Oliver Reboyl eğitimi, doğuştan son güne değin her alanda “insan olmayı öğrenmek” olarak değerlendirmiştir (Aktaran Tanilli, 2005: 14). Lador ise, “eğitimin, demokrasilerde, bireylerin etkin, katılımcı ve sorumlu yurttaşlar olarak yetiştirilmesinde çok önemli bir rolü vardır” (Aktaran Gülmez, 2001: 65) diyerek, insan hakları ve demokratik vatandaşlık açısından eğitimin ehemmiyetine dikkat çekmiştir. 1993’de Montreal’de

kabul edilen “İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi Eylem Planı”nda, eğitimin amaçlarından biri olarak, demokratik değerleri güçlendirme, demokratikleşme süreçlerini destekleme ve insan haklarına ve demokrasiye dayalı toplumsal dönüşümleri geliştirme amacı vurgulanmıştır.

Günümüzde eğitim aracılığıyla öğrencileri toplumsal yaşama daha aktif bir şekilde hazırlamak amaçlanmaktadır. Okul, toplumdaki değişime aktif olarak katılarak bu yenilenme sürecine katkıda bulunabilmelidir. Hatta bu değişimleri kendi üzerinde yaşamalı, bireysel ve toplumsal gelişmenin gerçekleştirilebilmesi için yeni temeller oluşturabilmelidir. Bu doğrultuda öğrencileri geleceğe hazırlamalı, gelecekte karşılaşacakları sorunlarla baş edebilmeleri için gerekli eğitimi vermelidir. Bu çerçevede okul, sadece geleneksel bilgilerin aktarılması ile yetinmemeli, yeni değerler oluşturarak geleceğe dönük bilgiler vermelidir (Kepenekçi, 2000: 1).

Eğitimin toplumsal yaşama katılımı sağlanması çok çeşitli biçimlerde olur. Bunlardan biri, öğrencilerin kendi ülkelerindeki, komşu ülkelerdeki ve tüm dünyadaki olayları anlayıp yorumlayabilme yeteneğini geliştirmektir. Çünkü bu farklı yaşamlar arasında kaçınılmaz bir bağlantı vardır. Bir diğeri ise, biraz önce bahsedildiği gibi okulun yeni değerler oluşturup öğrencileri geleceğe dönük yetiştirmeleridir. Bu da insan hakları alanında alınacak bir eğitimi gerekli kılar.

Kepenekçi (2000: 10), insan hakları eğitimini şu şekilde tanımlamaktadır:

“İnsan hakları eğitimi genel anlamda herkeste, örgün eğitim kapsamında düşünüldüğünde ise öğrencilerde insan haklarına saygı ile bu hakları koruma ve yararlanma bilincini geliştirmek amacıyla, uygun içerik, materyal ve yöntemlerle verilen eğitime karşılık gelir.”

Yönetim ve yaşam biçimi olarak demokrasiyi hedefleyen ülkeler, eğitim sistemlerini demokrat insanları yetiştirmek üzere yapılandırmalıdır. İnsan haklarının ve özgürlüklerinin neler olduğunu, kapsamını, boyutlarını ve yaşama nasıl geçirileceğini bilmeyen bireylerden oluşan bir toplumda demokrasiden söz edilemez. Demokrasiyi benimsemiş ülkelerde devlet, insan haklarına ve özgürlüklerine saygı göstermek, aynı zamanda da yurttaşların bunlardan yararlanmasını sağlamakla yükümlüdür. Hakların çiğnenmesi ve kullanılmaması onları giderek aşındırır ve değerini düşürür. Yurttaşların haklarını bilen, isteyip ileri süren ve bilinçli olarak kullanan “etkin hak özneleri” kimliğini kazanmaları, devlete karşı caydırıcı bir işlev görür. Aynı zamanda sisteme

demokratik, katılımcı ve çoğulcu bir yapı kazandırır. Demokratik eğitim sistemleri, "insan haklarını bilme hakkı" nın yaşama geçirilmesi adına insan hakları eğitimini de içermelidir (Gülmez, 2001: 30, 63).

Kepekçi (2000:5) insan hakları eğitimini, insana saygı penceresinden bakarak açıklamaktadır: Çağdaş ve çoğulcu demokrasinin bir gereği olarak, insan kendi varlığına, onuruna, mutluluğuna verdiği değerle kendisine saygı duymakta ve başkaları tarafından da saygı duyulmasını istemektedir. Bu bilinç artık barış, huzur ve güven içinde bir dünya özlemine de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle insanlık kendi ortak kaderinin sorumluluğunu yüklenmek ve bunun gereğini yapabilmek durumundadır. Bu doğrultuda bilgiyi, deneyimi, birikimi paylaşma, anlaşma ve uzlaşma çabası içerisine girmiştir. Bunun sonucu olarak da insanın değeri ve yüceliği daha da önem kazanmaktadır. Sonuç olarak birçok ülke, insanı daha iyi ve sağlıklı yetiştirmek ve insana saygıyı geliştirmek için eğitime ve özellikle insan hakları alanında eğitime daha fazla önem vermektedir.

Gülmez (1994:6), insan hakları eğitiminin, herkese tanınan eğitim hakkının işlevlerinden biri olarak da vurgulanan insan haklarına saygıyı güçlendirme amaç ve ülküsünün içerdiği bir hak olduğunu söylemek suretiyle kavramın daha çok hukuki boyutuna dikkat çekmektedir. Gürkaynak' da (2005: 158), insan hakları eğitiminin geniş, kapsamlı bir yurttaşlık ve eleştirel düşünme becerisi kazandırma eğitimi olduğunu söyleyerek kavramın yurttaşlıkla olan yakınlığını belirtmiştir.

Dünyada barış ve adaletin kurulması, insanlar arasında hoşgörü ve anlayış çerçevesinde insan hakları ve temel özgürlüklere saygının sağlanıp gerçekleştirilebilmesiyle mümkündür. Demokrasiyi siyasal ve toplumsal boyutlarıyla yaşama geçirmenin yolu, insan haklarına saygıyı yerleştirmek ve pekiştirmekle olur. Bunun için insan hakları ve temel özgürlüklerin, salt kavram boyutuyla ele alınmasının sonuç vermeyeceği açıktır. Bu doğrultuda insan haklarını herkesin bilmesi, tanınması, kullanması ve koruma bilincine vararak içselleştirmesi gerekecektir. Bu ise kendiliğinden kazanılmaz. Bu bilincin kazanılabilmesi için yapılandırmacı bir eğitim ve öğretim şarttır.

Demokrasiye, insan haklarına ve özgürlüklerine saygıyı geliştirmeyi hedefleyen bir eğitim ile bireyin kendisine ve çevresine karşı dürüst davranabilen, açık fikirli,

karşısındaki insana ve onun fikirlerine de saygı duyabilen, aynı zamanda kendi hak ve özgürlüklerini kullanarak koruyabilen kuşakların yetiştirilebileceği bir gerçektir. Bu doğrultuda başta BM olmak üzere birçok uluslararası örgüt konuya el atmış, insan hakları eğitimine yönelik çalışmalar son yıllarda giderek artan ilgi konusu haline gelmiştir (Kepenekçi,2000:5).

1.4.2. İnsan Hakları Eğitimi Konusundaki Uluslar Arası ve Ulusal Düzenlemeler

BM, Avrupa Konseyi ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilâtı (AGİT) olmak üzere, uluslar arası diğer kuruluşlar tarafından kabul edilen insan haklarıyla ilgili sözleşmeler ve diğer belgelerde, insan hakları eğitimine önemli bir yer verilmiştir. Sözleşme ve belgeleri kabul eden taraf devletlere ise hukuksal yükümlülükler getirilmiştir.

Bu süreçte ortaya çıkan ilk belge 10 Aralık 1948 tarihli İHEB'dir. Bildirge'nin başlangıç bölümünde, tüm bireylerin ve toplumun tüm organlarının, öğretim ve eğitim yoluyla insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı geliştirmek ve insan haklarının ve temel özgürlüklerin evrensel olarak tanınmasını ve etkili bir biçimde uygulanmasını sağlamak için çaba göstermeleri istenmektedir. İkinci önemli belge ise UNESCO Genel Konferansınca 1974 yılında kabul edilen Uluslararası Anlayış, İşbirliği ve Barış İçin Eğitim ile İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Hakkında Eğitime İlişkin Tavsiye Kararı'dır.

Bakanlar Komitesi'nin 1978 yılında kabul ettiği İnsan Hakları Öğretimi Tavsiye Kararı ile 1985 yılında kabul ettiği Okullarda İnsan Hakları Öğretimi ve Öğrenimi Tavsiye Kararı'nda insan hakları eğitimine ilişkin somut önerilere yer verilmiştir.

Daha sonra birçok adım atılsa da ilk önemli düzenleme Mart 1993'te Montreal'de yapılan bir uluslararası UNESCO toplantısında, "İnsan Hakları ve Demokrasi için Eğitim" başlığı benimsenmiş ve bir Uygulama Metni yayımlanmıştır. Bu konferans sonucunda yayımlanan Viyana Bildirgesi ve Eylem Plânında insan hakları eğitim-öğretiminin ve halkın bilgilendirilmesinin, topluluklar arasında uyumlu ve istikrarlı ilişkileri güçlendirmek ve karşılıklı anlayışı, hoşgörüyü ve barışı teşvik etmek için zorunlu olduğu belirtilmiştir.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 23 Aralık 1994 tarihli toplantısında aldığı 49/184 sayılı kararla, "eğitim, bilgilendirme ve bilgi yayma yoluyla bilgi ve beceriler

kazandırmak ve tutum ve davranışlar şekillendirerek evrensel insan hakları kültürünü oluşturmak" amacıyla 1995–2004 yılları arasındaki dönemi İnsan Hakları Eğitimi On Yılı olarak kabul etmiş ve on yıllık bir program hazırlanmıştır. Bu doğrultuda Türkiye’de de insan hakları eğitimi alanında, gönüllü ve resmi çalışmalar yürütülmeye başlanmış, BM İnsan Hakları Eğitimi Onyılı Eylem Plânı’nı Türkiye’de uygulamak ve Türkiye’de insan hakları eğitimini çağdaş anlayışla bir bütün olarak düzenleyip geliştirmek üzere 1998 yılında İnsan Hakları Eğitimi Onyılı Ulusal Komitesi kurulmuştur. Özellikle insan hakları eğitimine ayrı bir önem veren Türkiye Cumhuriyeti’nde kuruluşundan 2005 yılına kadar insan hakları içerikli dersler ilköğretim ve orta öğretim kurumları müfredat programlarında yer almıştır.

1998–1999 eğitim- öğretim döneminden itibaren ilköğretim ikinci kademedeki 7. ve 8. sınıflarda zorunlu dersler arasında yer alan Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersinin hedefi, demokratik yaşam tarzı içerisinde bilinçli, sorumlu, duyarlı bireyler yetiştirmek olmuştur. İlköğretim Müfredatı 2005-2006 eğitim-öğretim yılından itibaren kademeli olarak değişmiş, eski programda bireysel bir dersin içerisinde okutulan insan hakları ve vatandaşlık konularının yeni programda; Hayat Bilgisi, Sosyal Bilgiler, T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük gibi derslerin üniteleri içerisinde işlenmesine karar verilmiştir ve hayata geçirilmiştir.

İnsan hakları eğitiminin ulusal hukuktaki ilk dayanağı anayasa’dır. Anayasa’nın Cumhuriyetin niteliklerine ilişkin 2. Maddesi, "insan haklarına saygı" ilkesine yer vermiştir. Bu ilke çerçevesinde insan hakları eğitimi bir Anayasal yükümlülüktür. Yine, 1973 tarihli ve 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu’nun 2/2 maddesinde, "bireylerin hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler" olarak yetiştirilmesinin amaçlandığı belirtilmektedir.

1.4.3. İnsan Hakları Eğitiminin Amaçları

İnsan hakları eğitimi, İHEB’ den beri çeşitli uluslararası ve bölgesel belgelerde yer almış, bu belgelerde amaçları ve hedef kitleleri gösterilmiştir. Örgün ve yaygın eğitim sistemlerine yönelik çalışmalarla, ulusal ve uluslararası düzeyde hazırlanan projelerle bu

eğitim desteklenmiş ve demokrasi eğitimini de kapsayacak şekilde daha geniş bir yaklaşım içersinde ele alınmaya başlanmıştır.

Genel olarak eğitim ve özelde de insan hakları ve demokrasi eğitimi; çoğulcu ve katılımcı demokratik toplumu özümseyerek, demokrasiyi bir yaşam biçimi olarak yaşatmanın başlıca araçlarından biridir. İnsan hakları eğitimi, BM On Yıl Eylem Planı ile İnsan Hakları Eğitimi Ulusal Planlama Yönergesi'nde şöyle tanımlanmaktadır:

“İnsan hakları eğitimi, bilgi, yetenek, anlayış ve davranışlardan oluşan evrensel bir insan hakları kültürü aşılayıp yerleştirmeyi amaçlayan, bilgilendirme ve eğitim etkinliklerinin tümüdür” (Gülmez, 2001: 47).

Bu tanıma göre, insan hakları eğitiminin “bilgilendirme” ve “davranış kazandırma” işlevleri aynı zamanda amacını da oluşturmaktadır. Bu amaç ancak zgr ve demokratik bir ortamda gerçekleştirilebilir.

Kepenekçi' ye (2000: 16) göre insan hakları eğitimi şunları hedeflemektedir:

1. İnsanların ve grupların hakları ve görevleri hakkında bilinçlenmeyi sağlamak,
2. Öğrencilerin insan hakları ile ilgili diğer devletlerin uygulamalarını anlamalarını sağlamak,
3. Öğrencilere ve dolaylı olarak düşünüldüğünde, tüm topluma insan hakları ile ilgili ulusal ve uluslararası hukuksal düzenlemeleri ve demokratik süreçleri tanıtmak,
4. Uygun yöntemlerle, insan haklarının teorik olarak öğrenilmesiyle somut uygulamalarını birleştirip karşılaştırmak,
5. Öğrenciler arasında bilgiyi ve deneyimi paylaşma fırsatları sağlamak,
6. İnsan onurunu saygıyı geliştirmek, toplumun yönetimine bireylerin katılımını sağlamak ve insan hakları ihlallerini ortadan kaldırmaya çalışmak.

Tibbitts' e (2002: 162) göre insan hakları eğitimi;

1. İnsan haklarının ne anlama geldiği konusunda toplumun bilincini artırır,
2. Saygı, adalet ve hoşgörü toplumu oluşmasına yardımcı olur,

3. İnsanların yaşamlarını etkileyen politik süreçlere katılmayı ve kanunların hangi yollarla daha etkin ve adil olacağını öğrenmelerine olanak tanır (Akt. Elkatmış, 2007: 67).

İnsan hakları eğitiminin en önemli amaçlarından biri de, çıkan krizleri boyutları büyümeden ortadan kaldırmaktır. Bu eğitim aracılığıyla krizin meydana gelmesini önlemeye çalışırken, insan haklarını gözetmek gerekir (Aydın, 2000: 349). Günümüzde yaşanan krizler ve boyutları büyüktür. Yaşanılan her krizden sonra insan haklarına vurgu yapılmakta ve insan haklarından yardım umulmaktadır. Toplumların ve insanların krizlerden en az zararlı çıkabilmesi için, insan hakları eğitiminin yararlı olacağı kaçınılmazdır.

Demokratik değerlerin bireyler açısından en önemlisi, insan şahsiyetine duyulan saygı ve bunun doğal sonucu olarak bireysel iradeye verilen önemdir (Tozlu, 1998, 24). Bir diğer ifade ile insanı, yalnızca insan olması nedeniyle değerli görmek; düşüncesine, iradesine, şahsiyetine saygı göstermek, demokrasinin en temel değeridir (Yeşil ve Aydın, 2007: 71). Bu özellikleri şahsında barındıran bireylerin yetişmesi açısından insan hakları eğitimi oldukça önemli fonksiyonlar icra etmektedir

Bu doğrultuda insan hakları eğitiminin başta gelen amacı, kişide “kendine saygı ve kendine güveni” geliştirmektir. Kişinin kendine saygısı yoksa başkalarına saygı duyma yeteneği de gelişemez.

Bu amaçla bağlantılı bir diğer amaç ise: başkalarına saygı duymayı geliştirmektir. Başkalarına saygı duyan kişinin empati yeteneği de gelişir ve benmerkezci algıları azalır. Empati, olaylara ve problemlere birde karşı tarafın bakış açısıyla bakabilmektir. Kendisi gibi olmasa da ya da düşünmese de karşı tarafın varlığına ve duruşuna empatik bir yaklaşımla gösterilebilecek saygı ve kabullenme demokratik davranış ve anlayışın yerleşmesine, aynı zamanda da hoşgörü kültürünün gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Yine aynı doğrultuda bir diğer amaç katılımı gerçekleştirmektir. Politik sosyalleşme ve insanın kendine verdiği değer onları medeni hakları kullanma ve sosyal yaşama katılmada daha aktif yapar.

Bunlarla bağlantılı olarak insan hakları eğitiminin bir diğer amacı, “kalıp yargılara eğilimi azaltmaktır. Tarihin sorunlu olaylarına bakıldığında, kalıp yargıların insanlık

dışı muamelelerde bir bahane olarak kullanıldıkları görülmektedir. Bu açıdan yaygın önyargıları ortadan kaldırmak insan hakları eğitiminin önemli amaçlarından biridir (Akt. Kepenekçi, 2000: 17).

İnsan hakları eğitiminde bir başka amaç da, öğrencilere “eleştirel düşünme” becerisi kazandırabilmektir. Öğretmenin verdiği bilgiyi olduğu gibi kabullenen değil, bilgiyi yorumlayabilen ve farklı açılardan bakarak kendi doğrusuna ulaşabilen bireyler sorunların çözümüne odaklanabilirler. Nas’ a (2006:307) göre, demokrat insan, aklını kullanan, düşünen, soran, sorgulayan, kuşkucu olan insandır. Bu durumda çocuğa ne düşüneceği değil düşünmesi öğretilmelidir. Enç’e göre, “yeteneği ve zihni geliştiren bilginin kendisi değil, bu bilginin nasıl ve hangi yollardan elde edilmiş olmasıdır” (Akt. Nas, 2006:201)

Bu eğitiminin önemli bir diğer amacı da, bireyin ahlaki gelişimini sağlamaktır. Piaget ahlaki gelişim evrelerini sayarken, “Bağımsız Evre” olarak nitelediği, kurallara uymanın amaç ve sonuçlarının irdelendiği, boyun eğmenin yerini eşit alışverişin aldığı ortalama 8–12 yaş arası dönemde insan hakları ile ilgili değerlerin verilmesinin çocuğun ahlaki gelişimi açısından büyük önem taşıdığını belirtmiştir (Kepenekçi, 2000: 19).

Senemoğlu (1997: 69) da, ahlak gelişiminin, kişilik gelişiminin en önemli öğelerinden biri olduğunu vurgulamaktadır. Çocuğun sosyalleşmesi süreci içinde neyin iyi, neyin kötü olduğu, başkalarıyla nasıl etkili iletişim kuracağı, başkalarını incitmekten nasıl kaçınacağı ya da başkalarıyla nasıl iyi geçineceği konusunda bir iç denetim geliştirmesi, ahlaki gelişimin sağlanması yoluyla olur. Bu açıdan insan hakları eğitimi ile bireyin ahlaki gelişiminin sağlanmasının hedeflenmesi önemlidir.

Okul öncesi dönemde başlayan kişilik gelişimi ile soyut işlemler basamağında şekillenen ahlaki gelişimden ayrı olmayan insan hakları eğitimi, ailede başlayıp okul çağında kök salar. Çocuğun demokratik davranışları kazanabilmesi için doğumundan itibaren çevresinden örnek davranışları görmesi gerekir. Çocuk bebekliğinden başlayarak kabul edilmeli, sevimli, saygı görmeli, değer verilmelidir. Bu nedenle, ilköğretimin ilk yıllarında öğretmenin iyi birer model olması, okul ve sınıf atmosferini demokratik bir ortamda, hak ve özgürlüklere saygılı bir anlayışla şekillendirilmesini zorunlu kılar. Bu doğrultuda ahlaki gelişim ve soyut işlemler çağının da başlamasıyla 4.

ve 5. sınıftan itibaren, temel insan hakları konularının programlarda yer alması ve derslerde işlenmesi doğru bir yaklaşımdır.

Üste'nin de belirttiği gibi (2007: 299) pek çok kişinin insan hakları eğitiminin amaçları konusunda üzerinde mutabakat sağladıkları hususları şöyle belirtmek mümkündür:

- İnsan hakları eğitimi; karşılıklı anlayış, hoşgörü, saygı ve dayanışma davranışlarını özendirilidir,
- İnsan hakları eğitimi; bireye hak bilinci kazandırmanın yanı sıra, başkasının haklarına saygı göstermesini de öğretmelidir,
- İnsan hakları eğitimi; bir insan hakkıdır ve sosyal adalet, barış ve demokrasiyi geliştirmenin ve tam anlamıyla gerçekleştirmenin ön koşuludur.
- İnsan hakları eğitimi; insan haklarının güvenceye bağlanacağı ve ihlallerin önüne geçileceği sağlam bir temel oluşturur.

1.4.4. İnsan Hakları Eğitimi ve Demokrasi İlişkisi

Demokrasi ve insan hakları kavramları birbirine çok yakın ve genellikle birbirine doğrudan bağlantılı kavramlardır. Bir siyasal rejim olarak demokrasi, insan haklarının gerçekleştirildiği düzeni temsil eder. İnsan hakları ise doktrin olarak demokrasilerin düşünsel temelini oluşturur. Demokrasiler çağlar boyunca süregelen ve günümüzde daha kapsamlı ve ileri boyutlarda devam eden insan hakları düşüncesinin temelleri üzerinde doğmuştur. İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren demokrasi ve insan hakları için yürütülen savaşimler bu iki kavramı daha çok birbirine yaklaştırmış, birbirine kopmaz bağlarla bağlamıştır (Çeçen, 1990: 61).

Demokrasi için öncelikle söylenebilecek husus; özde birey genelde ise tüm toplumun özgürlüklerini temsil etmesidir. Demokrasi öncelikle özgürlükler ve doğal haklar rejimidir. İnsan haklarını ve özgürlüklerini güvence altına alma fonksiyonu sonucunda en ileri bir siyasi rejim konumuna gelmiştir (Çeçen, 1990: 65). Demokrasi insanlara haklarını kullanma imkân ve şartlarını sunan bir sistemdir (Doğan,2001,192). Özgürlükler var olmadan temel haklardan söz edilemez. İnsan hakları var olmadıkça da özgürlüklerin hiçbir anlamı yoktur. İnsanlar başkalarının da haklarını savunabildikleri ölçüde gerçek anlamda demokrasiden söz edilebilir.

Demokrasi, modern toplumda, kamu düzenini en iyi ve kalıcı bir şekilde sağlayarak, insan haklarının korunacağı ortamı da oluşturmaktadır. Çünkü düzenin olmadığı yerde herhangi bir hak da söz konusu olmayacak, herkes kendinde her hakkı görecektir. İdeal bir demokraside hak ve özgürlükler güvencede olacağından, insan hakları sorunu da olmayacaktır (Ergil, 1998: 431-432). Bu anlamda insan hakları, özgürlükler ve demokrasi iç içe geçmiştir. Bu açıdan, “demokrasi ve insan hakları, aynı madalyonun farklı iki yüzüdür” demek mümkündür.

Gülmez’in de (2001: 64) ifade ettiği gibi; demokrasi, insan haklarına saygıya en iyi biçimde olanak sağlayan ve bunu güvenceye bağlayan bir rejimdir ve bir “insan hakkı” olarak insan hakları eğitimi de demokrasinin onsuz olmaz şartlarından biridir. Bu yüzden insan hakları ve demokrasi eğitimi birlikte ele alınmalıdır. Gerek kurucu belgelerde gerekse insan hakları belgelerinde, hukuk devletinin yanı sıra demokrasi ve insan haklarına saygı da birbirine sıkı sıkıya bağlı olarak ele alınmışlardır. Ders programlarında da aynı şekilde birlikte ifade edilmiş ve düzenlenmişlerdir.

1.4.5. İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitiminin Temel Nitelikleri

Eğitimin en önemli işlevlerinden biri, çocukta kişilik oluşumunu gerçekleştirmektir. Demokrasi insana, değer olarak önem vererek insan kişiliğinin tam olarak geliştirilmesine olanak sağlar. Bu da eğitimle gerçekleştirilir ve özellikle demokrasinin ihtiyaç duyduğu etkin, ergin ve özgür yurttaş kimliği kazandırma işlevi doğrultusunda eğitimin demokrasi için, demokrasinin de insan hakları ve demokrasi eğitimi için taşıdığı önemi ortaya koyar.

İnsanın doğumu ile başlayan ve uzun yıllar süren toplumsallaşma çabasında, ilköğretim yılları özel bir önem taşımaktadır. Bireyin kişiliğinin büyük ölçüde gelişip filizlendiği ilköğretim çağında öğrencilere demokratik tutum ve davranışların kazandırılması, demokratik bir toplumun oluşmasının ve devamının en önemli şartlarından biridir.

Atasoy (2007: 12-13), ilköğretim çağının çocukların bedensel, zihinsel, duygusal ve sosyal gelişimleri bakımından son derece hassas bir dönemi kapsadığını belirtmektedir. Okulun ilk yılları çocukların tutum ve inançlarının geliştiği en önemli yıllardır. Çocukların siyasal tavır ve yönelişlerini çok küçük yaşta kazandıklarını gösteren deneysel araştırmalardan yola çıkarak belirtildiğine göre, ilk ya da erken

toplumsallaşma sırasında öğrenilenler, daha sonraki öğrenmeleri biçimlendirmekte ve ilk öğrenilenler değişime en dirençli öğrenmeler olmaktadır. Gürkaynak (1995: 85) bu yılları “etkiye açık yıllar” olarak tanımlamakta, aşağı yukarı 25 yaşına kadar kişilerin yeniliğe, değişime, hoşgörülülüğe en açık oldukları daha sonrada kendilerini dış etkilere kapattıklarının gözlemlendiğini belirtmektedir. Bu öğrenmeler yetişkin yaşamında da oldukça kararlı bir tavır izlemekte, sık ve kolay değişmemektedir. Sonuç olarak bu dönemde öğrenciye verilecek etkili bir insan hakları ve demokrasi eğitimi, yetişkinin sonraki yaşamında da etkisini gösterecek ve demokratik tutum ve davranışların kalıcı olmasını sağlayacaktır. Bu yüzden Barth ve Demirtaş da (1997: 21) aynı görüşü paylaşarak, çocukların başkalarına değer vermeleri ve diğer insanların fikirlerine açık olmalarının, ilk dönemlerde geliştirmeleri gereken davranış modelleri olduğu fikrini savunmuştur.

Amerika’daki Sosyal Bilgiler Ulusal Konseyi (NCSS) de, konuyu etkili vatandaşlık eğitimi açısından değerlendirmiş ve şu şekilde açıklamıştır (1998): Çocukların gelişim süreci incelediğinde, ilköğretimin etkili vatandaşlık eğitiminde çok önemli bir rolünün olduğu ortaya çıkmaktadır. Çocuklar yaşamlarının ilk beş yılında, basit düşünceleri birleştirmeye başlarlar. Bu süreçte, onların bellekleri ve motor becerileri gelişir. Altı yaşından başlayarak sözel yetenekleri gelişir ve etkin birer öğrenen olurlar. Bu yaşlarda daha çok oyunla ilgilenip, toplumsal kuralları benimsemeye, kavramsal yapılarını ve problem çözme becerilerini geliştirmeye çalışırlar. Yedi yaşına geldiklerinde, sosyal ilişkileri gelişmeye başlar. Sekiz yaşlarında toplumsal konulara ilgileri artmaya başlar, dünyanın farklı yerlerinde yaşayan insanları merak ederler ve onlarla ilgili bilgileri edinmek isterler. Dokuz-on yaşlarında ise, etnik önyargıları büyük ölçüde gelişir. Bununla birlikte, bu görüşlerini değiştirmeye dirençlidirler. Bu nedenle, bu dönem öğretmenleri, diğer insanların yaşamları ve inanışları ile ilgili olarak sınıflarında çeşitli etkinlikler gerçekleştirmelidir. Dokuz yaşlarında, grup içinde çalışmayı yalnız başına çalışmaya tercih ederler ve toplumdaki neden-sonuç ilişkilerini araştırırlar. On yaşına geldiklerinde, güncel olaylara ilgileri artmaya başlar. Olayların nerede, nasıl gerçekleştiğini merak ederler ve nedenlerini araştırmaya çalışırlar. On bir yaşları, çocukluk ve ergenlik arasında bir döneme denk gelir. Bu dönemde çocuklar, duygularını ve görüşlerini açıklama eğilimindedirler ve sosyaldirler. Bu dönemde, artık çocuklar birçok konuyla ilgili analitik sorular sormaya başlarlar ve siyasal bir tutum geliştirirler.

Bütün bu özellikler, demokratik yaşamın devam etmesinde sosyal bilgiler dersinin rolünü somut bir biçimde ortaya koymaktadır (Akt. Ersoy, 2007: 16).

Kepenekçi de(2000: 1) aynı doğrultuda görüş bildirerek, günümüzde bireyin içinde yaşadığı ve etkileşim içinde olduğu ortamın, teknolojinin ilerlemesi ve iletişim olanaklarının artmasıyla beraber gittikçe genişlemekte ve daha karmaşık hale gelmekte olduğunu belirterek bu karmaşık ortamda insan haklarına saygının geliştirilmesinin daha da önem kazandığını vurgulamaktadır. Bu nedenle insan hakları eğitimi erken yaşta başlamalı ve yaşam boyu da sürmelidir

İnsan hakları ve demokrasi eğitiminin ön şartı, gerçekleştirileceği ortamda özgürlükçü, çoğulcu ve katılımcı özellikleriyle gerçek bir demokrasi havasının olmasıdır. Çünkü insan hakları ve demokrasi eğitimi, sadece kurallar ve kurumlar bazında, günlük yaşamdan kopuk ve güncel sorunlardan soyutlanmış bilgiler olarak tek yanlı ve katılıma kapalı bir yaklaşımla gerçekleştirilemez. Bu bağlamda insan hakları ve demokrasi eğitiminin, sadece bilgi aktarımı olarak değil, bu bilgileri özümsemiş davranışlara dönüştürmeyi amaçlayarak, çoğulcu ve katılımcı bir yaklaşımla yapılması gerekmektedir (Gülmez, 2001: 66).

Yeşil de (2003: 32) aynı şekilde, insan hakları ve demokrasi eğitiminde, bu kavramların ne olduğunun bilinmesi kadar gereklerinin yaşama aktarılması ile bireylerin kişiliklerine mal edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Lister, son yıllara kadar insan hakları ve demokrasi eğitiminin bilgi boyutu üzerinde yoğunlaşıp, tutum ve beceri boyutlarının göz ardı edildiğini belirtmektedir. Ona göre artık daha çok, tutum ve beceri boyutları üzerinde çalışmak gereklidir. Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) Howard Mehlinger ve İngiltere'de Keith Webb tarafından yapılan araştırmalar bu görüşü desteklemektedir. Her iki araştırmaya göre de öğretmenler, öğrencilerini bu alanda geliştirmek için, bilgi merkezli ölçmelerin yerine, tutum ve beceri merkezli değerlendirmelere yönelmişlerdir. Bugün de, demokrasi konusunda öğretim yerine demokrasi için öğretim, insan hakları konusunda öğretim yerine insan hakları için öğretim daha çok önemsenmektedir (Akt. Yeşil, 2004: 36).

Türkiye'nin yarım yüzyıllık çok partili demokrasi hayatında demokrasi birçok kez, açık veya gizli olarak kesintiye uğramıştır. Hepsinde de bu darboğazları aşmak için,

kurumlar üzerinde durulmuş ancak bunları doğuran temel nedenlere inilmemiştir. Oysaki çoğu kez bu darboğazın nedeni, kurumların eksikliği veya yetersizliği değildir. Çoğunlukla temelde, kurumları işleten siyasal oyuncuların demokrasi kültürünü yaşantıya yeterince yansıtamamaları yatmaktadır. Burada temel belirleyici etkenin, demokrasinin davranışlara dönüştürülmesi olduğu çoğu zaman göz ardı edilmiştir (Özbudun, 1989:4-5).

Anderson (1982: 227 de Gülmez'le aynı fikirde olup insan hakları eğitimiyle öğrencilerin, sahip oldukları hakları bilinçli bir şekilde kullanan ve hatta bu alanla ilgili etkinliklerde bulunabilecek bir yeteneğe sahip bireyler olarak yetişmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Dolayısıyla insan hakları eğitiminde teoriden çok pratiğin öne çıkarılması beklenmektedir (Akt. Elkatmış, 2007: 83).

Demokrasinin her düzey ve bağlamda; ailede, anne-baba-çocuk arasındaki ilişkilerde; okulda, öğrenci-öğretmen-yönetici üçlüsü arasındaki ilişkilerde somut olarak görülmesi gerekir. Aksi takdirde inandırıcı olmaz ve amacına ulaşmaz. Best (2000: 16), bu gereklilikleri şöyle belirtmektedir:

“Eğitim ve okul çevresinde insan haklarını öğretmek, bir insan topluluğunda demokrasi sorunsalıyla yüzleşmek, karşı karşıya gelmek demektir. Öğretim kuruluşlarının demokratik işleyişi, gerçek ve doğru insan hakları eğitiminin ve bu eğitimin inandırıcılığının koşuludur. Böyle bir demokratik işleyiş yoksa insan haklarının öğretimi, eylemden ve yöneldiği sosyal grubun canlı gerçekliğinden kopuk olması nedeniyle, biçimsel olmaktan öteye geçemez.”

Öğrencilerin “onsuz olmaz” koşullarından birini insan haklarının oluşturduğu demokrasinin sadece bir yönetim biçimi olmayıp, bir yaşam biçimi olduğunu görmeleri için ailede ve okulda demokratik ve özgür bir ortamın havasını solumaları gerekir. Öğrenciler demokrasiyi ve insan haklarını ancak yaşayarak öğrenebilir ve içselleştirebilirler. Çünkü insanları anlama, onlara saygı gösterme, karşılıklı uyumlu ilişkilerin kurulması ve çatışmaların bu anlayış içinde çözülebilmesi, günlük hayat içinde, katılımcı ve paylaşımcı arkadaşlık ilişkileri ile yaşayarak gerçekleşebilir. Çünkü eğitim sadece öğrenciye bilgi aktarmak işi değildir. Aynı zamanda bulunduğu her alanda bu bilgileri kullanabilme, davranış geliştirme, doğru davranışlar kazandırma, geleceğe dönük olarak sorunlarla baş edebilme, problemleri çözebilme becerisini kazandırma işidir.

Geleceğin vatandaşlarının insan hakları alanında duyarlı bir şekilde yetiştirilebilmeleri için, yaşadıkları ortamlarda saygılı ve eşitlikçi davranışların sergilenmesi gerekir. Bu doğrultuda John Dewey de okulun bir demokrasi modeli olması gerektiğini savunur. Dewey'e göre, insan hakları önce okulda okutulmalı ve geliştirilmelidir ve okul ilk günden itibaren, güvenli, adil, eşitlikçi, barışçıl, çatışmaları çözebilen, farklılıklara saygı gösteren, dürüst ve diğer insan hakları ilkelerinin de bulunduğu bir ortama sahip olmalıdır (Akt. Kepenekçi,2000: 98).

Demokrasinin yaşayarak öğrenebilmesi için en etkili ortamlardan birisi sınıf ortamıdır. Burada görev öğretmene düşmektedir. Sınıfta lider konumunda olan öğretmenin, her şeyden önce insan haklarına saygılı bireysel fark ve potansiyelin farklılığına, hoşgörüye, demokratik yaşam biçiminin güzelliğine inanan ve bunu uygulamaya yatkın olan bir kişiliğe sahip olması gerekir. Özellikle demokrasi ve insan hakları kitaplarla, sınavlarla değil yaşanarak ve yaşatılarak öğretilir. Bu noktada ders programları kadar öğretmenin uyguladığı yöntem, gösterdiği tutum ve davranışlar, demokrasi bilinci ve inancı, demokrat olabilme becerisi önemli unsurlar olarak belirtilmektedir (Büyükkaragöz, 1990: 25).

Lynch'e göre (Aktaran Cafoğlu 1997: 595), okullarda demokratik kültürü yerleştirmek için okulun sahip olması gereken amaçlar şu başlıklar altında toplanmalıdır.

- İnsan haklarını, adaleti, eşitliği ve mükemmelliği sağlayacak davranışlar için yüksek beklentilerle oluşturulacak çocukların sosyal gelişmelerini ve öğrenmelerini sağlayacak bir çevre oluşturmak,
- Çelişkileri çözebilecek zorluklarla baş edebilecek bir fikir yapısına sahip olarak saygılı ve başkalarını da düşünen öğrenci ve çalışanlar oluşturmak,
- Öğrencilerin entelektüel, fiziki, duygusal, ruhi ve moral gelişmelerine katkıda bulunmak ve onlara potansiyellerinin hepsini kullanmalarına yardımcı olmak,
- Bütün alanlardaki mükemmelliği ve insan başarılarını değerlendirmek, aynı standartlı başarılar geliştirmeye arzu uyandırmak,
- Okulun bütün üyeleri arasında karşılıklı güven oluşturmak ve geliştirmek,

- Öğrencilerin kendine güven, saygı ve sorumluluklarını geliştirerek, insan haklarına saygılı çoğulcu demokrasi eğitimi yaratmak,
- Herkesin kendi içinde bağımsızlığını kabul edip, bu bağımsızlık içerisinde öğrencileri çevrelerine doğru kültürel bilinçle yetiştirmek,
- Öğrencileri ekonomik olarak bağımsız ve sorumlu kişiler olmaya yönleltmek,
- Öğrencileri buldukları toplum, millet ve dünya içerisinde kendilerine has yetenek ve tecrübelerini geliştirerek aktif iyi bir vatandaş olmaya yönleltmek.

İnsan hakları için de aynı durum söz konusudur. Devlet açısından insan haklarını bilme ve yasalar içerisinde yer verme; vatandaş açısından ise yalnızca bilme, insan haklarına saygı için yeterli değildir. Eyleme geçmeyen bir haktan, hak olarak söz etmek imkânsızdır. Öyleyse hakları bilmek, kendi başına yeterli değildir. Bu bilgilerin yaşantılar yoluyla ortaya konulması gerekir. Demokrat insan öncelikle, insan haklarını bilen ve her ortamda savunabilen insandır (Bilgen, 1994: 29). Hak ve özgürlüklere saygılı, demokrat bireylerin, ancak bu değerleri tutum ve davranışlar düzeyinde günlük yaşamda pratiği yapılarak öğrenileceği ifade edilmektedir (Büyükkaragöz ve Kesici, 1998: 55; Ertürk, 1985: 14).

Etkili bir insan hakları ve demokrasi eğitimi, her öğrencinin öğrenme hızına uyan, öğrencinin kişisel güdüsünden hareket eden, öğrenciye seçme imkanı veren ve bu konuda ona yardımcı olunan, olabildiğince gözlem ve deney yapma, yaşama, düşündürme, ortak araştırma ve inceleme yapma imkanı sağlayan yöntemlerle gerçekleşir (Büyükkaragöz, 1989: 25).

Gemalmaz'a göre de (1987: 40) eğitim süreci içinde öğrenci etkin bir aktör durumuna getirilmelidir. Bunun içinde başlıca yöntem tartışmaya, eleştiriye ve yaratıcılığı kullanmaya açık kılan öğretim yöntemleri seçilmelidir. İnsan hakları ve demokrasi eğitimi alanında çalışan eğitimcilerin bir bölümü son dönemlerde; benzetim, tartışma, öyküleme, drama ve rol yaptırma, diğer sanatsal etkinlikleri de içeren yaşamaya dönük stratejiler üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Bu stratejiler, öğretmenlere de önerilmektedir (Kepenekçi, 2000:140–143). Çünkü etkinlik merkezli insan hakları ve demokrasi

eğitimi, bireylerin günlük yaşamlarında kullanmaları gereken becerileri geliştirerek sergilemelerine çok önemli katkılar sağlayabilir.

İnsan hakları eğitimi teknik anlamda sadece insan hakları kavramını içermemektedir. İnsan hakları eğitimi ile barış, adalet, sorumlu ve katılımcı vatandaşlık, hukukun üstünlüğü gibi insan hakları kültürüyle doğrudan ilişkili kavramların aktarılması gerekir. Nitekim çeşitli ülkelerde bu eğitim sadece insan hakları eğitimi adıyla değil, barış eğitimi, demokrasi eğitimi, yurttaşlık eğitimi gibi başlıklarla da verilmektedir (ayır, 2003: 23). Gözütok da (2003: 54), insan haklarının temelinde yatan "sorumluluk, adalet ve empati yetisi" kavramlarının iselleştirilmeden, alana ilişkin bilgi sahibi olunamayacağını vurgulamıştır.

Okul programlarına insan hakları ğretimi konusunda Avrupa Konseyine ye devletlerin bakanlar komitesi 7 nolu bildiriyle aşağıdaki amaçları kazandırmayı tavsiye etmiştir:

1. Farklı yetenekleri kabul etmek ve kendini tanıtmak,
2. Başkaları ile baskısız ve yapıcı ilişki kurmak,
3. Őiddete başvurmadan çatışmaları çözmek,
4. Kararlara katılmak,
5. Sorumlulukları stlenmek (Bykarağz, 1990: 19).

İnsan Hakları Yüksek Komiseri, İnsan Hakları Eğitimi On Yılı hedeflerinin gerçekleştirilmesinde, ilk beş yılda ulusal ve uluslararası düzeyde sağlanan ilerlemelere ilişkin dönem ortası genel değerlendirme raporunda insan hakları eğitimi etkinliklerinin aşağıdaki dört konuyu içermesi gerektiğini belirtmiştir;

1. Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar,
2. İyi yönetişim,
3. İnsanlığa karşı işlenen suları yargılamak için kurulan uluslararası ceza mahkemeleri,
4. İnsan hakları savunucuları, ırkçılık ve ayrımcılık (Gülmez, 2001: 52).

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda insan hakları ve özgürlüklere saygılı, demokrasiyi içselleştirmiş bir ders programının gerek birey ve toplum yaşamı açısından ve gerekse de ülke çıkarları açısından büyük önemleri bulunmaktadır. Demokratik haklarının bilincinde olan ve bunları kullanmasını bilen birey, bu konuda sorunlarının olmadığını da düşünürse kendisini demokratik rejimin bir paydaşı olarak görür. Bu noktada topluma ve ülkesine aidiyet bağları da daha kuvvetli olacaktır. Ancak insan hakları ve demokratik özgürlükler noktasında iyi eğitilmemiş, bu değerleri içselleştirememiş bireyler, toplumda hoşgörüsüzlüğün, uyumsuzluğun, tahammülsüzlüğün, çatışmanın ve huzursuzluğun yaygınlaşmasına neden olurlar. Bu açıdan insan hakları ve demokratik değerlerin aktarılacağı başlıca dersler olmaları açısından sosyal bilgiler alanındaki derslere büyük sorumluluklar düşmektedir.

BÖLÜM 2: İLKÖĞRETİM 4. ve 5. SINIF SOSYAL BİLGİLER DERSİ EĞİTİM PROGRAMLARININ İNSAN HAKLARI ve DEMOKRASİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Bu bölümde ilk olarak sosyal bilimlerle sosyal bilgiler arasındaki ilişki irdelenerek, sosyal bilgiler dersinin tanımı, anlam ve önemi, amaç ve özelliklerine değinilmiştir. Daha sonra Türk milli eğitiminin genel amaçları ile bu amaçlar çerçevesinde sosyal bilgiler programının genel ve özel amaçları, temel yaklaşımı, vizyonu ve davranışçı ve yapılandırmacı öğrenme anlayışları açıklanmıştır. Akabinde 4.ve 5. sınıf sosyal bilgiler dersi programı, insan hakları ve demokrasi eğitimi açısından incelenerek değerlendirilmiştir.

2.1.Sosyal Bilimler ve İlköğretimde Sosyal Bilgiler Dersi

2.1.1. Sosyal Bilgiler Dersinin Tanım, Anlam ve Önemi

Sosyal bilimler, akademik ve ileri seviyede, geçmiş ve günümüz bağlamında insan ve toplum ile ilintili olarak insan ilişkilerini inceleyen disiplinler bütünüdür. Her sosyal bilim disiplini insan hayatının değişik bir yönünü incelemektedir. Sosyal bilimci, bilimsel araştırmalar yaparak, insan ve onun değerlerini ve çevresiyle olan ilişkilerini irdeler. Sosyal bilgiler ise ilköğretim okullarının 4–5–6–7. sınıflarında okutulan bir ders olup, sosyal bilimler alanında akademik ortamda üretilen bilimsel bilgiyi ilköğretim öğrencileri için kullanan bir öğretim programıdır. Bu program, sosyal bilimlerin metotlarını, muhtevasını ve bulgularını oldukça basit bir biçimde verir. Bu aşamada öğrencilerin yaş kuşağı, ilgi ve gereksinimleri göz önünde bulundurulmaya çalışıldığından, sosyal bilgiler dersi, sosyal bilimlerin, pedagojik ilkeler çerçevesinde özel bir kitle olan öğrenciler için düzenlenmesi yoluyla hazırlanan bir ders programı olmuştur (Karapınar, 2007: 2; Köstüklü, 1998: 10; Paykoç, 1987: 5; Özoğlu, 1974: 10, Marshall, 1999: 673).

Bu tanımlardan da anlaşılacağı gibi sosyal bilimler ve sosyal bilgiler kavramları metot, içerik ve hedef yönünden farklı özellikler göstermekle beraber, aralarında yakın bir ilişki vardır. Sönmez (1998: 2) sosyal bilimleri, “insan tarafından üretilen gerçekle kanıtlamaya dayalı bağ kurma süreci ve bu sürecin sonunda elde edilen dirik bilgiler” olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda sosyal bilimler, insan tarafından oluşturulan

gerçekle uğraşmaktadır. İnsan tarafından oluşturulan bu gerçekler, doğumdan ölüme, evlenmeden boşanmaya, savaştan barışa, felsefi sistemlerin, insan, kurum ve topluma etkileri sosyal bilimlerin konusuna girer. Bu açıklamalara dayanarak sosyal bilimler, hukuk, tarih, coğrafya, ekonomi, psikoloji, sosyoloji, eğitim, antropoloji, filoloji, vb. şekilde sınıflanabilir.

Sosyal bilgilerle ilgili farklı tanımlar yapılmıştır. Sönmez'e göre (1998: 3), "sosyal bilgiler, toplumsal gerçekle kanıtlamaya dayalı bağ kurma süreci ve bunun sonunda elde edilen dirik bilgiler" dir. Toplumsal gerçeği ise, toplumsal hayatı düzenleyen her türlü etkinlik, insanın hayatında kullandığı ve zorunlu olan, insanları daha mutlu, rahat, kolay yaşamasını ve kendini gerçekleştirmesini sağlayan her türlü toplumsal olgular olarak açıklar.

Sosyal bilgiler, insanı ve onun fiziki ve sosyal çevresiyle geçmişte, günümüzde etkileşimini ele alan, sosyal bilimlerdeki çeşitli disiplinlerin muhtevalarını, metotlarını, disiplinler veya disiplinler arası bir yaklaşım ile ve sık sık tabiat bilimleri ve sanat ile zenginleştirerek adapte eden bir hüviyettir. Sosyal bilgiler dersinde, başka ülkelerdeki hayat biçimleri ve insanlarla, kuruluşlarla, mal ve hizmetler arasındaki ilişkiler, örf, adet ve değerler, kültürel mirasın sürdürülmesi ve insanların sosyal hayatın problemlerini çözme yaklaşımları gibi konular üzerinde durulur (Karagözoğlu,1997: 8).

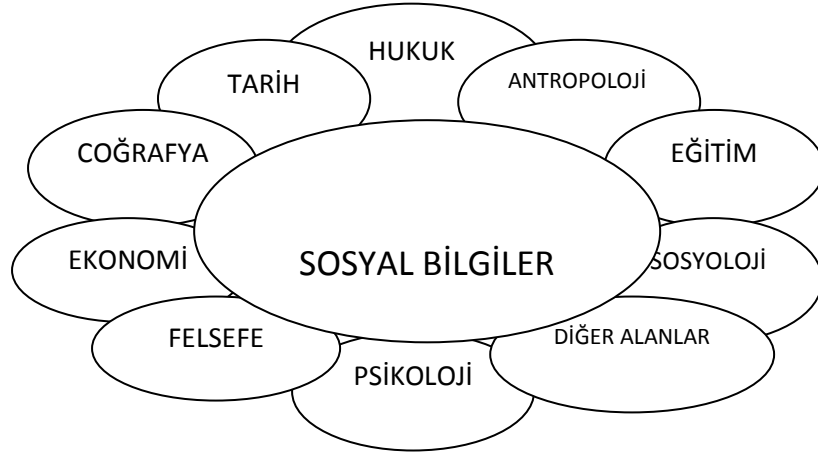
Bu tanımlardan yola çıkarak sosyal bilgiler, tüm sosyal bilimlerin, felsefe ve diğer etkinliklerin kesiştiği bir alan olarak düşünülebilir. Burada tüm sosyal bilimlerin ortak olarak ileri sürdüğü ve benimsediği, toplumsal uzlaşmayı sağlayan temel önermeler söz konusudur (Sönmez, 1998: 4). Demokrasi eğitiminin uygulama alanı sayılan sosyal bilgiler dersi, toplumsal yaşamla ilgilidir ve çocuğa etkili ve demokratik vatandaşlık aktarımını gerçekleştirme görevini üstlenmiştir. Aynı zamanda çocuğa sorumluluklar kazandırır. Bu bağlamda Sosyal Bilgiler, "ilköğretim okullarında iyi ve sorumlu vatandaş yetiştirmek amacıyla, sosyal bilimler disiplinlerinden seçilmiş bilgilere dayalı olarak, öğrencilere toplumsal yaşamla ilgili temel bilgi, beceri, tutum ve değerlerin kazandırıldığı bir çalışma alanı" (Erden, 1998: 8) olarak tanımlanabilir.

Amerika Birleşik Devletleri Sosyal Bilgiler Ulusal Konseyi'ne (NCSS) göre sosyal bilgiler terimi; sosyal bilim alanlarını, insan şeref ve haysiyetini, korumak amacıyla

oluşturan, demokratik bir toplumda bireyin rolünü inceleyen, sosyal olayları ve insan ilişkilerini irdeleyen faaliyet alanlarını kapsamaktadır. NCCS, sosyal bilgilerin insanlığın yurttaşlık bilincini geliştirmeye yönelik bütüncül bir çalışma olduğunu belirterek, sosyal bilgiler programının arkeoloji, tarih, coğrafya, hukuk, felsefe, siyasal bilgiler, psikoloji, sosyoloji, vb. disiplinlerle bağlantılı çalıştığına dikkat çekmektedir (Akt. Ata, 2007: 10).

NCCS' nin tanımından da anlaşılacağı gibi sosyal bilgiler sosyal bilimlerin farklı disiplinleriyle bağlantılı çalışmaktadır. Çünkü sosyal bilgilerin temel konuları sosyal hayatı bütün yönleriyle öğrenmeye yöneliktir. Günümüzde sosyal olay ve olguların fazlasıyla iç içe girmiş olması, sosyal sorunlara sadece belirli bir disiplin açısından çözümler üretmeyi olanaksız hale getirmiştir. Bunun sonucu olarak, sosyal bilimlerde disiplinler arası çalışmaların önemi daha da artmıştır

Şekil 1. Sosyal Bilgilerin Sosyal Bilim Disiplinleriyle İlişkisi

Kaynak: Sönmez (1998: 4).

Sönmez(1998: 4) yukarıdaki tabloda, sosyal bilgiler dersinin sosyal bilimlerin ortak bileşkesi olarak ele alınmasının nedenlerini şöyle açıklar: Sosyal bilgiler dersinde olgular bir bütün içinde verilmelidir. Çünkü insan her türlü olguyu parça parça değil de bir bütün içinde daha iyi görür, anlar ve öğrenir. Gerçek bir bütündür ve çocuğun bütünü görüp anlaması daha kolaydır. Yaşam da bir bütündür ve sosyal bilimlerdeki sorunların tek nedeni yoktur. İlköğretim döneminde çocuk, günlük yaşamda karşılaştığı sorunları bütünlük içinde çözmeye çalışır. Dolayısıyla değişik olguları ve bunların sorun üzerindeki etkilerini görerek çok boyutlu düşünmeye alışır. Eğitim ve öğretimde

çocuğun gelişim ve öğrenme ilkeleri de bunu gerektirir. Bu nedenden dolayı ilköğretimde çocuk toplumsallaştırılırken, her bilim dalındaki ilke ve genellemeler ayrı ayrı dersler olarak verilmemeli, ortak noktaları itibariyle birleştirilerek sunulmalıdır. Başka bir ifadeyle sosyal bilgiler öğrenciye bir bütünlük içinde verilmelidir. Aksi takdirde çocuk elde ettiği bilgi, beceri ve duyuşları karşılaştığı yeni durumlara transfer etmede başarılı olamayacaktır.

Barth ve Demirtaş (1997: 14) da, sosyal bilgilerin, insanların kendileriyle ve çevreleriyle olan ilişkilerini sosyal bilimlerden yararlanarak açıklarken, çocuğun gelişim düzeyini dikkate aldığını ifade etmektedirler. Oğuzkan da hem disiplinler arası yaklaşıma dikkat çekerek hem de işlevlerini ve kapsamını göz önünde bulundurarak sosyal bilgiler dersini şöyle tanımlamaktadır:

“Öğrencileri toplumsal yönden eğitmek, onlara içinde yaşadıkları toplumun yönetim düzenini, ekonomik özellikleri, geçmişi üzerinde gerekli bilgi ve anlayışlar kazandırmak, yurttaşlığın hak ve görevlerini kavratmak amacıyla ilk ve ortaokullarda okutulan, konuları genellikle tarih, coğrafya, ekonomi ve hukuk gibi bilim dallarından yararlanarak seçilen ders” (Oğuzkan, 1993:146).

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2004 yılında hazırlanan, “İlköğretimde Sosyal Bilgiler Dersi (4–5. Sınıflar) Öğretim Programı”nda ise, sosyal bilgiler dersinin tanımı ve içeriği şöyle açıklanmıştır:

“Sosyal bilgiler, bireyin toplumsal varoluşunu gerçekleştirebilmesine yardımcı olması amacıyla, tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimler ve vatandaşlık bilgisi konularını yansıtan; öğrenme alanlarının bir ünite ya da tema altında birleştirilmesini içeren; insanın sosyal ve fiziki çevresiyle etkileşiminin, geçmiş, bugün ve gelecek bağlamında incelendiği; toplu öğretim anlayışından hareketle oluşturulmuş bir ilköğretim dersidir” (MEB, 2005: 46).

2.1.2. Sosyal Bilgileri Dersinin Amaçları ve Özellikleri

Toplumsal ilişkilerin giderek daha da karmaşıklaştığı günümüz toplumlarında çocuğun bu karmaşık ilişkiler ağını algılaması ve öğrenmesi giderek güçleşmektedir. Bu noktada çocuğun; insanların birbirinden farklı olduğunu, birbirleriyle olan ilişkilerini, toplumdaki formal ve informal gruplarla, toplumsal kurumları ve bunların işlevlerini öğrenmesi gerekmektedir. Ancak bunları sadece ailesinden öğrenemez. Bu bağlamda eğitim kurumları bireyin toplumsallaşması yönünde oldukça önemli bir görev üstlenmişlerdir (Erden, ????: 4). Bilindiği gibi eğitim, bireylere içinde yaşadıkları

toplumun kültürel değerlerini aktarmanın yanı sıra, toplum tarafından onlardan beklenen davranış değişikliğini kazandırması ve içinde yaşanılan topluma uyum sağlanmasını öngören bir süreç olarak görülmektedir. Bu konuda dikkat edilmesi gereken başlıca konulardan biri, öncelikle bireylerin çeşitli alanlardaki yeteneklerinin tespit edilmesi, akabinde bu yeteneklerini geliştirmeye katkıda bulunulmasıdır. Bunun içindir ki eğitim, toplumun ekonomik ve insan gücü ihtiyaçlarını dikkate alır ve bireyin çevresi ile aktif ilişkiler kurmasını sağlar. Bu çerçevede eğitim olaylara farklı bakış açıları ile bakabilmeyi, toplumsal sorunların çözümünde gerekli bilgi, beceri ve davranışların kazandırılmasını da sağlamak durumundadır (Demirel, 2001:4–6, Özoğlu, 1974:4).

Eğitim kurumlarının en önemli işlevlerinden biri, öğrencilerini, her şeyden önce, yaşadıkları topluma yararlı, iyi, sorumlu birer vatandaş olarak yetiştirmektir. Eğitim kurumları bu görevi; çocuğun toplumsallaşmasını sağlayarak, içinde yaşadığı toplumun kültürünü, tarihini, sosyal kurumlarını, başka ülkeleri ve kültürlerini tanıtarak, kendini ve toplumdaki rollerini öğreterek gerçekleştirmelidir.

Yaşar, sosyal bilgilerin sorumluluğundan bahsederken, küreselleşme anlamında günümüzde geline nokta eğitim ve özelde de sosyal bilgilerin uluslararası boyutundan bahsetmiştir. Şöyle ki,

Çağımızdaki hızlı toplumsal değişimlere paralel olarak eğitim alanında da çeşitli değişiklikler yaşanmaktadır. Bu değişikliklerin bir yansıması olarak, eğitim gittikçe küresel bir boyut kazanmaktadır. Küresel eğitim, dünya vatandaşlığı şemsiyesi altında sürdürülebilir barış, adalet ve uluslararası ilişkilere olumlu katkı sağlayacak bir yapıya gelmek durumundadır. Bu süreçte sosyal bilgiler dersinin önemli sorumlulukları ve görevleri vardır (Şefik Yaşar'dan aktaran Kaya, 2006).

Bu bağlamda Turner, sosyal bilgiler dersinin evrensel düzeydeki amaçlarını şöyle sıralamaktadır:

- Demokratik, değerleri benimsemiş vatandaş yetiştirme,
- Öğrencilere daha sonraki öğrenim yaşamlarında gereksinim duyacakları bilgi, beceri ve tutumları kazandırma
- Güncel sosyal konulara ilişkin duyarlılık ve anlayış geliştirme,

- Kavram geliştirme,
- Sosyal Bilgiler öğrenmeye isteklilik konusunda öğrencileri güdüleme,
- Öğrencilerin problem çözme ve karar verme becerilerini geliştirme,
- Dünya vizyonuna sahip küresel değerlerle donanık vatandaş yetiştirme

(Akt. Yaşar, 2005:333).

Sosyal bilgiler dersinde öğrenci, içinde yaşadığı yakın ve uzak toplumsal çevresini, geçmişi, bugünü ve geleceği ile yakından tanır ve anlar. Bu durum öğrencinin toplumsal sorumluluk kazanmasını sağlar. Dolayısıyla çocuğun toplumsal kişiliğinin oluşması ve gelişmesinde bu dersin önemli bir işlevi vardır.

Sözer (1998: 19), sosyal bilgilerin amaçlarını çocuğun elde edeceği kazanç bakımından, her biri davranışa dönüştürülecek biçimde dört ana kümede toplamaktadır. Bunlar aynı zamanda sosyal bilgilerin özelliklerini oluşturmaktadır. Bu özellikler şunlardır:

Sorun çözme becerisi ve eleştirel düşünme yeteneği: Bu ders aracılığıyla öğrenci, eleştirici, yapıcı ve yaratıcı düşünme yeteneklerini geliştirir ve sorun çözme ile ilgili beceriler kazanır.

Toplumsallaşma ve demokratik davranışlar sergileme: Öğrenci, bireylerarası ilişkilerini geliştirir ve bu ilişkilerinde işbirliği yapmasını öğrenerek; sorumluluk bilinci kazanarak yetişir.

Vatandaşlık bilinci: Öğrenci, temel yurttaşlık hak ve sorumluluklarını kavrar; anayasa ve yasalar karşısında görev ve sorumluluklarını kavrayarak, bunların gereklerini yerine getirmesini öğrenir. Bu yolla da sorumlu bir vatandaşlık bilinci kazanır.

Ekonomik olma ve bilinçli tüketim: Öğrenci, ekonomik davranma konusunda fikir sahibi olur. Böylece gereksinimlerini iyi belirleme ve tercihlerini doğru yapma konusunda alışkanlık kazanır.

Sağlamer (1983:8), sosyal bilgilerin, amaçları ve konuları yardımıyla bireylerin iyi birer vatandaş olmaları, değişik kültürleri tanıma ve onlara anlayışlı davranabilmeleri, düşünebilme ve bağımsız öğrenme becerileri geliştirmeleri doğrultusundaki amaçlara ek

olarak, “*kendini bilme*” amacını ilave etmiştir. Sosyal bilgiler her ferдин gücünü en iyi bir biçimde geliştirecek yaşantılara imkân vererek kendini bilmeye katkıda bulunur. Çocuklar bu doğrultuda çeşitli becerileri kullanmayı geliştirirler ve zamanla kendi kendini yönetir duruma gelirler.

Bütün bu hususlara, öğrencinin sosyal bilgiler dersi aracılığıyla *çevresini, yurdunu ve dünyayı tanıma özelliği de eklenebilir*: Bu ders sayesinde öğrenci geçmişten günümüze uzanan zaman boyutu dahilinde yaşadığı toplumun ve öteki toplumların tarihini ve yakından uzağlık ilkesiyle çevresini, yurdunu ve dünyasını tanır. Böylece çevresinde, yurdunda ve dünyada olup bitenlerle ilgili duyarlılık kazanır (Kaya, 2006: 43). Bu doğrultuda çocuk, kazandığı sosyal sorumluluk bilinciyle dünyadaki sorunların çözümüne odaklanabilir. Daha iyi, daha barışçı ve daha demokratik bir dünya için gelecekte aktif roller üstlenebilir.

Sosyal bilgiler dersinin amaçlarını benzer başlıklarla bir araya getiren başka yazarlar da bulunmaktadır. Kısakürek ve Paykoç, Sosyal Bilgiler Öğretimi (1987: 8) adlı eserlerinde sosyal bilgiler dersinin başlıca amaçları olarak şunları belirtmişlerdir;

- a. Düşünme yeteneğini geliştirme
- b. Ekonomik yeterlilik
- c. Vatandaşlık sorumluluğu
- d. İnsan ilişkilerinin geliştirilmesi

Münire Erdem’e göre de (1996: 4–5) sosyal bilgiler, çocuğun ilköğretimin amaçlarını, içinde yaşadığı toplumun kültürünü, tarihini ve kurumlarını tanımasını sağlar. Toplumun kendisine sağladığı imkânlardan ve bunlardan yararlanma yollarını öğrenerek sosyalleşmesini gerçekleştirir.

Bu derste öğrenci, toplumsal olaylarla karşı karşıya getirilir. Bilimsel gerçeklere göre ilköğretim, öğrenciler için somut işlemler dönemidir. Bu yüzden öğrencinin olaylar arasındaki ilişkileri görebilmesi ve problemleri çözümleyebilmesi için birebir gerçek yaşamdan ve yakın çevresinden alınan olay ve olgularla karşı karşıya getirilmesi gerekir. Aksi takdirde olayları algılayabilmesi zorlaşabilir.

Kabapınar (2007:3), sosyal bilgileri etkili vatandaşlık bağlamında değerlendirirken kazandırması gereken değer ve becerilere de vurgu yapmıştır: Sosyal bilgiler dersi;

insanı, toplumu ve bunlarla ilişkisi çerçevesinde çevreyi konu alanı olarak inceleyerek sosyal davranış bilgilerine ağırlık verir. Öğrencinin hem diğer insanlarla ve toplumla ilişkilerini geliştirmesini sağlarken hem de kendi kişiliğini, düşünce ve değerlerini geliştirmesine olanak sağlar. Sosyal bilgilerin varoluş amaçlarından biri de “etkili vatandaş” yetiştirmektir. Yani demokratik süreci geliştirecek vatandaşlara sahip olmaktır. Bu doğrultuda sosyal bilgiler eğitim programları, demokratik vatandaşlık değerlerinin ve becerilerinin öğrenciye kazandırılmasını hedefler. Ancak bunu yaparken mevcut düzene sorgusuz itaat eden vatandaştan çok, toplumsal değerleri eleştirerek yeni değerler üretebilen, eleştirel ve yaratıcı bir vatandaş tipi hedefler.

Öztürk ve Otluoğlu’ da (2004: 17); Bir ülkede eğitim sisteminin genel amacının etkili vatandaş yetiştirme olduğunu, bu görevin de okul programları içinde daha çok sosyal bilgiler dersine düştüğünü ifade etmişlerdir. Bu bağlamda vatandaşlık, devlet ve birey arasındaki ilişkilerden oluşur ve doğal olarak hak ve sorumlulukları da birlikte içerir.

Bütün bu açıklamalar dikkate alındığında, sosyal bilgiler dersinin genel anlamıyla bir vatandaşlık eğitim programı olarak kabul edildiği görülmektedir. Sosyal bilgiler dersinin yetiştirmeyi amaçladığı etkili vatandaş; düşünen, duyarlı ve yeterlikli birey olarak tanımlanabilir. Düşünen birey; yaşamla ilgili temel kavram ve genellemeleri anlayarak bunları problemlerin çözümünde kullanabilen vatandaştır. Birey kararlarını alırken de bu doğrultuda davranır. Duyarlı birey; temel demokratik değerleri bilmenin yanı sıra bunu yaşamına uygulayan vatandaştır. Yeterlikli vatandaş ise; yaşamını etkili bir biçimde sürdürebilmek için gerekli becerilere sahip olan ve bu becerileri düşünmesine yardımcı olabilecek biçimde, kararlarını alırken kullanabilen kişidir. Bu üç unsur sosyal bilgiler öğretimi amaçlarının temellerini oluşturur (Öztürk ve Dilek, 2002: 57).

Sosyal bilgilerin amaçları, evrensel ve ulusal olmak üzere ikiye ayrılabilir (Doğanay, 2002: 20). Evrensel değerler; demokrasi, insan hakları ve özgürlükler, barış, eşitlik, çevreye duyarlılık, sevgi ve saygı, uygarlık, bilimsel düşünce gibi değerlerlerdir. NCSS, bu demokratik ilke ve değerleri; özgürlük, adalet, eşitlik, insan onuru, çeşitlilik, doğruluk, sadakat, gizlilik, sorumluluk, uluslararası insan hakları, hukukun üstünlüğü ve otorite olarak belirlemiştir (Öztürk ve Dilek, 2002: 55).

NCSS, demokratik bir toplum için sosyal bilgiler öğretiminin şu dört önemli faktöre göre gerçekleştirilmesini önermiştir (Akt. Öztürk ve Baysal, 1998):

1. Sosyal bilgiler öğretiminin nihai amacı, arzu edilen yurttaşlıkla ilgili bireysel davranışlardır.
2. Bu davranışlar, insanların sahip olduğu değerler, ülküler, inançlar ve tutumlarla biçimlenmektedir.
3. Sırası ile bu özellikler, bilgi temeline dayanmaktadır.
4. Bilginin gelişmesi ve kullanımı için insanlar, gerekli bilgi ve becerilere gereksinim duyarlar.

NCSS (1992), sosyal bilgilerin temel amacının, toplumsal yarar doğrultusunda kültürel farklılıkların özgürce yer aldığı ortak bir dünya için, gençlerin mantıklı karar verme becerilerini geliştirmek olduğunu belirtmektedir (Akt. Ata, 2007: 10). Diğer amaçlarını ise şöyle sıralamıştır:

- Toplumsal yaşam anlayışı çerçevesinde bireysel ve kültürel kimliği tanımlama,
- Okulda ve toplumda katılım ve gözlem etkinliklerini gerçekleştirme,
- Dünya ile ilgili önemli konulara ilişkin duyarlılık geliştirme,
- Demokratik ilkelere dayalı olarak karar verme becerilerini kazanma,
- Toplumsal olaylara vatandaş olarak katılma (Akt. Yaşar,2005:333).

NCSS (1969), demokratik yaşam biçiminin gelişimi ve sürekliliği için bu amaçları gerçekleştirmiş bireylerin yetişmesi gerektiğini belirtmektedir (Akt. Öztürk ve Baysal, 1998).

2.2. Türk Milli Eğitimi ve Sosyal Bilgiler Programının Amaçları

2.2.1. Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçları

1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'na göre Türk Milli Eğitimi'nin genel amacı, Türk milletinin bütün fertlerini;

1. Atatürk İnkılâp ve İlkelerine ve Anayasa'da ifadesini bulan Atatürk Milliyetçiliği'ne bağlı; Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasa'nın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek,
2. Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip; insan haklarına saygılı; kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek,
3. İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek, gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak.

Böylece; bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak; öte yandan milli birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır (MEB, 2004: 5).

Türk Milli Eğitiminin genel amaçlarında istenilen vatandaşlık özellikleri birinci maddede sayılmıştır. Bu genel amaçlar dikkatle incelenecek olursa, her üç maddede de dile getirilen özellikler, bir bakıma Sosyal Bilgiler dersinin özü ve ruhuna uygun düşmektedir. Buna karşılık, ilköğretim düzeyi için oldukça yukarıda olup her madde birçok etkinliği birden kapsamakta; öğrenci merkezli olmayan, genelde soyut ve kapsamlı anlatımlarla, davranışa dönüştürülmesi güç bir durum arz etmektedir.

2.2.2. Sosyal Bilgiler Programının Genel Amaçları

- 1- Özgür bir birey olarak fiziksel, duygusal özelliklerin, ilgi, istek ve yeteneklerinin farkına varır,
- 2- Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olarak, vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, ulusal bilince sahip bir yurttaş olarak yetişir,

- 3- Atatürk ilke ve inkılâplarının, Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmasındaki yerini kavrar; laik, demokratik, ulusal ve çağdaş değerleri yaşatmaya istekli olur,
- 4- Hukuk kurallarının herkes için bağlayıcı olduğunu, tüm kişi ve kuruluşların yasalar önünde eşit olduğunu gerekçeleriyle bilir,
- 5- Türk kültürünü ve tarihini oluşturan temel öge ve süreçleri kavrayarak, ulusal bilincin oluşmasını sağlayan kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi gerektiğini kabul eder,
- 6- Yaşadığı çevrenin ve dünyanın coğrafi özelliklerini tanıyarak, insanlar ile doğal çevre arasındaki etkileşimi açıklar,
- 7- Bilgiyi uygun ve çeşitli biçimlerde (harita, grafik, tablo, küre, diyagram, zaman şerdi vb) kullanır, düzenler ve geliştirir,
- 8- Ekonominin temel kavramlarını anlayarak, kalkınmada ve uluslararası ekonomik ilişkilerde ulusal ekonominin yerini kavrar,
- 9- Meslekleri tanır, çalışmanın toplumsal yaşamdaki önemine ve her mesleğin gerekli olduğuna inanır,
- 10- Farklı dönem ve mekânlara ait tarihsel kanıtları sorgulayarak insanlar, nesnelere, olaylar ve olgular arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirler, değişim ve sürekliliği algılar,
- 11- Bilim ve Teknolojinin gelişim sürecini ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini kavrayarak bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanır,
- 12- Bilimsel düşünmeyi temel referans kabul ederek bilgiye ulaşan, bilgiyi kullanan ve üretmede bilimsel ahlakı kullanır,
- 13- Birey, toplum ve devlet arasındaki ilişkileri açıklarken, sosyal bilimlerin temel kavramlarından yararlanır,
- 14- Katılımın önemine inanır, kişisel ve toplumsal sorunların çözümü için kendine özgü görüşler ileri sürer,

15- İnsan hakları, ulusal egemenlik, demokrasi, laiklik, cumhuriyet kavramlarının tarihsel süreçleri ve günümüz Türkiye'si üzerindeki etkilerini kavrayarak, yaşamını demokratik kurallara göre düzenler,

16- Farklı dönem ve mekânlardaki toplumlararası siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik etkileşimi analiz eder,

17- İnsanlığın bir parçası olduğu bilincini taşıyarak, ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık gösterir (Öztürk, 2006: 32-33; Karagöz ve diğ., 2008:11; Tekerek ve diğ., 2008: 11).

Görüldüğü gibi programın genel amaçlarından her biri demokratik toplum düzeninin belli bir boyutunu ifade etmektedir.

2.3. Sosyal Bilgiler Öğretimi: Öğretim Yöntemleri, Temel Yaklaşımı, Amaç ve Vizyonu

2.3.1. Davranışçı ve Yapılandırmacı Öğrenme Anlayışları

2004 yılından itibaren Türk eğitim sisteminde oldukça köklü değişiklikler gerçekleştirilmiştir. İlköğretim birinci kademedan itibaren uygulanmaya konulan bu değişikliklerin en önemli boyutu, var olan öğrenme anlayışını sorgulayarak yeni bir öğrenme anlayışının temellerinin atılmasına yönelik olmuştur. Talim Terbiye Kurulu (TTK) tarafından bu değişim, “katı davranışçı program anlayışından, bilişsel (kognitif) ve yapılandırmacı (konstruktif) bir yaklaşıma geçilmesi” olarak ifade edilmiştir. İlköğretim Sosyal Bilgiler dersi (4–5. sınıflar) Öğretim Programı’nda da

“...program, tümüyle davranışçı yaklaşımlardan öte; bilginin taşıdığı değeri ve bireyin var olan deneyimlerini dikkate alarak, yaşama etkin katılımını, doğru karar vermesini, sorun çözmesini destekleyici ve geliştirici bir yaklaşım doğrultusunda yapılandırmayı önemseyen bir gelişim göstermektedir. Bu yaklaşımla öğrenci merkezli, dolayısıyla etkinlik merkezli, sosyal bilgiler açısından, bilgi ve beceriyi dengeleyen, öğrencinin kendi yaşantılarını ve bireysel farklılıklarını dikkate alarak çevreyle etkileşimine olanak sağlayan yeni bir anlayış yaşama geçirilmeye çalışılmaktadır” (MEB, 2004: 43).

Bu noktada davranışçı ve yapılandırmacı öğrenme yaklaşımlarının genel çerçevesini tanımlamak gerekir:

Uzun yıllardan beri bilim tarihindeki hâkimiyetini sürdüren Pozitivist/akılcı felsefe akımına göre bilgi nesnedir; kişiye ya da duruma göre değişim göstermez ve bireyler arasında değişmeksizin aynen aktarılır. Dolayısıyla ne denli farklı olursa olsun tüm bireyler aynı, biricik bilgiyi keşfedebilir. Bu akımın izdüşümü olan ve yıllardır eğitim sistemlerine yön veren davranışçı öğrenme kuramı da bu akım doğrultusunda , “bilginin bireyin dışında ve nesnel olduğunu kabul ederek” Burrell ve Morgan, (1983) öğretimi, öğretmenlerin sözel ya da görsel tüm uyarıcıları/bilgiyi tasarladığı ve sunduğu bir süreç olarak tanımlamıştır (Akt. Kabapınar, 2007: 11). Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi bilgiyi kitaptan aktaran kaynak öğretmendir. Bilgiyi kaynaktan aynen alan öğrenci ise pasif konumdadır. Çünkü öğrenme, bireyin çevresinde kendisine sunulan çeşitli uyarıcılara tepki göstermesi sonucunda gerçekleşir. Bu bilgilenme süreci de öğrencide istedik bir davranış değişikliği süreci oluşturur.

Davranışçı öğrenme anlayışının sınırlarını çizdiği bu anlayış, “vatandaşlık aktarımı” olarak adlandırılan anlayışla paralellikler gösterir (Barth ve Demirtaş, 1997). Vatandaşlık aktarımı anlayışı, “doğru inanç ve değerleri” aktarmak üzerine kurulmuştur. O ülkedeki devlet sisteminin istediği vatandaş tipini yetiştirmeyi hedefler. Temel amaç, öğrencinin içinde yaşadığı toplumla uyum içerisinde olmasını sağlayıcı bilgi, tutum ve beceriler geliştirmektir. Bu yapı içerisinde kaçınılmaz olarak, birey (öğrenci) ve bireyin geliştirebileceği beceriler ve farkındalıklar ikinci planda kalmaktadır.

Son yıllarda pozitivist akımın geçerliliğini sorgulayan yeni bir değerler dizisi (paradigma) ön plana çıkmıştır. Bu paradigma, bilginin keşfedilmek yerine yorumlandığını, ortaya çıkarılmak yerine bireyin zihninde yapılandırıldığını savunur. Dolayısıyla öğrenme geleneksel anlayışın öngördüğü gibi bilginin kaynaktan öğrenene aynen geçişini içeren bir süreç değil tam aksine, öğrenenin mevcut bilgisi doğrultusunda yeni bilgiyi anlamlandırdığı, yapılandırdığı bir süreçtir (Kabapınar, 2007: 14).

Bu açıdan bakıldığında yapılandırıcı kuramda, öğrencilere, yaparak/yaşayarak öğrenme, problem çözme ve karar verme gibi becerilerin kazandırılması konusunda sosyal bilgiler alanında çalışan eğitimcilerin ikazı doğrultusunda hazırlanan sosyal bilgiler programının, bu dersin daha etkili olmasına olanak sağlayacağını belirtilmiştir. Bu çerçevede 2004 yılında hazırlanan yeni sosyal bilgiler programında da yapılandırıcı yaklaşım esas alınmıştır. Bu bağlamda programın temel yaklaşımının, öğrenci merkezli,

sosyal bilgiler açısından bilgi ve beceriyi dengeleyen, öğrencilerin kendi yaşantıları ve bireysel farklılıklarını dikkate alarak çevreyle etkileşimini olanak sağlayan yeni bir anlayışı yaşama geçirme olduğu belirtilmektedir.

Robert Barr, James L. Barth ve S. S. Shermis (1977), sosyal bilgiler eğitimi alanında üç tür geleneksel yaklaşımdan söz etmektedir. Bunlar; “vatandaşlık aktarımı olarak sosyal bilgiler”, “sosyal bilimler olarak sosyal bilgiler” ve “yansıtıcı soruşturma olarak sosyal bilgiler” gelenekleridir (Akt. MEB, 2004: 44). Bunlara son yıllarda “kişisel gelişim olarak sosyal bilgiler” yaklaşımının da eklendiği görülmektedir (Ata,2006: 1-2). Bu yönüyle MEB’in sosyal bilgiler programına bakıldığında, davranışçı yaklaşımdan tamamen vazgeçilmediği görülmektedir.

Ata (2006: 6), sosyal bilgiler programının, oluşturmacı olduğu kadar yansıtıcı düşünme yaklaşımlarıyla dinamik bir sosyal bilgiler sınıfı amaçlamakta olduğunu, böylece anlamlı ve aktif öğrenmeyi öngördüğünü belirtmektedir. Ata’nın bu yaklaşımı eleştiriye açıktır. Zira yansıtıcı düşünme yaklaşımının kendisi, dinamik bir sosyal bilgiler sınıfı oluşturmaktan öte, öğrencilerin pasif konumda tutulduğu bir sınıf ortamı yaratılmasına neden olduğu için eleştirilmektedir.

Yapılandırmacı yaklaşım doğrultusunda sosyal bilgiler programında, öğrencilerin bir tarihçi gibi sözlü tarih çalışması yapmasını (MEB,2004:139–140), ya da bir arkeolog gibi bir buluntuyu incelemesini isteyen etkinliklere (MEB,2004: 316) yer verilmiştir. Aynı zamanda öğrencilerin problem çözmeye dayalı etkinliklerle çeşitli sorunları çözmeleri beklenmektedir (Yaşar, 2005: 337). Ancak Yaşar (2005: 330), yapılandırmacı programın Türkiye’de uygulanabilirliğine ilişkin birtakım soru işaretlerine değinmekte, Canerik de (2005:369), sınıf yönetiminin güç olduğu kalabalık sınıfların “öğrenci merkezli” eğitimin en zayıf halkası olduğunu ifade etmektedir.

Yapılandırmacı yaklaşım doğrultusunda denilebilir ki, yeni sosyal bilgiler ders programında, insan hakları temeline dayalı demokratik bir eğitimin de alt yapısı oluşturulmuştur. Çünkü yapılandırmacı anlayışın temelinde “bilgi oluşumunda çoğulculuk” varsayımı söz konusudur. Başka bir deyişle, öğrenciler öğretmenlerinden aynı anlatımı dinleseler bile mevcut düşünce ve değer yaygılarındaki farklılık nedeniyle kendilerine sunulan bilgiyi farklı şekilde yorumlar, anlamlandırır ve kendi bakış

açılarını geliştirirler. Bu doğrultuda oluşturulan öğrenme ortamı içinde öğrencinin kendi kişisel ahlaki değerler sistemini geliştirmesi ve kendi öz saygısını kazanarak başkalarına da saygı, anlayış, hoşgörü penceresinden bakabilmesi hedeflenmektedir.

İnsan hakları eğitiminin amacı, bireylerin toplumdaki sosyal ve siyasal süreçlere bilinçli bir şekilde dahil olabilmelerini sağlamaktır. Böylece bireylere, tüm yaşamları boyunca sahip oldukları hakların bilincinde olmaları, bunlar kullanmaları ve bu hakların ihlali durumunda da yapmaları gerekeni öğretmek de temel amaçlardan biri olmaktadır. Yapılandırmacı eğitim de tam bu noktada devreye girmektedir. Bu eğitim bireylere, değişen ve gelişen çağa ayak uydurabilmek ve gerektiğinde haklarını aramak ya da savunmak için kendilerine gerekli olan bilgiye ulaşabilme becerisini vermektedir. Bu yönüyle yapılandırmacı eğitim, insan hakları eğitimine hizmet etmektedir denilebilir.

2.3.2. Programın Amaçları

1998 ve önceki sosyal bilgiler eğitim programlarında amaçlar “davranışsal” olarak ifade edilmekte iken, 2004 yılı sosyal bilgiler programında amaçlar “yapılandırmacı yaklaşım doğrultusunda” biçiminde ifade edilmiştir. Kazanımlar öğrenme süreci içinde öğrencilerin kazanması beklenen bilgi, beceri, tutum ve değerlerdir. Davranışçı yaklaşımda bilgi, beceri, tutum ve değerler ayrı kategoriler halinde ele alınmaktayken, yapılandırmacı yaklaşım bunların her birini anlamlı bir bütün içine yerleştirmeyi temel almıştır. Bu noktada Yaşar (2005: 337) amaçların kazanımlar biçiminde ifade edilmesini olumlu bulurken kazanımların öğretmene hazır olarak verilmesini yapılandırmacı yaklaşımın “öğrenciye göre öğretim” ilkesine ters düştüğünü ifade etmektedir. Kazanımların ayrıntılı biçimde verilmesi davranışçılığın izlerinin devam ettiğinin bir göstergesidir. Ayrıca ünitelerde sayılan “doğrudan verilecek değer ve beceriler” deki “doğrudan” ifadesi de öğretmen merkezli bir öğretim anlayışını ifade etmektedir.

Ancak; 1998 sosyal bilgiler programının amaçları; vatandaşlık görevleri ve sorumlulukları, toplumların birbiriyle ilişkileri, çevreyi, yurdu ve dünyayı tanıma yetenekleri, ekonomik yaşama fikri ve yeteneklerini geliştirme bakımından ifade edilerek “iyi vatandaş” yetiştirilmesi üzerine odaklanmış iken, 2004 sosyal bilgiler dersi öğretim programında, demokratik ilkeleri benimseyen, düşünme becerileri gelişmiş,

bilgiyi üreten, sosyal becerileri gelişmiş, “etkili ve sorumlu vatandaş yetiştirmek” amaçlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında, iyi vatandaş kavramı nesnel değilken, etkili ve sorumlu vatandaş kavramı, kapsamı daha açık ve net bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Yaşar, 2005: 337–338). Bu durum Ersoy tarafından (2006: 176), “devlete karşı görev ve sorumluluk odaklı vatandaşlık” anlayışı yerine, “etkin ve üretken vatandaş yetiştirme” anlayışına dönüşüm olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

Sosyal Bilgiler Ders Programı; öğrencilerin erken yaşlardan itibaren, bireysel ya da grup olarak birincil ve ikincil kaynaklar üzerinde çalışarak, kendi anlayışlarını sosyal ve kültürel bağlam üzerinde oluşturmalarına olanak sağlamayı amaçlamaktadır. Programda sınıfın gerçek anlamda demokrasinin yaşandığı bir yer olması gerektiği de belirtilmiştir. Bu şekilde öğrenciler demokratik beceri ve değerlere sahip, bilimsel düşünmeye açık, haklarını bilen ve insan haklarına saygılı, işbirliği içinde çalışabilecek, sorumluluk sahibi bireyler olarak yetiştirilebileceklerdir. Bu amaçların gerçekleştirilebilmesi için de etkinlik temelli bir süreç öngörülmüştür (Aykaç ve Başar, 2005; 348).

2.3.3. Programın Vizyonu

Bir eğitim programı, bir ülkenin eğitim felsefesinin uygulamaya yansımaları sağlayan en somut örneklerden biridir. Bu bağlamda, 2004 İlköğretim Programında eğitimde yeni bir yaklaşımın sağlandığı belirtilmektedir. Programın vizyonu 21. yüzyıl için ulusal ve evrensel değerler çerçevesinde verilmiştir. İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar için hazırlanan 2004 Sosyal Bilgiler programının vizyonu, şu şekilde ifade edilmektedir (MEB, 2004: 43):

“21. yüzyılın çağdaş, Atatürk ilkelerini ve inkılaplarını benimsemiş, Türk tarihini ve kültürünü kavramış, temel demokratik değerlerle donanmış ve insan haklarına saygılı, yaşadığı çevreye duyarlı, bilgiyi deneyimlerine göre yorumlayıp sosyal ve kültürel bağlam içinde oluşturan, kullanan ve düzenleyen (eleştirel düşünen, yaratıcı, doğru karar veren) sosyal katılım becerisi gelişmiş, Sosyal Bilimcilerin bilimsel bilgiyi üretirken kullandıkları yöntemleri kazanmış, sosyal yaşamda etkin, üretken, haklarını ve sorumluluklarını bilen Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını yetiştirmektir.”

2.3.4. Programın Temel Yaklaşımı

Bilgi, insanlık tarihinin her döneminde önemli olmakla beraber, iletişim olanaklarının küçülttüğü dünyamızda en önemli etken durumuna gelmiştir. Çağımızda tartışılmaz üstünlük “bilgiyi üreten” ve “bilgiyi kullanan” larındır. Bu konuda donanımlı insan

gücünün yetiştirilmesin de en önemli görev eğitim sistemimize düşmektedir. Öğrencilerin bilgiye ulaşma yollarını öğrenmeleri, sorun çözme ve karar verme becerilerini geliştirmelerine olanak sağlayacak şekilde düzenlenen yeni öğretim programlarına paralel olarak düzenlenen yeni sosyal bilgiler programı tümüyle davranışçı yaklaşımlardan öte, bilginin taşıdığı değeri ve bireyin var olan deneyimlerini dikkate alarak, yaşama etkin katılımını, doğru karar vermesini, sorun çözmesini destekleyici ve geliştirici bir yaklaşım doğrultusunda yapılandırılmıştır. Bu yaklaşımla öğrenci merkezli, dolayısıyla etkinlik merkezli, sosyal bilgiler açısından, bilgi ve beceriyi dengeleyen, öğrencinin kendi yaşantılarını ve bireysel farklılıklarını dikkate alarak çevre ile etkileşimine olanak sağlayan yeni bir anlayış yaşama geçirilmeye çalışılmıştır. Bu anlayış doğrultusunda sosyal bilgiler programı;

1. Her öğrencinin birey olarak kendine özgü olduğunu kabul eder.
2. Öğrencilerin gelecekteki yaşamlarına ışık tutarak, bireylerden beklenen niteliklerin geliştirilmesine duyarlılık gösterir.
3. Bilgi, kavram, değer ve becerilerin gelişmesini sağlayarak öğrenmeyi öğrenmenin gerçekleşmesini ön planda tutar.
4. Öğrencileri düşünmeye, soru sormaya ve görüş alışverişi yapmaya özendirir.
5. Öğrencilerin fiziksel ve duygusal açıdan sağlıklı ve mutlu bireyler olarak yetişmesini amaçlar.
6. Milli kimliği merkeze alarak, evrensel değerlerin benimsenmesine önem verir.
7. Öğrencilerin kendi örf ve adetleri çerçevesinde ruhsal, ahlaki, sosyal ve kültürel yönlerden gelişmesini hedefler.
8. Öğrencilerin haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren bireyler olarak yetişmesini önemser.
9. Öğrencilerin toplumsal sorunlara karşı duyarlı olmasını sağlar.
10. Öğrencilerin öğrenme sürecinde deneyimlerini kullanmasına ve çevre ile etkileşim kurmasına olanak sağlar.

11. Her öğrenciye ulaşabilmek için öğrenme-öğretme yöntem ve tekniklerindeki çeşitliliği dikkate alır.

12. Periyodik olarak, öğrenci çalışma dosyalarına bakılarak öğrenme ve öğretme süreçlerinin akışı içerisinde değerlendirmeyi olanak sağlar (MEB, 2004: 43-44)

2.4. Sosyal Bilgiler Dersi Programlarında İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi

Günümüzde İnsan Hakları Eğitimi'nin (İHE)¹ örgün eğitim kurumlarında nasıl yer alması gerektiği konusunda yapılan tartışmalarda iki önemli yaklaşım ön plana çıkmıştır. Bunlar; "insan haklarının, okul programlarında bağımsız bir ders olarak yer alması" ve "insan hakları eğitiminin her yaş ve disiplin içinde tüm öğretim programlarında yer alması gerektiği" şeklindedir. Bu yaklaşımlardan ilki İHE konusunda kısmi bir düzenlemeyi öngörürken, ikinci yaklaşım bu konuda geniş boyutlu bir düzenlemenin yapılması gerektiğini öngörmüştür. Söz konusu yaklaşımlardan ilki, 1998 yılından itibaren Türk eğitim sisteminde 3 bağımsız ders kapsamında gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. İHE'nin her yaş ve disipline aktarılması gerektiğini savunan ikinci yaklaşım artık Türk eğitim sisteminde yer almaktadır. (Tezgel,2006:1-2)

İnsan haklarıyla ilgili bilgilerin düzenli ve sistemli biçimde aktarılmasını amaçlayan ilk yaklaşım kapsamında, "doğrudan ve bağımsız" bir dersin varlığı, İHE için gerekli ama yeterli değildir. Böyle bir ders, tek başına, insan hakları eğitiminin amacına ulaşmasına, öngörülen hedeflere erişilmesine yeterince katkıda bulunamayabilir. Bağımsız bir ders zamanla bilgi aktarmaktan öteye bir işlev görmeyeceğinden ötürü, öğrencilerin ve öğretmenlerin gözünde itici, yararsız ve sıkıcı bir ders kimliği kazanabilir. Kendisi başlı başına bir amaç olmayan insan hakları eğitimi, bilgilerin davranışlara dönüşmesini sağlayamadığı için, beklenen yararı da sağlayamayabilir. Bu ve benzer nedenlerden dolayı İHE'nin sadece bağımsız bir insan hakları dersi ile yapılamayacağı söylenilebilir (Tezgel,2006:2). Kepenekçi (2002: 11) de aynı yönde görüş beyan etmiştir: İHE' nin hedeflediği kazanımların, tüm ders programlarında gözetilmesi gerekir. Çünkü İHE' nin temel hedefi, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmek, insanlar ve uluslar arasında demokrasiyi, toplumsal adaleti, dayanışmayı ve dostluğu geliştirmek, bireyleri aktif yurttaşlık doğrultusunda güçlendirmek ve evrensel insan hakları

¹ İnsan hakları eğitimi kavramı, tez çalışmasının bundan sonraki kısımlarında İHE olarak kısaltılmıştır.

değerlerine dayalı bir barış kültürü oluşturmaktır. Bu hedeflerin gerçekleşmesi, İHE'nin sadece bağımsız bir ders kapsamında işlenmesinden öte, tüm ders programlarına yansıtılmasıyla mümkün olacaktır. İHE'nin tüm öğretim aşamalarını ve disiplinleri kapsayacak biçimde "kesintisiz" olarak uygulanması bu yönden önem taşımaktadır. 21. yüzyılın eğitimi; esneklik, kendi kendine öğrenme, olaylara geniş bir perspektiften bakabilme, çarpıcı sorular sorabilme ve yaratıcı problem çözme yeteneğini gerektirmektedir. Bu yetenek de disiplinler arası yaklaşımla kazandırılabilmesi için, insan hakları eğitiminde genellikle bu yaklaşım tercih edilmektedir. İHE'nde kullanılan disiplinlerarası yaklaşım ile öğrencilerin evrensel sorunlar (açlık, evsizlik gibi) üzerinde düşünmeleri istenilmektedir. Ayrıca, bu yaklaşımın benimsenilmesi ile insan haklarını ele alan çeşitli bilim dalları arasında bağlantı kurularak, alanla ilgili bilgi bütünleştirilmektedir. Diğer bir deyişle, insan hakları eğitiminde, tarih, politika, felsefe ve hukuk gibi değişik disiplinlerden yararlanılması ile öğrencinin, olayların değişik yönlerini görmesine ve yansız olmasına çalışılmaktadır (Kepenekçi, 2000: 2)

Öğretmen, programda üç türlü ilişkilendirme ile karşılaşmaktadır. Bunlar, üniteler arası ilişkilendirme, dersler arası ilişkilendirme ve ara disiplinlerle ilişkilendirmedir. Programda üniteler arası ve dersler arası ilişkilendirme açıklamalar bölümünde yer alırken, disiplinlerle ilişkilendirme tabloları programın devamında yer almaktadır. Sınıf öğretmeni, 4 ve 5. sınıflarda sosyal bilgiler dersinde öğrencilerin sık sık bu ilişkileri kurmasına yardımcı olmalıdır. Örneğin, Türkiye'nin coğrafi bölgeleri ele alınırken, Milli Mücadele yıllarında bu bölgedeki faaliyetlere yer verilerek, coğrafya, tarih ve vatandaşlık konuları ile ilişkilendirilerek, milli bilinç ve tarih duyarlılığı oluşturulmaya çalışılmalıdır (MEB, 2004: 6).

Bu konuda en önemli çalışma yeni ilköğretim programlarında "ara disiplinler" başlığı altında yapılmıştır. Ara disiplinler, program hazırlama sürecinde göz önünde bulundurulmuş ana disiplinlere, açık ve kapsayıcı biçimde örtüşen diğer disiplinlerdir. Buna göre söz konusu alan, diğer derslerle bağlantı kurularak verilmektedir. Bu durum, İHE'nin programlarda nasıl yer alacağına ilişkin getirilen eğitim bilimcilerin görüşleriyle de örtüşmektedir. Zira onlara göre insan haklarının doğası disiplinler arası yaklaşımı gerektirdiğinden, İHE'nin de tek bir alanla sınırlanmayıp çok boyutlu bir

yaklaşım ile farklı dersler içerisinde verilmesi daha uygundur (Paykoç, 2005a: 106; Gemalmaz, 1988: 15).

4. ve 5. sınıf sosyal bilgiler dersi ara disiplinleri şunlardır:

- Sağlık Kültürü
- İnsan Hakları ve Vatandaşlık
- Girişimcilik
- Kariyer Bilinci Geliştirme
- Rehberlik ve Psikolojik Danışma
- Spor Kültürü ve Olimpik Eğitim
- Afet Eğitimi ve Güvenli Yaşam

Sosyal bilgiler programındaki içerik, sosyal hayatın tüm yönlerini kapsadığı varsayılan sekiz kategoriye ayrılmıştır. Yeni program dilinde bu kategorilerden her birine “öğrenme alanı” adı verilmektedir (Safran, 2004: 35). Öğrenme alanı; birbiri ile ilişkili beceri, tema, kavram ve değerlerin bir bütün olarak görülebildiği, öğrenmeyi organize eden yapıdır. Sosyal bilgiler dersi 9 öğrenme alanı çerçevesinde yapılandırılmıştır. Bu öğrenme alanları: “Birey ve Kimlik”, “Kültür ve Miras”, “İnsanlar, Yerler ve Çevreler”, “Üretim, Dağıtım ve Tüketim”, “Bilim, Teknoloji ve Toplum”, “Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler”, “Güç, Yönetim ve Toplum”, “Küresel Bağlantılar” “Zaman, Süreklilik ve Değişim” biçimindedir.

Her ünite bir öğrenme alanına denk gelmektedir. 4 ve 5. Sınıf sosyal bilgilerde 8’er ünite olup “zaman, süreklilik ve değişim” öğrenme alanı ile ilgili kazanımlar diğer ünitelerin içine konmuştur. Öğrenme alanlarının içeriğini somutlaştıran “kazanım” öğrenme süresi içinde, planlanmış ve düzenlenmiş yaşantılar yoluyla öğrencinin kazanması beklenen bilgi, beceri, tutum ve değerlerdir. Yapısalcı yaklaşım bunların her birini anlamlı bir bütün içine yerleştirmeyi temel almıştır (Safran, 2004: 35). 4. sınıfta 46 kazanım, 5. sınıfta 47 kazanım bulunmaktadır.

Sosyal Bilgiler programı ünitelerinin kazanımları ile İHE kazanımları arasında ilişkilendirme öngörülmüştür. Bu ilişkilendirme 4. ve 5. sınıf kazanımları olarak ayrı ayrı ele alınıp değerlendirilecektir.

2.4.1. Hep Birlikte Ünitesi Kapsamında İnsan Hakları/Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi

Toplumsal yaşamdaki gruplar, kurumlar ve sosyal örgütler, yaşamımızın vazgeçilmez birer parçasıdır. Öğrencilerin grupların, kurumların ve sosyal örgütlerin nasıl oluştuğunu; onları etkileyen ve kontrol eden mekanizmaları, bunların bireyi ve kültürü nasıl etkileyip kontrol ettiklerini ve varlıklarını nasıl sürdürüp değiştiklerini bilmesi önemlidir. Bu konuda elde edilen bilgiler ışığında öğrencilerin, sosyoloji, antropoloji, siyaset bilimi ve tarih disiplinlerinin kavramlarını kullanarak; “Toplumumuzdaki grupların, kurumların ve sosyal örgütlerin rolü nedir? Grup, kurum ve sosyal örgütler nasıl değişirler? Bu değişikliklerde benim rolüm nedir?” sorularına cevap verebilmeleri amaçlanmaktadır.

4–5. sınıf düzeyindeki öğrenciler bu öğrenme alanıyla, çevresindeki veya bildiği grup, kurum ve sosyal örgütlerin yaşamlarını nasıl etkilediklerini inceleme fırsatı bularak, toplumdaki bireyler, gruplar ve kurumlar arasındaki etkileşimi fark edeceklerdir. Öğrenciler toplumsal problemler, olaylar ve ihtiyaçlarla grup, kurum ve sosyal örgütleri ilişkilendirirken sorumluluk sahibi bir birey olmanın, örgütlenmenin ve sosyal katılımın önemini farkına varacaktır.

Öğrenciler bu öğrenme alanında sosyoloji, hukuk, psikoloji, siyaset bilimi, vatandaşlık bilgisine ait kavramlarla karşılaşacaklar ve bunların "Güç, Yönetim ve Toplum" , "Birey ve Kimlik", "Üretim, Tüketim ve Dağıtım" ,"Küresel Bağlantılar" öğrenme alanlarıyla olan ilişkilerini kavrayacaklardır (MEB, 2004: 98).

Tablo-1: 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Kazanımları İle Eşleşen İnsan Hakları Ve Vatandaşlık Alan Kazanımları Tablosu

S I N I F	ÖĞRENME ALANI/ÜNİTE	DERS KAZANIMLARI	İNSAN HAKLARI ve VATANDAŞLIK KAZANIMLARI
4	Gruplar, Kurumlar, Sosyal Örgütler: Hep Birlikte	İnsanların belli bir amaç çerçevesinde oluşturdukları grup ve sosyal örgütleri fark eder. Ön bilgi ve yaşantısını kullanarak çevresindeki belli başlı sosyal problemler ya da ihtiyaçlarla grup, kurum ve sosyal örgütleri ilişkilendirir. Kendisi ile çevresindeki gruplar, kurumlar ve sosyal örgütler arasındaki etkileşime örnekler verir.	39.Sivil toplum kavramının önemini kavrar 40.Sivil toplum örgütlerinin çalışmalarının yasal olduğunu bilir. 41.Yakın çevresindeki sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerinin farkında olur.
	Güç, Yönetim ve Toplum: İnsanlar ve Yönetim	Yaşadığı yerin yerel yönetim birimlerini tanıır. Kamu hizmetlerinin yürütülmesinde yerel yönetimlerin rolünü açıklar. Kamuoyunun yerel yönetimlere etkisine örnekler verir.	44.Yerel yönetimlerin hangi birimlerden oluştuğunu bilir. 43.Ülkemizi yönetenlerin halkın oyu ile yönetime geldiklerini bilir. 50.Seçilme hakkının önemini kavrar. 57.Seçme hakkının önemini bilir ve bu hakkını gerektiği yerde kullanır.

Kaynak: MEB (2004: 26)

4.sınıf "Hep Birlikte" ünitesi aracılığıyla öğrenciler, her bireyin sosyal ilişkileri olan bir varlık olmasından yola çıkarak insanların belli amaçlar çerçevesinde toplanmalarıyla oluşturdukları sosyal örgüt, resmi kurum ve grupları tanıyacak, kurulan bu sosyal örgüt ve resmi kurumların, toplumun belli istek ve ihtiyaçlarından doğduğunu, toplum hayatındaki iş bölümü ve dayanışmanın insanların yaşamlarını kolaylaştırdığını öğrenecek, sosyal dayanışmanın toplu yaşamın sonucu olarak ortaya çıktığını ve bu amaçla da çeşitli kurumların oluşturulduğuna dair bilinç kazanmış olacaklardır.

Bu ünitenin önemli amaçlarından biri de, öğrencilerin, toplumun en küçük sosyal kurumu olan aileyi tanımalarını sağlamaktır. Ailede işbölümü ve dayanışmanın, ailenin mutluluğunu artırıcı önemli bir etken olduğunun üzerinde durulmasıyla, aile bireylerinin üzerlerine düşen sorumluluklarını yerine getirmeleri gerektiğini kavrayacaklardır.

Bu ünite de ayrıca öğrencilerin okullarda ve yakın çevrelerinde katılabilecekleri sosyal ve eğitsel etkinliklerin neler olabileceği örneklendirilecek ve istedikleri sosyal ve eğitsel çalışmalara demokratik yollarla katılabileceklerinin farkına varılmasına yardımcı olunacaktır. Ayrıca eksikliğini hissettikleri, olmasını istedikleri sosyal ve eğitsel faaliyetleri önererek bunun için çalışmalar yapabilecekleri bilinci verilmeye çalışılacaktır.

Bu ünite sonunda öğrenciler;

- Sivil toplum kavramının önemini kavrar,
- Sivil toplum örgütlerinin çalışmalarının yasal olduğunu bilir,
- Yakın çevresindeki sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerinin farkında olur.

Bu ünite de doğrudan verilecek değer; yardımseverliktir.

Yardım ve yardımseverlik kavramları irdelenerek, yardımseverliğin Türk halkının en önemli özelliklerinden biri olduğu ve bu yüzden toplumumuzda yardım amacıyla kurulmuş birçok sosyal örgüt bulunduğu vurgulanacaktır (Kolukısa ve diğ, 2006:270).

2.4.2. İnsanlar ve Yönetim Ünitesinde İnsan Hakları/Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi

4. sınıf Güç, Yönetim ve Toplum öğrenme alanı kapsamındaki İnsanlar ve Yönetim ünitesinde öğrenciler, sosyal bilgiler dersinin temel amaçlarından olan, bilinçli bir vatandaş olarak topluma tam katılma yollarını araştırarak görev ve sorumluluklarının farkına varırlar. Toplum yaşamında doğacak sorunların en önemli güvencesi olarak örgütlü bir devlet gücünün varlığını kavrarlar. Toplumsal sorunların nasıl çözüldüğünü ve düzenin nasıl sağlandığını anlayarak egemenliğin kaynağının millete dayandığı yönetimlerde, birey haklarının ve toplum düzeninin nasıl korunduğunu fark ederler. Toplumsal hizmetlere ve değişik resmi etkinliklere katılma yollarını öğrenerek,

yönetimi etkilemek için hangi demokratik yolların olduğunu kavrarlar (Kolukısa ve diğ., 2006:326).

Öğrenciler öykü, drama vb. etkinliklerle geçmişte ve başka yerlerdeki vatandaşlık uygulamalarına yönelik deneyimler kazanırlar.

Bu ünite sonunda öğrenciler;

- Yerel yönetimlerin hangi birimlerden oluştuğunu bilirler,
- Ülkemizi yönetenlerin halkın oyu ile yönetime geldiklerini öğrenirler,
- Seçilme hakkının önemini kavrarlar,
- Seçme hakkının önemini bilir ve bu hakkını gerektiği yerde kullanmayı öğrenirler.

Bu üniteye doğrudan verilecek değer; bağımsızlıktır.

Bir bireyin duygu ve düşüncelerini bağımsız bir şekilde ifade etmesi, demokrasinin bir gereği olduğu için önemlidir. Bu üniteye, Türk milletinin tarihten günümüze kadar getirdiği en önemli değerlerinden birinin bağımsızlık tutkusu olduğu ve bu özelliğinin, bireysel düzlemde sahiplenilmesi ve bunun gösterilmesi gerektiği verilecektir. Ayrıca Türk milletinin, siyasal yönetim şekli olarak cumhuriyeti seçmesiyle, seçme ve seçilme hakkına sahip olan bireylerin, kendilerini yönetecek kişileri ulusal seçimler aracılığıyla bizzat seçmeye başladıkları vurgulanacaktır.

Sosyal Bilgiler dersi kazanımları ile eşleşen insan hakları ve vatandaşlık ara kazanımlarını inceledik. Ancak insan hakları ve demokrasi eğitimi kapsamında iki ünitenin daha incelenmesi tarafımızdan gerekli görülmektedir. Hem ders kazanımları açısından hem de ilişkilendirildikleri ara disiplin kazanımları açısından önemli bulunmaktadır. Doğrudan insan hakları ara kazanımları olarak sayılmamış olsa da içerik ve işlev olarak bu kategori içindedirler. Bu durum yeni programın disiplinler arası yaklaşımına da uygundur.

2.4.3. Kendimi Tanıyorum Ünitesi Kapsamında İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi:

Bireyin kişisel gelişimi ve sosyal çevrenin bu gelişime etkisinin değerlendirilmeye çalışıldığı "Birey ve Toplum" öğrenme alanı, değişim ve gelişimin devam eden bir süreç olması sebebiyle geniş bir zaman dilimini kapsamaktadır. Birey, kendine özgü nitelikleri ile diğer insanlardan ayrılan kişidir. Kimlik, bireyin kendisini nasıl algıladığı ve neyle özdeşleştirdiğidir. Bu kavramların incelenmesinde bir iç içe geçmişlik söz konusudur. Öğrencinin bu öğrenme alanında edindiği kazanımlar sonunda, kişisel ve sosyal yeterliliklerini tanıyan, yeniliklere açık, etkili iletişim kurabilen, sorumluluk alabilen, başkalarına saygılı, iş birliğine açık ve kendine güvenen birey olarak yetişmesi esastır. Ayrıca bireyin kimliğini oluşturan unsurları tanıması, üst kimlik olarak "vatandaş" olmanın önemini anlaması, hak ve sorumluluk ilişkisini kurabilmesi ve aidiyet duygusunu kavraması amaçlanmaktadır.

Tablo–2: 4. Sınıf Birey ve Toplum Öğrenme Alanı İle Eşleşen Ara Disiplin Kazanımları Tablosu

S I N I F	ÖĞRENME ALANI/ ÜNİTE	DERS KAZANIMLARI	ÖZEL EĞİTİM KAZANIMLARI
4	Birey ve Toplum: Kendimi Tanıyorum	Bireysel farklılıkları tanıy ve kabul eder.	1.Kişilerin yetenek, beceri ve güçlerinin değişik olabileceğinin farkına varır. 2.Kendi farklılığını kabullenir.
		Başkalarının duygu ve düşüncelerini saygı ile karşılar.	2.Farklılıklara karşı anlayış ve saygı gösterir. 8.Başkalarının duygularının farkında olur.
		Farklı durumlara ait farklı duygu ve düşüncelerini ifade eder.	6.Kendini ifade edebilme becerisi gelişir.

Kaynak: MEB (2004: 27)

Öğrenciler bu öğrenme alanında ilköğretim 4 ve 5. sınıf düzeyinde, birey olarak fiziksel ve duygusal farklılıklarını tanıyacaklardır. Kimlik kavramı ile ilk kez karşılaşacak ve kimliğini oluşturan temel unsurları tanıyacaklardır. Çeşitli gruplar içerisinde yerini belirleyecek ve sorumluluk ilişkisini kurmaya çalışacaklar ve çocuk olarak hakları olduğunun bilincine varacaklardır. Bu öğrenme alanında, psikoloji, sosyoloji, antropoloji, sosyal antropoloji, siyaset bilimi disiplinlerinin temel kavramları kullanılacaktır. Ünitelerin içeriği açısından öncelikle, “Gruplar”, “Kurumlar ve Sosyal Örgütler”, “Güç, Yönetim ve Toplum” öğrenme alanları ile ilişkileri sağlanacaktır. Bu öğrenme alanında öğrenciler, karar verme, empati ve iletişim becerilerini geliştirecek etkinliklerle destekleneceklerdir (MEB,2004)

Bu ünitenin amacı;

- a. Öğrencilerin bireysel farklılıkları tanımaları ve kabul etmelerini sağlamaları, duygu ve düşünceleri arasındaki ilişkiyi fark edebilmeleri,
- b. Farklı durumlara ait duygu ve düşüncelerini ifade edebilmeleri,
- c. Başkalarının duygu ve düşüncelerini saygı ile karşılamaları,
- ç. Yaşamına ilişkin belli başlı olayları kronolojik sıraya koyabilmeleri
- d. Sahip olduğu kimlik belgelerindeki bilgileri analiz ederek kişisel kimliğine ilişkin çıkarımlarda bulunabilmelerini sağlamaktır (Kolukısa ve diğ., 2006:16).

Bu ünite, gözlem, öz değerlendirme formu, açık uçlu sorular kullanılarak değerlendirme yapılabilir.

Bu ünite doğrudan verilmesi gereken değerler; duygu ve düşüncelere saygı ile hoşgörüdür.

Özgüven'e göre değer, bir sosyal grup veya toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak ve sürdürmek için üyelerinin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul edilen ortak düşünce, amaç, temel ahlaki ilke ya da inançlardır (Kolukısa ve diğ.,2006: 487). Bireyce benimsenmesi sağlanan toplumsal değerler, kendisinin düşünce, tutum, davranış ve eylemlerinde birer ölçüt olarak ortaya çıkarlar ve toplumsal bütünselliğin ayrılmaz bir ögesini oluştururlar. Bireyler,

içinde yaşadıkları grup, toplum ve kültürün değerlerini genellikle benimseyerek, bunları muhakeme ve seçimlerinde birer ölçüt olarak kullanırlar. Bireyler böylece daha iyi, daha doğru, daha uygun, daha güzel, daha anlamlı, daha önemli veya daha adil gibi genel yargılara varmaya başlayacaklardır. Bireyi aşan ve yücelen bir toplumsal varlık olarak değer, kendisini doğal ve mutlak bir gerçeklik olarak bireye kabul ettirir (Tolan, 1991: 232–233).

Sosyal bir varlık olan insanın bir toplumun içinde yaşayan, birbirinden fiziki, duygusal, zihinsel vb. farklılıkları olan insanların bir arada uyum içinde yaşamaları için bazı kurallara uymaları gerekir. Bunun için de birbirine karşı hoşgörülü olmaları da gerekir. Bireysel farklılıklar birbirleriyle olan ilişkileri açısından bir olumsuzluk değil aksine bir güzelliştir, çok renkliliktir. İnsanların ortak görüşlerde, ortak duygular içinde olmaları mümkün değildir. Dolayısıyla bu farklılıkların çatışmalara, huzursuzluklara yol açmaması için her bireyin, duygu ve düşüncelere saygılı ve hoşgörü sahibi olması gerekir. Bu bağlamda toplumun huzur ve refahı için yetişen öğrencilerin de duygu ve düşüncelere saygılı ve hoşgörülü yetişmesi elzemdir (Kolukısa ve diğ, 2006: 19).

Tablo-3: 4. Sınıf Birey ve Toplum Öğrenme Alanı İle Eşleşen Ara Disiplin Kazanımları Tablosu

S I N I F	ÖĞRENME ALANI/ ÜNİTE	DERS KAZANIMLARI	GİRİŞİMCİLİK KAZANIMLARI
4	Birey ve Toplum: Kendimi Tanıyorum	Bireysel farklılıkları tanır ve kabul eder.	Kişiler arasındaki farklılıkları tanır.
			KARİYER BİLİNCİ GELİŞTİRME KAZANIMLARI
		Bireysel farklılıkları tanır ve kabul eder.	İnsanların tek ve kendine özgü olduğunu fark eder.
			REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMA KAZANIMLARI
		Başkalarının duygu ve düşüncelerini saygı ile karşılar.	İnsanların fikirlerine, ilgilerine ve duygularına saygı gösterir.
			SAĞLIK KÜLTÜRÜ KAZANIMLARI
		Bireysel farklılıkları tanır ve kabul eder.	Bireysel farklılıklara saygı duyar.
		Başkalarının duygu ve düşüncelerini saygı ile karşılar.	Başkalarının duygularına duyarlı olur.

Kaynak: MEB (2004: 25–27–28)

2.4.4. Üretimden Tüketime Ünitesinde İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi

Bu öğrenme alanında, ilköğretim 4. ve 5. sınıfta bulunan öğrenciler, istekleri ve ihtiyaçları ile bunlar arasındaki farkları ayırt eder. İsteklerinin sınırsız ama kaynaklarının sınırlı olduğunun farkına varır. İsteklerini mevcut kaynaklara göre oluşturması gerektiğini öğrenerek bilinçli tüketici olmanın temellerini oluşturur. Ülke ekonomisinin kaynaklarının yetersiz olduğunu kavrar ve mevcut kaynakları koruması gerektiğinin önemine inanır. Yaşadığı yerin ekonomik koşullarını inceler ve geliştirmek için çaba gösterir. Öğrenciler, ilgili ünitelerle üretim, dağıtım ve tüketim ile ilgili temel kavramları öğrenir. Meslekleri tanıyarak, hayatımızı kolaylaştırmak için var olduklarını bilirler. Ekonominin uluslararası boyutuyla “küresel bağlantılar”; ülke içindeki ekonomik dağılımda etkin olan coğrafi özellikler konusu, “İnsanlar, Yerler ve

Çevreler”; üretimde kaliteyi arttırmada teknolojinin yeri konusu, “Bilim, Teknoloji ve Toplum”; meslek edinme, ilgi ve yeteneklerini keşfetme konusu da “Birey ve Kimlik” öğrenme alanları ile ilişkilendirilir.

Tablo-4: 4. Sınıf Üretimden Tüketime Ünitesi Kazanımları ile Eşleşen Ara Disiplin Kazanımları

S I N I F	ÖĞRENME ALANI/ÜNİTE	DERS KAZANIMLARI	GİRİŞİMCİLİK KAZANIMLARI
4	Üretim, Dağıtım ve Tüketim: Üretimden Tüketime	Satın alacağı ürünleri belirlenen standartlara göre değerlendirir. Gerektiğinde bilinçli bir tüketici olarak haklarını kullanır.	52.Tüketici olarak haklarını bilir ve kullanır. 53.Tüketici olarak hakları ihlal edildiğinde yasal yollardan haklarını arar. 54.Aldığı ürünlerin son kullanma tarihine dikkat etmenin bir tüketici hakkı olduğunu fark eder.

Kaynak: MEB (2004: 25)

“Üretimden Tüketime” ünitesinde, bir ürünün hangi aşamalardan geçerek yüzlerce kişinin emeği ve gayretleriyle bizlere ulaştığı önemle vurgulanmıştır. Ayrıca temizliğe, ürünlerin seçiminde kalite ve standartlara uyulması gerektiğine değinilmiştir. Yine, mesleklerin ihtiyaçlarımızı karşıladığı ve her bir mesleğin başka mesleklerle ilişkili olduğu vurgulanmıştır (Kolukısa ve diğ.,2006:184).

Bu ünitenin sonunda öğrenciler; satın alacağı ürünleri belirlenen standartlara göre değerlendirir. Gerektiğinde bilinçli bir tüketici olarak haklarını kullanır. Böylece insan hakları ve vatandaşlık kazanımı olarak; tüketici olarak haklarını bilir ve kullanır. Tüketici olarak hakları ihlal edildiğinde ise yasal yollardan haklarını arar. Aldığı ürünlerin son kullanma tarihine dikkat etmenin de bir tüketici hakkı olduğunu fark eder.“Üretimden Tüketime” ünitesinde öğrencilerin yapılandırmacı yaklaşıma uygun olarak kendi bütçelerini oluşturmaları da istenmektedir.

Bu üniteye doğrudan verilecek değer; Temizlik ve sağlıklı olmaya önem vermedir. Buna göre temizlik; insan sağlığı için dikkat edilmesi gereken en önemli unsurların başında gelmektedir. Bilinçli bir tüketici, yaptığı alışverişlerde aldığı ürünlerin temizliğine ve kalitesine dikkat etmelidir. Ayrıca temizlik, düzen ve disiplinin sembolüdür. Bir toplumdaki bireylerin temizlik anlayışı aynı zamanda sokak ve caddelerine de yansımaktadır. Temiz bir çevre sağlamak için “Temiz bir toplum için temiz çevre” sloganı doğru ve yerindedir (Kolukısa ve diğ 2006: 184).

Doğal dünya (çevre) konusundaki bilgiler, aynı zamanda bilimsel ve sosyal incelemelere, edebiyata, sanatsal disiplinlere bağlıdır. Bu disiplinler çerçevesinde verilen derslerle öğrenciler, toprağın, bölgelerin ve yörelerin ekolojisinin gerektirdiği dengeyi ve karmaşıklığı doğrudan doğruya değerlendirebilirler. Öğrencilere, eko sistemler ve kendi kentlerinin ya da köylerinin coğrafi özellikleri konusunda bilgi verilebilir ve insan yaşamının, herkesin doğal çevresine karşı sorumluluğuna nasıl bağlı olduğunu gösterilebilir. Çünkü çevrenin kalitesi, insanların sorumluluğuna bağlıdır ve bireylerin refahı da çevreye bağlıdır. Bu karşılıklı bağımlılık, insan haklarının iki özelliğini açıklığa kavuşturur: İnsan hakları, insani gereksinimleri karşılar; gerçekleşmesi de insani sorumluluğa bağlıdır. Böylece “temiz/sağlıklı ve dengeli bir çevre hakkı” kavramına ulaşılır (Francine, 2000: 56) Öğrenciye, başkalarının temiz bir çevrede yaşama haklarını ihlal etmeme sorumluluğu olduğu kazandırılmalıdır.

2.4.5. Haklarımı Öğreniyorum Ünitesi Kapsamında İnsan Hakları/Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi

5. sınıfta ilk ünitenin kendisi doğrudan insan hakları kazanımlarını içermektedir. Aynı zamanda, “insan hakları vatandaşlık”, kariyer bilinci geliştirme”, rehberlik ve psikolojik danışma” ara disiplin kazanımları ile de ilişkilendirilmiştir. Bu üniteye öğrencilerin kısaca aşağıdaki içerikten haberdar olmaları ve ünite kazanımlarını edinmeleri beklenmektedir:

Her birey, yaşam boyu birtakım gruplar içinde yer alır. Her grupta bazı rollere sahip olur. Bu roller ona bazı haklar kazandırır; fakat aynı zamanda bazı sorumluluklar da yükler. Bir öğrenci, günlük yaşamında birçok grubun üyesidir. Öğrencinin toplumsal aidiyet bağlarıyla bağlı olduğu başlıca kurumların, aile ve eğitim kurumları olduklarını

söylemek yanlış olmayacaktır. Öğrenci bu iki kurumda da birtakım rollere, bunların getirdiği haklara ve sorumluluklara sahiptir. Kimi zaman öğrenciler/çocuklar haklarının ve sorumluluklarının farkında olmazlar. Oysa toplumsal yaşamın düzenli, uyumlu bir hale gelmesi; herkesin hak ve sorumluluklarının bilincinde olması ve bunları tam olarak gerçekleştirilmesi ile mümkündür. Öztürk ve diğ.(2005: 10) tarafından, bu ünite işlenirken öğrencilerin, görsel materyaller kullanılarak ve tartışma zemini oluşturularak, günlük yaşamdan örneklerle konuyu içselleştirmelerinin sağlanması önerilmektedir. Afrika'da beslenme yetersizliğinden dolayı ölümün eşiğine gelmiş çocuklarla ilgili bir haber ve fotoğraflar böyle bir tartışma için kaynak olarak önerilmiştir. Ünite sonunda da Çocuk Hakları, 1982 Anayasasının hak ve ödevlerle ilgili maddeleri, İnsan hakları ile ilgili belgeler ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kanununun amacı verilmiştir.

Haklarımı Öğreniyorum Ünitesi'nde doğrudan verilecek değer; sorumluluktur. Bu bağlamda bu üniteye öğrencilere, bir birey olarak vazgeçilmez haklara sahip oldukları ancak bu hakların yanı sıra sorumluluklara da sahip oldukları söylendikten sonra ne gibi sorumluluklara sahip oldukları kendilerine sorulur. Böylece öğrenciler, haklarını kullanırlarken, sorumluluklarını da niçin ihmal etmemeleri gerektiği ve bunun önemi konusunda kendi görüşlerini açıklamaya teşvik edilir.

Öğrencilerin haklarını kullanıp kullanmama ve sorumluluklarını yerine getirip getirmeme ile ilgili örnek olaylar üzerine tartışmaları teşvik edilir. Tartışma sırasında onların konunun önemini fark etmelerini sağlamaya çalışılır. Ayrıca sahip oldukları gruplar nedeniyle sahip oldukları hak ve sorumlulukları hakkında konuşulur. Bunlarla ilgili görsel materyalleri ve teknolojileri incelemeleri sağlanır (Öztürk ve diğ., 2005:10).

2.4.6. Adım Adım Türkiye Ünitesinde İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi

5. sınıfların bu ünitesi de doğrudan insan hakları ve demokrasi eğitimine yöneliktir. İnsan hakları ve demokrasi konuları Atatürk'ün önderliğinde, Cumhuriyetin getirdiği kazanımlar olarak anlatılmıştır. Bu bağlamda Türkiye'deki insan haklarının ve kadınların haklarının Atatürk ilke ve inkılâpları sonrası elde edildiği bilgisiyle verilerek bu doğrultudaki günlük yaşamdaki değişimler Cumhuriyet öncesi ve sonrası ile karşılaştırılmaktadır.

Bu ünite Atatürk'ün Cumhuriyetçilik ilkesinin, devletin cumhuriyetle yönetilmesini öngören ve demokrasiyi esas alan ilke olduğu; halkçılık ilkesinin, hiçbir kişiye, aileye zümreye veya sınıfa ayrıcalık tanınmayacağı anlamına gelen ilke olduğu, vatandaşın devlete devletin de vatandaşa karşı hak ve görevlerini çağdaş bir anlayışla düzenlediği, devletçilik ilkesine göre devletin bir görevi de memleket içinde, güvenliği ve adaleti sağlayarak ve devam ettirerek vatandaşların her çeşit hürriyetini güven altında buldurmak olduğu bilgilerini içerir. Bu ünitenin sonunda öğrenciler;

— Kanıt kullanarak Atatürk inkılâplarının öncesi ile sonrasındaki günlük yaşamı karşılaştırır (Kazanım2–5).

— Kültürel öğelerin, insanların bir arada yaşamasındaki önemini açıklar (Kazanım 2–4).

— Atatürk inkılâplarının, insan haklarının ülkemizde gelişimi için önemli olduğunu fark eder (İnsan Hakları ve Vatandaşlık Kazanımı 5–5).

— Kadın ve erkeklerin cumhuriyetle birlikte yeni haklar elde ettiğini bilir (İnsan Hakları ve Vatandaşlık Kazanımı 5–7).

— Türk kadınının toplumdaki yerini ve Atatürk'ün kadın haklarına önem verdiğini kavrar(Atatürkçülükle ilgili konular).

— Diğer dinlere hoşgörülü olmanın gereği ve vicdan hürriyetinin önemini kavrar. Atatürk'e göre “Laiklik, yalnız din ve dünya işlerinin ayrılması demek değildir. Tüm yurttaşların vicdan, ibadet ve din özgürlüğü de demektir” ((Öztürk ve diğ., 2005:32-63)

2.4.7. Gerçekleşen Düşler Ünitesinde İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi

Bu ünite, buluşlarla teknolojik gelişmeler ilişkilendirilerek, buluşların ve teknolojik gelişmelerin toplum hayatındaki rolü ortaya konulmakta ve bu bağlamda bilim insanlarının ortak özellikleri gösterilerek, Atatürk'ün bilim ve teknolojiye verdiği önemin altı çizilmektedir.

Bu ünite öğrencilerden, buluş ve teknolojik gelişmelerin toplum hayatımıza etkilerini tartışarak, buluş yapanların ve bilim insanlarının ortak özelliklerinin farkına varmaları ve bilimsel çalışmalarla, bu çalışmalarını yapan kişilere saygı duymaları beklenmektedir.

Ünite, öğrencilerin bilim ve teknoloji ile ilgili, düzeyine uygun süreli yayınları tanınması ve izlemesi alışkanlığı ve eleştirel düşünme becerisi kazanmasını hedefler.

Bu üniteye doğrudan verilecek değer; akademik dürüstlüktür. Bu bağlamda; öğrenciler yaptığı çalışmalarda yararlandığı kaynakları gösterir. Bu bir ödev ise çalışmanın sonuna, kaynağın yazarının adı ve soyadı, eserin adı, basım yeri ve tarihi yazılır. Kullanılan sayfaların belirtilmesi daha da uygundur. Kullanılan sayfaların belirtilmemesi, her şeyden önce akademik dürüstlüğe aykırıdır. Ayrıca insanların bu bilgileri oluşturmak için harcadıkları emeğe de saygısızlıktır.

Tablo-5: 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Kazanımları İle Eşleşen İnsan Hakları Ve Vatandaşlık Kazanımları

S I N I F	ÖĞRENME ALANI/ÜNİTE	DERS KAZANIMLARI	İNSAN HAKLARI ve VATANDAŞLIK EĞİTİMİ
5	Birey ve Toplum: Haklarımı Öğreniyorum	Katıldığı gruplarda aldığı roller ile rollerin gerektirdiği hak ve sorumlulukları ilişkilendirir.	2.Haklarını korumanın önemini açıklar. 14.Sorumluluklarını evde ve okulda yerine getirir.
		Çocuk olarak haklarını fark eder.	18.Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin önemini kavrar.
	Kültür ve Miras: Adım Adım Türkiye	Görsel kanıt kullanarak Atatürk İnkılabları öncesi ile sonrası günlük yaşamı karşılaştırır.	5.Atatürk inkılablarının, insan haklarının ülkemizde gelişimi için önemli olduğunu fark eder. 7.Kadın ve erkeklerin cumhuriyetle birlikte yeni haklar elde ettiğini bilir.
Bilim, Teknoloji ve Toplum: Gerçekleşen Düşler	Buluş ve teknolojik gelişmelerin toplum hayatımıza etkilerini tartışır. Buluş yapanların ve bilim insanlarının ortak özelliklerinin farkına varır.	12.Bilimsel çalışmalara ve çalışmalarını yapan kişilere saygı duyar.	

Kaynak: MEB (2004: 41)

Öğrenciler bu ünite sonunda; orijinal eserlerin yasalarla korunduğunu fark ederek akademik dürüstlük ilkelerini dikkate alırlar.

2.4.8. Toplum İçin Çalışanlar Ünitesinde İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi

Bu ünite de öğrenciler mutlu ve güvenli bir yaşam sürdürebilmek için topluma hizmet veren kurumların ve sosyal örgüt/sivil toplum kuruluşlarının varlığının önemini, çünkü yaşamak için ve gerekli temel ihtiyaçlarının karşılanmasında bu kurum ve kuruluşlarla etkileşim içinde olmalarının gerekli olduğunu anlayacaklardır. İnsan Hakları ve Vatandaşlık Eğitimi Kazanımları açısından bu ünite sonunda öğrenciler;

- 1.Sivil toplum kavramının önemini kavrar.
- 2.Sivil toplum örgütlerinin çalışmalarının yasal olduğunu bilir.
- 3.Yakın çevresindeki sivil toplum örgütlerin faaliyetlerinin farkında olur.

Bu ünite de doğrudan verilecek değer; dayanışmadır. Bu bağlamda öğrenciler, Türk milletinin, tarihten gelen değerlerinin misafirperverlik, yardımseverlik, hoşgörü, alçakgönüllülük ve dayanışma olduğunu, sosyal örgütlerin de, dayanışma ve yardımlaşmayı ön plana çıkaran kurumlar olduğunu öğrenecektir. Aynı zamanda, sivil toplum örgütlerini kuran ya da bu örgütlere üye olan insanlara gönüllü dendiğini, çevresindeki problemlere ve ihtiyaçlara duyarlı olan her yaş ve meslekten insanın, bu örgütlere katılabileceği ve sorunların çözümüne katkıda bulunabileceğini fark ederler

Bu ünite de doğrudan verilecek beceri; Sosyal Katılımdır. İnsanların, çevrelerinde olanlarla ilgili fikir ve karar beyan etmesi ve bunlarla ilgili aktif rol oynaması, sosyal katılımıdır. Diğer bir yönüyle, bir insanın başka insanlarla birlikte yaptığı bütün etkinlikler sosyal katılımıdır. Öğrencilerin öğrenci kulübü faaliyetlerine ve belirli gün ve haftalarda düzenlenen aktivitelere katılmaları sosyalleşmelerini sağlar. Bu, onların sorumluluk alma duygularını geliştirir. Öğrencilere fikir üretme ve bunları beyan etme cesareti kazandırır. Ve gelecekteki sosyal ve siyasal katılımları için bir basamak oluşturur.

Tablo-6: 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Kazanımları İle Eşleşen İnsan Hakları Ve Vatandaşlık Kazanımları

S I N I F	ÖĞRENME ALANI/ÜNİTE	DERS KAZANIMLARI	İNSAN HAKLARI ve VATANDAŞLIK EĞİTİMİ
5	Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler: Toplum için Çalışanlar	Toplumun temel ihtiyaçlarıyla kurumları ilişkilendirir.	39.Sivil toplum kavramının önemini kavrar. 40.Sivil toplum örgütlerinin çalışmalarının yasal olduğunu bilir. 41.Yakın çevresindeki sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerinin farkında olur.
		Kurumların insan yaşamındaki yeri konusunda görüş oluşturur.	
	Sivil toplum kuruluşlarını etkinlik alanlarına göre sınıflandırır.		
	Sivil toplum kuruluşlarının etkinliklerinin sonuçlarını değerlendirir.		
Güç, Yönetim ve Toplum: Bir Ülke, Bir Bayrak	Bir Ülke, Bir Bayrak	Bireylerin rolleri açısından sivil toplum kuruluşlarını resmi kurum kuruluşlarla karşılaştırır.	16.Hukuk kurallarının toplumsal yaşamı kolaylaştıran bir değerler sistemi olduğunu kabul eder.
		Toplumsal yaşamı düzenleyen yasaların varlığını ve önemini fark eder	42.Merkezi yönetimin hangi birimlerden oluştuğunu bilir
		Merkezi yönetim birimlerini tanıyarak temel görevleriyle ilişkilendirir.	35.Demokrasi ve ilkelerinin önemini kavrar. 36.Demokrasinin insan hakları için vazgeçilmez bir değer taşıdığını takdir eder. 37.Demokrasinin temelinin özgürlük ve eşitliğe dayandığını bilir.
		Demokratik yönetim birimlerindeki yetki ile ulusal egemenlik arasındaki ilişkiyi açıklar.	17.T.C.Anayasasının varlığının farkına varır.
		Ulusal egemenlik sembollerine değer verir.	

Kaynak: MEB (2004: 41)

2.4.9. Bir Ülke, Bir Bayrak Ünitesinde İnsan Hakları /Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi

Bu ünite de öğrenciler, İnsanların tarih öncesi devirlerden beri bir arada yaşamakta olduğu, barış ve huzur içinde bir arada yaşayabilmek için de herkesin uyması gereken

bazı kurallar koyma ihtiyacı duyulduğunu öğrenerek, bir yandan kural koyarken diğer yandan da insanların bunlara uymasını sağlayacak kurumlar oluşturulduğunu anlayacaklardır. Kurallara uymayı sağlama görevinin de toplum adına gücü elinde bulunduran kurumlara ait olduğunu ve bu kurumların da devleti oluşturduğu gerçeğine varacaklardır. Başka bir ifadeyle devlet, ulusal egemenliğe dayalı bir güç olarak, yasa koyma ve uygulama gücünü elinde bulunduran kurumların bütünüdür.

Bu ünitenin sonunda öğrenciler;

1. Toplumsal yaşamı düzenleyen yasaların varlığını ve önemini fark eder.
2. Yaşadığı yerdeki merkeze bağlı yönetim birimleri ile bu birimlerin temel görevlerini ilişkilendirir.
3. Merkezi yönetim birimlerini tanıyarak bu birimleri temel görevleriyle ilişkilendirir.
4. Demokratik yönetim birimlerindeki yetki ile ulusal egemenlik arasındaki ilişkiyi açıklar.
5. Ulusal egemenlik ve bağımsızlık sembollerine değer verir.

İnsan Hakları ve Vatandaşlık Kazanımları açısından;

- Hukuk kurallarının toplumsal yaşamı kolaylaştıran bir değerler sistemi olduğunu kabul eder(1–16)
- T.C.Anayasasının varlığının farkına varır(5–17)
- Merkezi yönetimin hangi birimlerden oluştuğunu bilir(3–42)
- Demokrasi ve ilkelerinin önemini kavrar(4–35)
- Demokrasinin insan hakları için vazgeçilmez bir değer taşıdığını takdir eder (4–36)
- Demokrasinin temelinin özgürlük ve eşitliğe dayandığını bilir(4–37).

Tablo-7: 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Kazanımları İle Eşleşen Ara Disiplin Kazanımları Tablosu

S I N I F	ÖĞRENME ALANI/ ÜNİTE	DERS KAZANIMLARI	REHBERLİK VE PSİ-KOLOJİK DANIŞMA KAZANIMLARI
5	Birey ve Toplum:	İçinde bulunduğu gruplar ve gruplara ait rolleri ilişkilendirir.	1.Bir grup içinde çeşitli rollerin önemini kabul eder.
	Haklarımı Öğreniyorum	Katıldığı gruplarda aldığı roller ile rollerin gerektirdiği hak ve sorumlulukları ilişkilendirir.	4.Okulda sorumluluklarını bilir.
	Güç, Yönetim ve Toplum: Bir Ülke, Bir Bayrak	Toplumsal yaşamı düzenleyen yasaların varlığını ve önemini fark eder.	5.Kuralların insan hayatındaki önemini kavrar.
S I N I F	ÖĞRENME ALANI/ ÜNİTE	DERS KAZANIMLARI	KARİYER BİLİNCİ GELİŞTİRME KAZANIMLARI
5	Birey ve Toplum:	İçinde bulunduğu gruplar ve gruplara ait rolleri ilişkilendirir.	4.Bir bireyin sahip olabileceği değişik rolleri belirtir.
	Haklarımı Öğreniyorum	Katıldığı gruplarda aldığı roller ile rollerin gerektirdiği hak ve sorumlulukları ilişkilendirir.	12.Kişisel sorumluluğun ve iyi çalışma alışkanlıklarının önemini açıklar. 14.Aile üyeleri arasındaki bağlılığı, birlikte çalışmayı ve sorumluluğu açıklar.

Kaynak: MEB (2004: 40)

Rehberlik ve Psikolojik Danışma Kazanımları açısından;

—Kuralların insan hayatındaki önemini kavrar (1-5).

Atatürkçülükle İlgili Konular açısından;

—Milli kültürün korunmasında dilin önemini kavrar (5-15).

—Türkiye Cumhuriyeti anayasaları ile ilgili olaylar ve olgular bilgisi edinir(1-25).

Bu ünite de öğrenciler Demokratik yönetimlerde vatandaşların sahip olduğu hakları aşığıdaki gibi listeler:

1. Demokrasilerde, halkı yönetecek kişiler halk tarafından seçilir.
2. Vatandaşlar yöneticileri yargı yoluyla denetleyebilir.
3. Bütün vatandaşlar özgürdür ve yasalar önünde eşittir.
4. Her vatandaş özgürce düşünme ve düşüncelerini ifade etme hakkına sahiptir.
5. Vatandaşların can ve mal güvenliği devlet tarafından güvence altına alınmıştır.

Öğrencilerin bu ünite de yer alan “merkezi yönetim birimlerini tanıyarak bu birimleri temel görevleri ile ilişkilendirir” ve “demokratik yönetim birimlerindeki yetki ile ulusal egemenlik arasındaki ilişkiyi açıklar” kazanımının “okul meclisi” etkinliği ile gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Okul meclisi etkinliği sırasında Matematik dersinin olasılık öğrenme alanı ile ilişkilendirilmesi istenmiştir (MEB, 2005: 35).

Ayrıca bu ünite de öğrenciler, toplum hayatını düzenleyen ancak yazısız kurallardan olan; gelenek ve göreneklerle ahlak ve görgü kurallarının saygı ve sevgiyi esas alan kurallar olduğunu öğrenirler.

2.5. Sosyal Bilgiler Programının ve Ders Kitaplarının İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi

2.5.1. Programın İçeriğine Yönelik Değerlendirmeler

Bir toplumda, temelini insan haklarının oluşturduğu demokrasi kültürünün sağlıklı bir biçimde sürdürülebilmesi için demokratik değerlerin eğitimi çok önemlidir. Demokrasinin sürdürülebilmesi, yaşadığı toplum için gönüllü olarak sorumluluk üstlenebilen, siyasal süreçlere katkı sağlayabilen, etkin ve bilgili vatandaşlara bağlıdır. Bu nedenle, her vatandaş demokratik değerlerin önemini anlayabilmeli ve yorumlayabilmelidir. Okullar, öğrencilerin demokratik değerleri kazanması yönünde çaba göstermeli; özellikle, değerlerin eğitiminde sorumluluk üstlenmelidir. İnsana, insan olmasından dolayı değer vermek ilköğretim aşamasında, sosyalleşme ile birlikte ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda uzlaşmacı, hoşgörülü, eşitlikçi ve barışçı gençlerin yetiştirilebilmesi için “insan hakları” ile ilgili kavramların da ilköğretim sırasında

benimsetilmesi gerekmektedir. Kuşkusuz, insan haklarına dayalı demokratik vatandaşlık değerleri, vatandaşlık becerileri gibi zamanla gelişir ve bireyin evde, okulda ve toplumda yaşadığı deneyimler sonucu kazanılır.

Çağdaş vatandaşlık eğitimi, bireylerin, etkin olma, küresel düşünebilme, gerekli bilgiye ulaşma ve elde ettiği bilgileri bilişsel süreçler ile değerlendirme, siyasal ve sosyal olaylara katılma ve demokratik değerleri benimseme gibi yeterliklere sahip olmasını amaçlar (Ersoy, 2007: 5).

Bu bağlamda Korkmaz (2003:10), demokrasinin geliştirilebilmesi ve yerleştirilebilmesi için eğitim alanında çalışmalar yapmanın gerekliliğini belirterek aynı zamanda demokrasinin sadece evrensel ölçülere göre kuramsal olarak öğretilmesiyle yetinilmemesini, davranışsal uygulamalarla kazandırılmasını vurgulamıştır. Sosyal Bilgiler dersinin demokrasiye temel oluşturacak bilgi ve becerileri küçük yaştan başlayarak öğretme görevi bu açıdan büyük önem taşımaktadır. Eskicumalı' ya göre de (1999: 56), işlevsel bir eğitim programı öğrencilerin yaparak yaşayarak öğrenmelerine fırsat verir.

Kaymakcan' da (2007), öğrencilere değerine saygı değerinin kazandırılması sürecine bütüncül olarak yaklaşılması gerektiği belirtmiştir. Eğitim kurumlarının yalnızca öğrencinin bilişsel açılardan gelişmesine yönelmiş olmalarının ve bir üst eğitim kurumuna öğrenci sağlayan geçiş güzergâhları gibi davranmalarının sorgulaması gerektiğini belirterek, bütün bu amaçlarının ötesinde okulların insani değerlere sahip bireyler yetiştirme sorumluluğu olduğunun unutulmaması gerektiğini söyleyerek eğitimin davranışsal boyutuna dikkat çekmiştir.

4. ve 5. sınıf sosyal bilgiler insan hakları programı, insan hakları, demokrasi ve vatandaşlık disiplinlerinin birleşiminden oluşturulmuştur. Bu yönüyle disiplinler arası bir yaklaşım içermektedir. Bu yaklaşım eğitim bilimcilerin görüşleri ile de örtüşmektedir. Nitekim onlara göre insan hakları eğitiminin doğası disiplinler arası bir yaklaşımı zorunlu kılar. Çünkü insan hakları tek bir alanla ya da dersle sınırlı tutulamaz (Paykoç, 2005a: 106; Gemalmaz, 1988: 15). Ancak bu bağlamda, programın yapılandırılmasına ilişkin bazı eleştiriler de yapılmıştır:

Ara disiplin kazanımlarının hangi ünitenin hangi kazanımıyla ilişkili olduğu tablo üzerinde gösterilmekle beraber programda insan hakları ve vatandaşlık ara disiplinine ilişkin her hangi bir açıklamanın bulunmadığı görülmektedir. Söz konusu kazanımların nasıl işe koşulacağı belirsizdir. Bu durumda öğretmenlerin uygulamada güçlük çekeceği düşünülmektedir. Eğitim programlarının gücü, anlaşılabilirliği ile doğru orantılıdır. Programda yer alan tüm öge ve unsurların, uzmanlar tarafından açık seçik olarak ortaya konulmasını gerektirir. Aksi halde program uygulayıcısı olan öğretmenlerin uygulamalarda güçlüklerle karşılaşmaları hatta yanlış uygulamalara yönelmeleri söz konusu olabilecektir. Özellikle de insan hakları gibi uzun bir süreçte gelişecek duyuşsal becerilerin, öğretmenden öğretmene değişmemesi için gerekli olan birlikteliğin ve açıklığın sağlanmış olmasını zorunlu kılar (Elkatmış, 2007: 194).

Programda insan hakları ve vatandaşlık ara disiplinine ait kazanımlar, daha çok Hayat Bilgisi ile Sosyal Bilgiler programı kazanımlarıyla eşleştirilmiştir. Az da olsa Matematik, Fen ve Teknoloji ile Türkçe dersleri arasında ilişki kurulmuştur. Ancak Paykoç (2005b: 119) insan hakları ve vatandaşlık ara disiplini yanında yer verilen diğer disiplinlerin neden ve nasıl ara disiplin olarak seçildikleri, öğretmen ve öğrenci rolleri açısından önemi ve yerinin açık olarak belirtilmediğini tespit ederek programı bu noktada eleştirmiştir.

Tablo 8: Sosyal Bilgiler İnsan Hakları Ve Vatandaşlık Ara Disiplini Öğretim Programı Kazanımları (Diğer Derslerle İlişkilendirme)

Sınıf	Sosyal Bilgiler	Türkçe	Fen ve Teknoloji	Matematik
4. SINIF	Sivil toplum kavramının önemini kavrayarak, sivil toplum örgütlerinin çalışmalarının yasal olduğunu bilir ve yakın çevresindeki sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerinin farkında olur. Yerel yönetimlerin hangi birimlerden oluştuğunu bilir. Ülkemizi yönetenlerin halkın oyu ile yönetime geldiklerini bilir. Seçme hakkının önemini bilir ve bu hakkını gerektiği yerde kullanır. Seçilme hakkının önemini kavrar. Tüketici olarak haklarını bilir ve kullanır. Tüketici olarak hakları ihlâl edildiğinde ise yasal yollardan haklarını arar. Aldığı ürünlerin son kullanma tarihine dikkat etmenin bir tüketici hakkı olduğunu bilir.	İnsan haklarını içeren metinleri okuyup tartışır. Okuldaki karar verme süreçlerine katılır.	Kaynakların verimli kullanılması ve bilinçli tüketilmesi gerektiğini kabul eder. Bilimsel çalışmalara ve çalışmaları yapan kişilere saygı duyar. Çevre haklarının varlığını bilir. Çevrenin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılmasının bir vatandaşlık görevi olduğu bilincine uygun davranışlar gösterir	

Tablo 8' in devamı

Sınıf	Sosyal Bilgiler	Türkçe	Fen ve Teknoloji	Matematik
5.sınıf	<p>Haklarını korumanın önemini açıklar.</p> <p>Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin önemini kavrar.</p> <p>Sorumluluklarını evde ve okulda yerine getirir.</p> <p>Atatürk inkılâplarının, insan haklarının ülkemizdeki gelişimi için önemli olduğunu fark eder.</p> <p>Kadın ve erkeklerin Cumhuriyetle birlikte yeni haklar elde ettiğini bilir.</p> <p>Bilimsel çalışmalara ve çalışmaları yapan kişilere saygı duyar.</p> <p>Sivil toplum kavramının önemini kavrar. Sivil toplum örgütlerinin çalışmalarının yasal olduğunu bilir.</p> <p>Yakın çevresindeki sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerinin farkında olur.</p> <p>Hukuk kurallarının toplumsal yaşamı kolaylaştıran bir değerler sistemi olduğunu kabul eder.</p> <p>Merkezi yönetimin hangi birimlerden oluştuğunu bilir</p> <p>Demokrasi ve ilkelerinin önemini kavrar. Demokrasinin insan hakları için vazgeçilmez bir değer taşıdığını takdir eder.</p> <p>Demokrasinin temelinin özgürlük ve eşitliğe dayandığını bilir.</p> <p>T.C Anayasasının varlığının farkına varır</p>	<p>Dilekçe hakkının olduğunu bilir ve bu hakkını karşılaştığı sorunları çözmeye kullanır.</p> <p>Grup çalışmalarında sorumluluk üstlenir ve bu sorumlulukları yerine getirmek için çaba harcar.</p> <p>Yazılı ve görsel basın kaynaklarından elde ettiği materyali insan hakları ile ilgili çalışmalarda kullanır.</p>	<p>Aldığı ürünlerin son kullanma tarihine dikkat etmenin bir tüketici hakkı olduğunu fark eder.</p> <p>Sağlık hakkı olduğunu bilir.</p> <p>Yasama hakkının kutsallığını fark eder ve bu hakkın önemine uygun davranışlar gösterir.</p> <p>Çevre haklarının varlığını bilir. Çevrenin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılmasının bir vatandaşlık görevi olduğu bilincine uygun davranışlar gösterir.</p>	<p>İnsan hakları ile ilgili istatistik verilerinden faydalanmasını bilir.</p> <p>Vergi vermenin bir vatandaşlık hakkı olduğunu bilir.</p>

Kaynak: Elkatmış,(2007: 168).

Programda Demokrasiye ait kavramların sınırlandırıldığı düşünülmektedir. Demokrasiye ilişkin kazanımlar; demokrasi, yerel demokrasi, yerel meclisin rolleri, yerel ve merkezi yönetim arasındaki farklılıklar, başkan ve temsilcilerinin görevleri, seçme, karar verme beceresi geliştirme, iletişim becerisi, eşitlik, dayanışma ve işbirliği” gibi kavram ve konulardır. Programda kavramın temel niteliklerinden arındırılarak

sadece yerel ve merkezi yönetim, demokrasi, seçim ve eşitlik gibi kavramlarla sınırlandırılmıştır. Ancak 4. ve 5. sınıf gelişim düzeyleri düşünüldüğünde belirli bir sınırlandırmaya gidilmesi normal görülebilir. Gülmez' in de(2004) belirttiği gibi, yapılan araştırmalar ve çalışmalar ilköğretim birinci basamak düzeyinde insan hakları ve demokrasi gibi kavramların soyut olması nedeniyle öğretilmesinde güçlük çekilebileceği, fakat birlikte yaşamaya temel oluşturacak farklılığa saygı, hoşgörü, uzlaşma gibi değerlerin öğretilmesinin yeterli olacağı görüşleri de vardır. Bu değerler aynı zamanda insan haklarının geliştirilmesine de katkı sağlar.

Programdaki kazanımların ifadelerinde edilgen bir dilin kullanılmış olması da eleştiriler arasındadır. İfadeler öğrenciye yönelik olarak “bilir, tanır, kavrar, açıklar, farkına varır, yerine getirir” gibi çocukların doğrudan gözlenebilir davranışlarının yanı sıra, bilgi, beceri, tutum ve değerleri içeren ifadeler olarak yazılmıştır. Halbuki ancak öğrenciyi düşündürmeye yönelik olan ifadeler kalıcı öğrenmenin gerçekleşmesini sağlar. Öğrenilecek olan konunun öğretmen ya da kitap tarafından doğrudan öğrenciye aktarılması yerine, onun üzerinde düşünülmesi, araştırma yapmaya yöneltmesi ve sonuçlarının yorumlanması, konunun sadece iyi öğrenilmesini değil içselleştirilmesini de beraberinde getirecektir. Yani kazanımlar öğretmenin ya da okulun yapacakları değil, öğrencinin kazanması istenen özellikler olmalıdır. Bu noktada program halen davranışçı eğitim anlayışının izlerini atamamıştır.

Eleştirilen bir diğer husus da, hak ve özgürlükler konusunda görev ve sorumlulukların öne çıkartılmasıdır. Bu noktada, bu görev ve sorumlulukların yaşadıkları sosyal hayatın düzeni içinde bireylerde hak ve özgürlükler bilincinin oluşmasına katkı sağlayacak nitelikte olduğu söylenebilir. Demokrasi kuralsızlık değildir. Demokrasi uygun, dengeli kurallarla işler. (Nas,2006:304) Zira insan haklarından kastedilenin bireyin kayıtsız şartsız bir hak ve özgürlüklerle donanık olmadığı, kişiye verilen her hakkın bir görevi gerektirdiği, hak ve vazifelerin birbirini tamamladığı gerçeği de pek çok uzman tarafından irdelenmektedir. (Bolay, 1998: 124; Hatemi, 1998: 166). Kıncal'a göre (1998: 1) de çağdaş demokratik toplumlarda hak ve görev kavramları birlikte ele alınmakta, ancak hak kavramı daha imtiyazlı bir yer edinmektedir.

Programda yurttaşların hakları, devlet erki tarafından bağışlanan bir lütuf olarak sunulmaktadır. Örneğin, “Kadın ve erkeklerin Cumhuriyetle birlikte yeni haklar elde

ettiğini bilir” kazanım ifadesiyle devlet otoritesi her türlü gücün üstünde bir güç olarak yüceltilerek, bu yönüyle bütün hak ve özgürlükler evrensel boyutta değil yerel boyutla sınırlandırılmaktadır (Elkatmış, 2007). Halbuki İnsan hakları, devlet ve siyasi otorite tarafından bireye verilen bir lütuf olmayıp, insanın doğuştan sahip olduğu doğal hakkıdır.

Programdaki kazanım ifadeleri günümüz insan hak ve özgürlüklerinden pek çoğuna karşılık gelmektedir. Ancak bu haliyle kazanımlar oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. İlköğretim birinci kademedeki öğrencilere kısa sürede bu kadar geniş bir bilgi aktarımı öğrenmeyi güçleştireceği gibi kalıcı öğrenmenin gerçekleşmesini de engelleyecektir. Yine biraz önce de bahsedildiği gibi bazı konuların, somut işlemler basamağında olan çocukların bilişsel gelişim düzeylerinin üstünde olduğu, bazı duyuşsal amaçlı kazanımların da çocuklara nasıl kazandırılacağı ile ilgili yeterli bir yönlendirmenin olmadığı da yapılan eleştiriler arasındadır.

İnsan hakları ve vatandaşlık ara disiplini programı için öğrenme-öğretme durumuyla ilgili belirlenmiş ayrıca bir bölüm yoktur. Dolayısıyla ana disiplin programlarında yer alan süreçlerin, insan hakları ve vatandaşlık ara disiplini için de geçerli olduğu düşünülebilir. Ana disiplin programlarında öğrenme-öğretme süreçleri ve öğretmenin rolü ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ayrıca uygulama sürecine yönelik etkinlik örnekleri verilmiş ve araç-gereç kullanımı örneklendirmeler de yapılarak özendirilmiştir. Bu bağlamda öğrencilerin araştırma, sorgulama, problem çözüme ve karar verme süreçlerine katılmasını sağlayacak etkinliklerin kullanılması önerilmiştir. Ayrıca “yaparak düşünerek” öğrenme etkinliklerinin önemli olduğu vurgulanmış ve işbirlikli öğrenme stratejilerinin kullanılması da öngörülmüştür. Etkinlikler çoklu zekâ kuramına göre tasarlanmıştır. Öğretim sürecinde öğretmenin rolü ise, öğrencilere rehberlik yaparak öğrenmeyi kolaylaştırmak olarak belirlenmiştir. Bunun yanında, etkinliklerin öğrenci merkezli olmasına, öğrencilerin aktif katılımının sağlanması, programın esnek tutulması ve çevresel faktörlerin dikkate alınmasına da dikkat edileceklerdir. Burada da öğretmene görev düşmektedir ve bu bağlamda öğretmen yeterliliklerinin geliştirilmesi ve bu konuda öğretmenlerin daha donanımlı hala gelmeleri gerekmektedir. Ancak, program her ne kadar öğrenci merkezli bir program

olarak sunulsa da etkinliklerde denetim yetkisinin öğretilmekte olduğu, öğrenciye yeterince seçme şansı ve esneklik tanınmadığı da söylenebilir.

İnsan hakları ve vatandaşlık programında öğrenci başarılarının nasıl değerlendirileceğine yönelik bir açıklama da bulunmamaktadır. Ancak yapılandırmacı öğrenme kuramına dayanan sürece dayalı değerlendirme anlayışı doğrultusunda; gösteri, tartışma, gözlem projeler, görüşmeler, sözlü sunumlar, öğrenci ürün dosyaları (portfolyo), poster, tutum ölçekleri, öz değerlendirme formlarının yanı sıra geleneksel ölçme-değerlendirme tekniklerine de yer verilmiştir. Aynı zamanda öğrencilerin bilgi, beceri ve tutumlarını bir bütün olarak ortaya çıkarabilmek için çoklu ölçme araçlarına ilişkin örnekler yer almıştır. Ancak tüm bu değerlendirme yöntem ve tekniklerinin toplam değerlendirmeye nasıl yansıtılacağı açıkça belirtilmemiştir.

2004 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan kazanımların evrensel amaçlara uygunluğu incelendiğinde, dünya vizyonuna sahip küresel değerlerle donanmış vatandaşlar yetiştirme, dünyayla ilgili önemli olaylara ilişkin duyarlılık geliştirme gibi konularda evrensel ve ulusal kazanımlar arasında yeterli dengenin kurulamadığı yönünde eleştiriler yapılmıştır (Yaşar,2005:334).

2.5.2. Ders Kitaplarının Değerlendirilmesi

Dünyanın hemen her ülkesinde ders kitapları temel eğitim araçlarından biri olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Yapılan araştırmalara göre ders kitapları bilginin yanı sıra, bir toplumun siyasal, toplumsal ve kültürel değerlerini de genç kuşaklara aktarma işlevi görmektedir. Öğrencilerin öğrenme düzeylerini etkileyen, zihinsel alt yapılarının oluşumunda ve şekillendirilmesinde en önemli faktörlerden biri olan ders kitapları ulusal alanda üstlendiği rolün yanında, uluslar, halklar, kültürler arası ilişkilerde barışçıl değerlerin paylaşılmasında, insan hakları ve demokrasi bilincinin oluşturulması ve yaygınlaştırılmasında önemli işlevlere sahiptir (Çiçek ve diğ.,2009:13; Önal ve Kaya, 2009:21-37). Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, öğrencilerde tam öğrenmeyi gerçekleştirebilecek zengin öğrenme ortamları oluşturulamadığı için ders kitapları biraz daha öne çıkmaktadır. Çünkü ders kitapları bir yandan öğrencilerin neler öğreneceğini belirlerken, diğer taraftan öğretmenler için de etkinlikler kaynağı oluştururlar. 2004

Sosyal Bilgiler programına göre hazırlanan Sosyal Bilgiler ders kitapları da bu doğrultuda değerlendirilmiş ve bazı eleştiriler getirilmiştir.

Bütün ders kitaplarının değerlendirilmesini içeren, 2002- 2004 yılları arasında Türkiye Bilimler Akademisi şemsiyesi altında, Tarih Vakfı tarafından Türkiye İnsan Hakları Vakfı ile işbirliği ile yürütülen ilk “Ders Kitaplarında İnsan Hakları (DKİH-I)” projesi, çeşitli inanç, kültür ve kimliklere saygı duyan, barışsever, yaratıcı kuşaklar yetiştirebilmek için ders kitaplarının ve müfredatın iyileştirilmesi gereğinden yola çıkmıştır. Bu kapsamda ilk ve orta öğretimde okutulmakta olan 190 kitap insan haklarının ve demokrasi kültürünün ana ölçütleri çerçevesinde incelenerek bir “Tavsiyeler Raporu” yayınlanmıştır. 2007’de ikinci DKİH projesinin başlatılması da bu çerçevede yapılmıştır. Bu sefer 139 ders kitabı incelenmiş ve raporlanmıştır.

Değerlendirme sonuçlarına göre, ilköğretim ders kitaplarında, “Eğitim felsefesi ve eleştirel bir bakışın geliştirilmesi” biçiminde özetlenen guruba ait ihlallerin Hayat Bilgisi dışındaki kitaplarda ilk sırayı aldığı görülmektedir. Çiçek ve diğ. (2009: 15), bu sonucun, eğitimin bir endokrinasyon aracı olarak görüldüğüne işaret ettiğini belirterek bu bağlamda uygulamada kullanılmakta olan ders kitaplarıyla öğrencilerin yaratıcı ve eleştirel düşünme yetilerinin ve insan hakları duyarlılığının geliştirilmesini olanaklı olmadığını görüşündedirler.

Sosyal Bilgiler ders kitaplarının insan hakları eğitimi açısından değerlendirilmesi kapsamında ulaşılan sonuçlara geçmeden önce yeni sosyal bilgiler ders kitabını incelemek gerekir. 2004 yılında kabul edilen yeni program doğrultusunda Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan 4. ve 5. Sınıf sosyal bilgiler ders seti; ders kitabı, öğrenci çalışma kitabı ve öğretmen kılavuz kitabı olarak yayınlanmıştır. Yeni ders kitapları, daha önceki ders kitaplarından biçim, içerik ve yapısal olarak farklılıklar göstermektedir.

Biçimsel olarak, kitapların giriş kısmında kitapta kullanılan şekil, sembol ve çizimlerin ne anlama geldiğini açıklayan bir “organizasyon şeması” bulunmaktadır. Her ünitenin başında öğrencilerde öğrenme merakı uyandıracak bir ünite kapağı yer almaktadır. Kapakta, konu başlıkları ile öğrenilmesi hedeflenen kazanımları içeren

“öğreneceklerimiz” kısmı ve ünite de işlenecek belirli gün ve haftalar bulunmaktadır. Bu yaklaşımın çocukların oryantasyonunu sağlamaya yönelik olduğu söylenebilir.

Yeni konuya başlarken önceki bilgilerin hatırlanması ve öğrenci de öğrenme merakı uyandıracak nitelikte soruların yer aldığı “haydi düşünelim” kutusu yer almaktadır. Sorular bütün öğrencilerin cevaplandırabileceği niteliktedir. Yeni programda özellikle eleştirel düşünme ile kavram eğitimi üzerinde durulmaktadır. Eğitimde kavram eğitiminin önemi bilinmektedir. Öğrencinin yeni ünite de ilk kez karşılaşacağı kavramlar toplu olarak “Anahtar Sözcükler” kutusu içerisinde verilmektedir. Kavramların cümle içinde oluşturmaya uygun bir ifade ile verildiği görülmektedir.

Yeni Sosyal Bilgiler ders kitaplarında öğrenme sürecini destekleyici materyaller söz konusudur. “1.el kaynak” olarak sayılan, öğrencilerin her gün karşılaşabilecekleri olayların yer aldığı gazete haberleri, resim, fotoğraf, anekdot, anı, mektup vb. gibi kaynakların verilmesi öğrenmeyi destekleyici bir araç olarak görülmektedir. Ayrıca bunların altına aynı amaçla interaktif sorular yerleştirilmiştir.

Ünite değerlendirme sayfasında ise farklı ölçme tekniklerinin yer aldığı görülmektedir. Bu bölümde yer alan ölçme sorularının cevapları kitapta direkt olarak verilmediği için ezberci yaklaşımın önüne geçilmesi hedeflenmiştir. “Düşün-yaz” kısmında yer alan ıraksak ve yakınsak sorular ise yaratıcı düşünmeye yöneltici özelliktedir. Son kısımda yer verilen “şimdi okuma zamanı” adlı bölüm ise hem öğrenmeyi destekleyici hem de okuma alışkanlığı kazandırma açısından çağdaş bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Yeni program doğrultusunda hazırlanan ders kitaplarında performansa dayalı ölçme yöntemleri de başarıyı tetikleyen unsurlardan görülmektedir.

Bu açıklamalar doğrultusunda yeni kitaplardaki en önemli yenilik her ders kitabının yanında bir öğretmen kılavuz kitabının birde öğrenci çalışma kitabının hazırlanmış olmasıdır. Bu durum eğitimin niteliğinin artırılması açısından olumlu bir adımdır. 4.ve 5. sınıf sosyal bilgiler kılavuz kitaplarında öğretmenlerden yapılandırmacı bir yaklaşım çerçevesinde, bilgileri dayatmaktan çok öğrencileri düşünmeye ve soru sormaya özendirilmesi istenmektedir. Öğrenci çalışma kitapları ise öğrencilerin eleştirel düşünme ve yorumda bulunma becerilerini geliştirebilecek bazı etkinlikler içermektedir. 5. Sınıf sosyal bilgiler kitabında metinlerin ya da alıntılarının referansları verilerek fikri

ve mülkiyet hakkına riayet edilmekte ve öğretilmektedir. Olumlu değerlendirmelerden biride eski kitaplardaki didaktik ve buyurgan dilin terk edilerek konuların öğrencilerin ya da bir üçüncü şahsın ağzından anlatılması öğrencileri kitaplara yaklaştıracak bir özelliktir. İnsan hakları temalarının anlatılması açısından da yenilikçi yaklaşımlara rastlamak mümkündür. 5. sınıf sosyal bilgiler kitabında Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin maddelerinin çocukların ağzından “Ben çocuğum. Benimle ilgili bütün yasalarda önce benim yararım düşünölmelidir.” gibi anlatımlar, haklar konusunu çocuğun diline ve dünyasına yaklaştıırır niteliktedir. Yine bir öğrenci çalışma kitabında “özel hayatın dokunulmazlığını ve konut dokunulmazlığını koruyan düzenlemeler olmasaydı sizce neler olurdu? ” türü sorularla öğrenciler haklar üzerinde düşünmeye ve yazmaya yönlendirilmektedirler (Çayır, 2009: 58-62)

Kavram seçimi, anlatım ve ifadelerde bazen tutarlılığın sağlanamaması ise eleştirilmiştir. 5. sınıf sosyal bilgiler kitabındaki bazen “bilim adamı” bazen “bilim insanı” ifadelerinin kullanılması gibi. Bir diğere eleştiri de hakların evrenselliğinin yeteri kadar vurgulanmamış olmasıdır. İnsan haklarının Atatürk'le ilişkilendirildiği metinlerde ise bir zorlamanın olduğu belirtilmektedir. Bir metinde, “Atatürk, insanın en önemli hakkının yaşama hakkı olduğunu söylemiştir.” denilerek ve aynı konunun öğretmen kılavuz kitabında, öğrencilerin, “size göre en önemli insan hak ve hürriyetleri hangileridir?” sorusu ile ölçülmesi önerilmektedir. Böyle bir soru bazı hakların önemli bazılarının ise önemsizmiş gibi kavranmasına neden olabileceği endişesiyle eleştirilmiştir (Çayır, 2009: 66).

BÖLÜM 3: ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu bölümde araştırmanın amacı, önemi, problem cümlesi ve alt problemler, sayıtlılar, kapsam ve sınırlılıklar, tanımlar, ilgili araştırmalar, araştırmanın modeli, evreni ve örnekleme, veri toplama araçları, ölçme aracının geliştirilmesi, verilerin toplanması ve analizi yer almaktadır.

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı; ilköğretim 4.-5. sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programın, demokratik değer ve tutumları benimseme ve insan haklarına saygılı bireyler yetiştirmedeki işlevselliğini öğretmen görüşleri doğrultusunda araştırmaktır. Bu nedenle araştırmacı tarafından 5’li Likert tipi anket geliştirilmiştir.

3.2. Araştırmanın Önemi

Günümüzde toplumsal ilişkiler ve davranışlar gittikçe değişmekte, gelişmekte ve daha karmaşık bir yapı kazanmaktadır. Çocuğun bu ilişkileri, her bireyin birbirinden farklı olduğunu ve insanlara nasıl davranması gerektiğini sadece ailesinden öğrenmesi yeterli olmaz. Bu yüzden bireyin toplumsallaşması gereğini eğitim kurumları üstlenmiştir. Bu bağlamda eğitimin en önemli amaçlarından biri de yeni yetişmekte olan kuşakların topluma sağlıklı ve verimli bir biçimde uyum sağlamalarına yardımcı olmaktır. Bu çerçevede Sosyal Bilgiler dersi de; demokrasilerde toplumsallaşmayı bireylere öğretmekle yükümlüdür. Sosyal bilgiler dersi bu işlevi yerine getirirken bireyin yaşadığı toplumun; sosyo- kültürel öğelerini, toplumsal ve evrensel değerlerini bir yurttaş olarak hak ve sorumluluk bilincini kazandırmayı hedefler.

Sosyal Bilgiler Dersi sınıfları, öğrencilerin kendi yaşantıları yoluyla demokrasinin ilkelerini anlamaya çalıştığı, karar verme becerilerini geliştirdiği, demokratik tutum ve davranışlar kazandırdığı ortamlardır.

Sözer’e (1998,s.8) göre; “demokrasiyi yerleştirmek, her şeyden önce bilgiyle, kültürle, hak ve özgürlüklere değer veren bir anlayışla, iyi yurttaş olma özelliklerini kazanmak ile olabilir. Türk çocuklarının da bu değerleri öğrenmelerini sağlayarak, demokratik yaşantıların onlara küçük yaşlarda kazandırılmasına çalışmak Sosyal Bilgiler dersinin ülkemizdeki önemli görevlerinden biridir.”

Yeni anlayışa göre insan hakları eğitiminin hedeflediği kazanımların, tüm ders programlarında gözetilmesi gerekir. Çünkü insan hakları eğitiminin temel hedefi, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmek, insanlar ve uluslar arasında demokrasiyi, toplumsal adaleti, dayanışmayı ve dostluğu geliştirmek, bireyleri aktif yurttaşlık doğrultusunda güçlendirmek ve evrensel insan hakları değerlerine dayalı bir barış kültürü oluşturmaktır.

Sosyal Bilgiler Dersi, İnsan hakları eğitimi için her zaman önemli olanaklar sunar. Bu dersin programı sayesinde, öğrenciler ülkemizin ve dünyanın tarihsel temellerini öğrenmeye başlarlar. Bu bağlamda insanlığın gelişimine katkıda bulunmuş önemli kişilerin hayatlarını, demokratik yönetimleri ve bu yönetimlerin işleyişini ve ülkemizin zengin kültür mozaiği içinde yer alan inanç ve değerleri öğrenirler. Böylece ülkeleri için duymaları gereken sorumluluk bilincini geliştirmeye başlarlar. Bu anlamda Sosyal Bilgiler dersi vatandaşlık, insan hakları ve demokrasinin gelişmesi yaygınlaşmasında ülke ve dünya ailesinin bir ferdi olarak bireyin, sorumluluğunu yerine getirmesinde önemli yararlar sağlar. “Etkili ve sorumlu Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı yetiştirme” (Sosyal Bilgiler 2005, s: 9) hedefini içeren yeni program söz konusu yararları gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır.

Bu çerçevede yeni 4. ve 5. Sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programının ve programın etkili olarak uygulanabilmesi için gerekli olan eğitim- öğretim ortamlarının insan haklarına saygılı ve demokratik değer ve becerileri kazandırmadaki işlevselliğinin araştırılmasına gerek duyulmuştur

Bu araştırma, Sosyal Bilgiler 4. ve 5. sınıf “ İnsan hakları ve vatandaşlık ” ara disiplin kazanımlarını öğretmen görüş ve önerilerine göre değerlendirmek ve kazanımlarla doğrudan verilecek değerler ve beceriler arasındaki ilişki boyutunu ortaya koymak, aynı zamanda; içerik, eğitim durumu, ölçme değerlendirme teknikleri, yararlanılan araç ve gereçler, yapılan işbirliği türleri, sınıf ortamı ve öğretmen yeterliliklerini değerlendirmek açısından önem taşımaktadır.

Araştırma, 4.ve 5. sınıf sosyal bilgiler müfredatıyla ilgili hazırlanacak kitaplara ve kazanımlarla ilişkili olarak hazırlanacak etkinlik örneklerine ışık tutacak olması açısından önem taşımaktadır.

3.3. Problem Cümlesi

İlköğretim 4.-5. sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının insan hakları ve demokrasi eğitimindeki işlevselliği nedir?

3.3.1. Alt Problemler

Problem cümlesine dayanarak araştırmanın alt problemleri;

1. İlköğretim 4.ve 5. sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim programının demokratik değerler ve tutumları benimsemiş, insan haklarına saygılı bireyler yetiştirmedeki işlevselliği hakkında 4.ve 5. sınıf okutmakta olan sınıf öğretmenlerinin görüşleri nelerdir?
2. 4.ve 5. sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim programına göre insan hakları ve demokrasi konularında 4.-5. sınıf öğrencilerinin kazanımları nelerdir?
3. 4. ve 5. sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim programına göre; öğrencilere insan hakları ile ilgili değer ve tutumların kazandırılmasında ve demokrasi bilincinin oluşturulmasında uygun okul ve sınıf ortamı oluşturulabilmekte midir?
4. 4. ve 5. sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim programına göre öğrencilere insan hakları ile ilgili değer ve tutumların kazandırılmasında ve demokrasi bilincinin oluşturulmasında öğretmenlerin yeterlik durumları nasıldır?
5. 4. ve 5. sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim programına göre öğrencilere insan hakları ile ilgili değer ve tutumların kazandırılmasın ve demokrasi bilincinin oluşturulmasında “ders kitapları” yeterli midir?

3.4. Sayıtlar (Varsayımlar)

1. Kullanılan veri toplama araçları, amaçları gerçekleştirmede yeterlidir.
2. Örneklemdeki öğretmenler anket sorularını verdikleri cevaplarda gerçek ve samimi görüşlerini yansıtmışlardır.
3. Seçilen örneklem grubu, evreni temsil eder niteliktedir.
4. Araştırmanın yöntemi amaca uygundur.

3.5. Kapsam ve Sınırlılıklar

Bu araştırma;

1. İlköğretim 4.-5. sınıf Sosyal Bilgiler Dersi öğretim programı,
2. İlköğretim 4.-5. sınıf Sosyal Bilgiler Dersi öğretim programı kazanımları ile eşleşen İHE Ara Disiplin programı,
3. 2008- 2009 Eğitim- Öğretim yılı ile
4. Veri toplama araçları, literatür taraması ve anket ile,
5. Sakarya ili merkezindeki İlköğretim okullarında 4.-5. sınıfları okutan 300 öğretmen ile sınırlıdır.

3.6. Tanımlar

Eğitim: İnsan davranışlarında, planlı bir şekilde istendik davranışlar meydana getirme sürecidir.

Öğretim: Okullarda yapılan planlı ve programlı öğrenme, öğretme etkinlikleridir.(Özdemir, 1998: 107).

Öğretim Programı: Okulda ya da okul dışında bireye kazandırılması planlanan bir dersin öğretimiyle ilgili tüm etkinlikleri kapsayan yaşantılar düzeneğidir (Demirel,2004: 6).

İlköğretim 4.-5. sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı: 2005–2006 yılında uygulamaya girmiş olup 4.-5. sınıflarda okutulan Sosyal Bilgiler Dersi programıdır.

İlköğretim: 7–14 yaşları arasında ki çocukların fiziksel, zihinsel ve etik gelişimini sağlayan ve bir üst eğitim kurumuna hazırlayan temel eğitim ve öğretim basamağı (Gürkan ve Gökçe, 1999:6).

Sosyal Bilgiler Dersi: Sosyal Bilgiler, sosyal bilimlerin bulgularını entegre edip öğrencilerin düzeyine göre basitleştiren, bunları kullanarak öğrencilere, sosyal yaşama uyum sağlamada ve sosyal sorunlara çözüm üretmede ihtiyaç duyacakları bilgi, beceri, tutum ve değerleri kazandırmayı amaçlayan bir yurttaşlık eğitim programıdır (Öztürk ve Otluoğlu, 2003: 6).

İnsan Hakları: İnsanın salt insan olması nedeniyle öznesi olduğu, onun tüm yönleriyle kişiliğini ve değerini korumayı ve geliştirmeyi amaçlayan, insan onurunu güvenceye alan evrensel ilke ve kurallar bütünüdür (Gülmez, 2001:4).

Demokrasi: Demokrasi çok boyutlu bir kavram olup; bir yönetim biçimi, bir karar alma süreci, bir yaşam biçimi ve bir değerler kümesini ifade eder. Daha geniş bir perspektifle denilebilir ki, demokrasi bir yaşam tarzı, bir kültür, bir değer ve bir yönetim modelidir (Uygun 2003:9).

İnsan Hakları Eğitimi: Bireyin kendi haklarını, özgürlüklerini ve sorumluluklarını bilgi, beceri ve tutumlarına yönelik yeterliliklerin kazandırılması sürecidir. Kepenekçiye göre (2000: 10) “İnsan hakları eğitimi” genel anlamda herkeste, örgün eğitim anlamında düşünüldüğünde ise öğrencilerde insan haklarına saygı ile bu hakları koruma ve yararlanma bilincini geliştirmek amacıyla uygun içerik materyal ve yöntemlerle verilen eğitime karşılık gelir.

Demokratik eğitim: Amacı, programları ve yöntemleri demokrasinin dayandığı temel ilkelere göre saptanan ve buna ek olarak öğretim çalışmalarında, öğretmen- öğrenci ilişkilerinde, eğitsel etkinliklerde öğrencinin birey olarak değerine, birlikte çalışmaya, karşılıklı saygıya, hoşgörüye, kişiliğe değer ve önem veren eğitime denir. En yalın şekliyle ise; “demokrasinin ilke ve kuralları ile insan haklarının, yaşatılarak öğretildiği eğitim’dir”.

Kazanım: Öğrenme süreci içerisinde, planlanmış ve düzenlenmiş yaşantılar yoluyla öğrencinin kazanması beklenen bilgi, beceri, tutum ve değerlerdir. (MEB, 2005: 13)

Değer: Bir sosyal grup veya toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak ve oldukları kabul edilen ortak, düşünce, amaç, temel ahlaki ilke ya da inançlardır.(Özgüven, 1999: 25).

Beceri: Öğrencilerde, öğrenme süreci içerisinde kazanılması, geliştirilmesi ve yaşama aktarılması tasarlanan kabiliyetlerdir.(MEB, 2005: 13).

3. 7. İlgili Araştırmalar

Yeşil (2002), tarafından “Okul ve Ailede İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi” adlı doktora tez çalışmasında; demokrasi ve insan hakları kavramları ayrı ayrı ele alınarak

her iki kavramın anlamları, nitelikleri, tarihsel gelişimleri incelenmiştir. Daha sonra insan hakları ve demokrasi eğitiminin özellikleri ve unsurları ile, Türkiye’de ve dünyadaki insan hakları ve demokrasi eğitimi, dünyadan bazı örnekler verilerek açıklanmıştır. Son olarak da, çalışmanın asıl boyutunu oluşturan, okulda ve ailede demokrasinin ve insan haklarının yeri incelenmiştir. Bu amaçla Van ili merkez ilçe ilköğretim okullarının II. kademe öğrencileri ile bu öğrencilerin velileri ve derslere giren öğretmenlere yönelik anket uygulanmıştır. Araştırma sonucuna göre demokrasinin bir kültür ve zihniyet sorunu olup daha çok yaşanarak ve gözlemlenerek öğrenilebileceği, İnsan hakları ve demokrasi eğitiminde okul ve ailenin tek başlarına yeterli olmayıp bu konuda sıkı bir işbirliğinin sağlanmasının büyük önem taşıyacağı belirtmiştir. Yine, öğretim ortamının ve çevrenin, insan hakları ve demokrasi konularının öğrenilmesinde etkili olduğu, öğrenci davranışlarına yön verebilme gücü bakımından da, okul ve aileden çok, çocukların, arkadaşlarının davranışlarından etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kepenekçi (2005) tarafından yapılan “Türkiye’de İnsan Hakları Eğitiminin Etkililiği Üzerine Bir Çalışma” başlıklı araştırmada; Türkiye’deki ilkokullarda okutulan Vatandaşlık ve İnsan Hakları eğitimi dersinin etkililiği incelenmiştir. Söz konusu derse ilişkin temel ölçüt program öğeleri olan içerik, eğitim durumları, öğretim yöntem ve teknikleri, materyal durumları ile öğrencilerin değerlendirilmesi şeklinde planlanmıştır. Çalışmaya ilgili dersi veren 71 öğretmen katılmıştır. Öğretmen görüşlerinin çözümlenmesinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

Araştırma bulgularına dayanarak; Türkiye’de uygulanan Vatandaşlık ve İnsan Hakları eğitimi dersi öğretmenlerinin görüşlerine göre, söz konusu dersin etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dersleri daha etkili hale getirmek için öğretim programının, öğrencilerin eleştirel düşüncelerini, katılımlarını, işbirliği ve yardımlaşma yeteneklerini geliştirecek şekilde yeniden düzenlenmelidir. Vatandaşlık ve insan hakları dersine ayrılan ders saati süresi artırılmalıdır. Öğretmenler için rehber kılavuzların hazırlanması, okul yönetiminin de gerek öğretmenlere gerekse de derse yönelik çeşitli materyalleri sağlamada yardımcı olmaları da öneriler arasındadır (Akt. ELKATMIŞ, 2007: 180)

Kabapınar (2002) tarafından “İlköğretim Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretiminde Kullanılan Ders Kitapları ve Öğretim Materyalleri Açısından Türkiye ve İngiltere Örnekleri” adı altında yapılan araştırma da Türk ve İngiliz Sosyal Bilgiler ders Kitapları ile eğitim materyalleri sosyal ve ahlaki olayların irdelenmesiyle ilgili yaklaşımları açısından incelenmiştir

Araştırma bulgularına göre, Türkiye’de Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler dersleri, bir birey olarak öğrencinin kendisini, ailesini ve ulusal değerlerini tanımasını sağlayan bir öğretim planına sahipti. Ancak, bu dersler, yaşadığı toplumun ve kendisini yöneten devletin değer yargıları, inanışları ile doğru ve yanlış kavramına yükledikleri anlama ilişkin genel bir bakış açısını öğrencide oluşturmayı da amaçlamaktadır. Buna karşılık İngiliz müfredat programında birey ve bireyin değerler sistemine yapılan vurgu daha fazladır. Bu doğrultuda bilgi ve yetenekler, öğretim ortamında öğrenciye seçenekler sunularak farklılıklar içerisinde onun kendi değer ve bakış açılarını oluşturmasının yolunu açmaktadır. İncelenen Türk ders kitaplarında ise yasama ilişkin tüm doğruları belirleyen ve öğütlerin oldukça fazla yer aldığı bir doğru davranış el kitabı niteliğinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İngiltere’de ilköğretim düzeyindeki Vatandaşlık ve Sosyal Bilgiler derslerinde yasama ilişkin konular yaşamın hem iyi hem de kötü boyutlarına yer veren öyküler yoluyla sunulmaktadır. Konular öğrencinin aktif katılımını hedefleyen etkinliklerle verilmektedir. Bu çerçevede Türk ders kitaplarının da, öğrenci katılımını ve değerlendirmesini sağlayacak bir içerik ile donatılması önerilmektedir.

Sağlam (2002) tarafından Sosyal Bilgiler dersinin demokratik tutum geliştirmedeki rolü ile ilgili mevcut durumu tespit etme amacı ile yapılan “Sosyal Bilgiler Dersinin Demokratik Tutum Geliştirmedeki Rolü” konulu araştırma tarama yöntemi kullanılmış ve bu araştırma kapsamında öğrencilerin kişisel bilgileri, sosyal bilgiler dersi ile ilgili görüş ve düşünceleri anket yoluyla belirlenmiştir. Araştırmanın evrenini, İstanbul’un Kartal ilçesindeki 3 ilköğretim okulunun 5. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın sonucunda, öğretmenlerin sosyal bilgiler dersindeki davranışları ile öğrencilerin demokratik tutumları arasında ve öğrencilerin ailelerinin kültürel düzeyleri ile öğrencilerin demokratik tutumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yine araştırma sonucuna göre öğrencilerin ve öğretmenlerin cinsiyetleri ile demokratik tutumları arasında kadınlar lehine anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Öğretmenlerin, hizmet

içi seminerlerle demokrasi eğitimi konusunda bilinçlenmelerinin sağlanması gerektiği belirtilmiştir.

Kaya (2006) tarafından yapılan “Türkiye’nin Avrupa Birliği ile Bütünleşmesi Sürecinde Sosyal Bilgiler Dersinin İşlevselliği” konulu doktora tez çalışmasında, Avrupa Birliği ile bütünleşme süreci, sosyal bilgiler dersine yüklenen anlam ve amaçlar ve sosyal bilgiler dersinin bu süreçteki işlevselliği incelenmiştir. Araştırma tarama modelinde olup 2004–2005 öğretim yılında gerçekleştirilmiştir. Verilerin toplanmasında nicel ve nitel yöntemler birlikte kullanılmış, farklı üniversitelerde öğretim üyesi olarak görev yapmakta olan 7 Sosyal Bilgiler eğitim uzmanı ve Eskişehir’deki ilköğretim okullarında görev yapan 30 beşinci sınıf öğretmeni ile görüşme yapılmış, daha sonra öğrencilere başarı testi uygulanarak bu konudaki sosyal bilgiler kazanımları belirlenmiştir.

Araştırma sonucunda, uzmanlar tarafından Türkiye’nin AB ile bütünleşmesi sürecinde Sosyal Bilgiler dersinin önemli görüldüğü, ancak işlevsel bulunmadığı görüşü yanında öğretmenlerin bazıları uzmanlarla aynı görüşü paylaşırken bazıları da kısmen işlevsel bulduklarını belirtmişlerdir. Öğrencilere uygulanan başarı testinde ise, büyük bir kısmının orta düzeyde başarılı oldukları görülmüştür. Böyle bir sonucun öğretmenlerin bir kısmının dersin kısmen işlevsel olduğu yönündeki görüşünü desteklediği söylenebilir.

Ersoy (2007) tarafından yapılan “Sosyal Bilgiler Dersinde Öğretmenlerin Etkili Vatandaşlık Eğitimi Uygulamalarına İlişkin Görüşleri” konulu doktora tez çalışmasında, öğretmenlerin Sosyal Bilgiler dersinde etkili vatandaşlık eğitimi için gerçekleştirdikleri uygulamaları ve vatandaşlık eğitimi konusundaki eğitim gereksinimlerini araştırmıştır. Araştırma tarama modeli kapsamında yöntem çeşitlemesinden yararlanılmıştır.

Araştırmanın sonucunda elde edilen verilere göre; öğretmenler etkili vatandaşı, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını bilen ve yerine getiren, başkalarının haklarına saygılı olan kişi olarak tanımlamışlar ve sosyal bilgiler dersinin vatandaşlık eğitiminde önemli bir rolü olduğunu belirtmişlerdir. Öğretmenler, konuların öğretiminde diğer dersler, sosyal bilim disiplinleri ve ara disiplinlerle ilişkilendirme yaptıklarını, uygun sınıf ortamı oluşturduklarını, konuların öğretiminde ve araç gereç

kullanımı. Etkinlik düzenleme, demokratik sınıf ortamı oluşturma konularında ise eğitime gereksinim duyduklarını belirtmişlerdir.

3.8. Araştırma Modeli

Bu araştırmada ilköğretim 4.ve 5. sınıf öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler Programının İnsan Hakları ve demokrasi eğitimindeki işlevselliğinin değerlendirilmesine ilişkin görüşlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu nedenle araştırma, var olan bir durumu araştırmaya yönelik olması nedeniyle betimsel araştırmalardan tarama modellerinin içerisine girmektedir.

Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekli ile betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışır. (Karasar, 2002: 77).

Çalışma grubunu MEB'na bağlı ilköğretim okullarının 4. ve 5. sınıfını okutan öğretmenler oluşturmaktadır. Çalışma grubu uygun örnekleme yöntemiyle seçilmiştir.

3.9. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini MEB'e bağlı okullarda görev yapan ilköğretim 4. ve 5. Sınıf öğretmenleri oluşturmaktadır.

Araştırmanın örneklemini Sakarya ili, Adapazarı, Erenler, Serdivan ilçeleri sınırları içindeki 60 ilköğretim okulunda görevli, 4. ve 5. sınıfları okutmakta olan 300 öğretmen oluşturmaktadır.

3.10. Veri Toplama Araçları

3.10.1. Ölçme aracının Geliştirilmesi

Araştırmada verilerin toplanması için öncelikle, araştırmacı tarafından 5'li Likert tipi anket geliştirilmiştir.

Anketin oluşturulmasında 2005–2006 4. ve 5. sınıf sosyal bilgiler programının insan hakları, demokrasi ve vatandaşlık konularının; kazanımlar, içerik, eğitim durumları, kullanılan ölçme ve değerlendirme teknikleri, öğrenme-öğretme sürecinde kullanılan araç ve gereçler, öğrenme-öğretme sürecinde yapılan işbirliği türleri, öğretmenlerin sınıf

ortamı oluşturulmasında dikkat edilen ilkeler ve bu konularda sınıf öğretmenlerinin yeterlilikleri açılarından bu konulardaki kaynaklar taranarak ortaya konulmuştur. Anket sorularının hazırlanmasında kısmen Arife Figen Ersoy'un; "Sosyal Bilgiler Dersinde Öğretmenlerin Etkili Vatandaşlık Eğitimi Uygulamalarına İlişkin Görüşleri" adlı doktora tez çalışması soruları örnek alınmıştır.

Anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, öğretmenlerin cinsiyetleri, yaşları, okuttukları sınıflar, mesleki kıdemleri, öğrenim durumları, okuttukları sınıfın mevcudu ve insan hakları, demokrasi ve vatandaşlık eğitimine ilişkin bir hizmet içi programa katılıp katılmadıklarını belirlemeye yönelik kişisel bilgilerden oluşmaktadır. İkinci bölüm ise, ilköğretim 4. ve 5. sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programının insan hakları ve demokrasi eğitimindeki işlevselliğini belirlemeye yönelik olarak öğretmen görüşlerini almak için hazırlanmış 9 ana başlık altında 70 sorudan oluşmaktadır. 70. soru olarak konuyla ilgili başka düşünceleri ve önerileri varsa yazmaları istenmiştir. Bu başlıklar; 4. ve 5. Sınıf sosyal bilgiler programının insan hakları ve demokrasi konularının öğretimindeki işlevselliğini; genel olarak, kazanımlar, içerik, eğitim durumları, kullanılan ölçme değerlendirme teknikleri, işbirliği türleri, kullanılan araç gereçler, sınıf ortamı ve öğretmen yeterlilikleri açılarından değerlendirilmesini içermektedir.

Ankette yer alan maddelerin karşısında Tamamen katılıyorum: 5, Katılıyorum: 4, Kararsızım: 3, Katılmıyorum: 2, Kesinlikle katılmıyorum: 1 biçiminde seçenekler yer almaktadır.

Anketin kapsam geçerliği için ilgili alan uzmanlarına gösterilip ifadeler üzerinde görüşleri alınmış ve önerileri doğrultusunda geliştirilmiştir.

Anket, belirlenen okullardaki 350 öğretmene araştırmacı tarafından Nisan ayı içerisinde elden ulaştırılmış ve konuyla ilgili açıklamalar yapılmıştır. Anketlerin 325 tanesi geri dönmüş, 25 tanesi eksik doldurulduğu için değerlendirilmeye alınmamıştır. Bunun sonucunda 300 öğretmenden elde edilen veriler SPSS programı kullanılarak değerlendirilmiştir.

3.10.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada verilerin toplanması için araştırmacı tarafından geliştirilen 5' li Likert tipi *İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Programının İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimindeki İşlevselliği Konusunda Öğretmen Görüşleri* başlıklı anket kullanılmıştır. Ankette 4. ve 5. sınıf öğretmenlerinin sosyal bilgiler dersi insan hakları ve demokrasi eğitimindeki işlevselliği hakkındaki görüşlerini belirlemeye yönelik 70 madde yer almaktadır. Ayrıca öğretmenlerin kişisel özelliklerini belirlemeye yönelik 8 sorudan oluşan kişisel bilgi formu doldurulmuştur.

Anket soruları MEB Sakarya Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından belirlenen komisyonca incelenmiş ve araştırma için izin verilmiştir.

Ankete katılan öğretmenler anket sorularından; genel değerlendirme, kazanımlar, içerik, eğitim durumu ve sınıf öğretmenlerinin yeterliği başlıkları altındaki sorulara ilişkin görüşlerini, “tamamen katılıyorum”, “ katılıyorum ”, “ kararsızım”, “ katılmıyorum”, “kesinlikle katılmıyorum” seçeneklerinden birini işaretleyerek belirtmişlerdir. Ölçme değerlendirme teknikleri, yararlanılan araç ve gereçler, yapılan işbirliği türleri ve sınıf ortamı alt başlıkları altındaki sorulara ise; Her zaman, Sıklıkla, Bazen, Nadiren, Hiçbir zaman seçeneklerinden birini işaretleyerek cevaplamışlardır.

Hazırlanan ölçek, 2008–2009 eğitim öğretim yılında, MEB Sakarya İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün B.08.4.MEM.4.54.00.05.01.0375/9845 sayılı izniyle Sakarya ilinin 3 ilçesindeki MEB' bağlı resmi ve özel okullar arasından alt, orta ve üst sosyo- ekonomik düzeyler orantılanarak seçilen 60 İlköğretim okulunda görev yapan 4. ve 5. sınıf öğretmenlerine uygulanmıştır.

Anketle elde edilen verilerin çözümünde frekans, yüzde ve aritmetik ortalamadan yararlanılmıştır. Anketin son maddesindeki, *4.-5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde İnsan Hakları ve Demokrasi konularının öğretimiyle ilgili başka düşünceleriniz varsa yazınız* şeklindeki ifadeye 65 öğretmen cevap vererek görüş ve önerilerini belirtmişlerdir. Bu ifadeler de tek tek incelenerek değerlendirmeye alınmıştır.

BÖLÜM 4: BULGULAR ve DEĞERLENDİRMELER

Tablo 9. Katılımcıların demografik özellikleri

Özellikler	Seçenekler	f	%
Cinsiyet	Kadın	171	57,0
	Erkek	129	43,0
Yaş	21-25	12	4,0
	26-30	40	13,3
	31-35	76	25,3
	36-40	59	19,7
	41-45	36	12,0
	46 ve üzeri	77	25,7
Mezun Olunan Okul	Eğitim Fakültesi	178	59,3
	Açık Öğretim Lisans Tamamlama	23	7,7
	Fen-Edebiyat Fakültesi	40	13,3
	Diğer Fakülteler	59	19,7
Eğitim Durumu	Ön Lisans	64	21,3
	Lisans	215	71,7
	Y.Lisans	18	6,0
	Doktora	3	1,0
Meslekteki Hizmet Süresi	1-5	34	11,3
	6-10	61	20,3
	11-15	102	34,0
	16-20	21	7,0
	21-25	24	8,0
	26 ve üzeri	58	19,3

Anket çalışmasına katılan 300 öğretmenin % 57'si (171 kişi) kadın, %43'ü (129 kişi) erkeklerden oluşmaktadır. Bu katılımcıların ¼'ü (77 kişi) 46 ve üzeri yaş dilimindeyken, ¼'ü 31-35 yaş diliminde, 59'u 36-40 yaş aralığında, 36'sı 41-45 yaş aralığında, 40'ı 26-30 yaş aralığında yer almaktadır. Katılımcıların en az olduğu yaş grubu, en genç yaş dilimini oluşturan 21-25 yaş aralığında yer alan 12 kişiden oluşmaktadır. Mezun oldukları okullar açısından katılımcılar incelendiğinde, yarıdan fazlasının (% 59,3- 178 kişi) Eğitim Fakültesi mezunu olduğu görülmektedir. Bu kişiler içerisinde, 46 ve üzeri yaş dilimi içerisinde yer alanlardan bir kısmı, eğitim enstitüsü mezunu olduklarını belirtmişlerdir. Bu noktada ilginç olan sonuçlardan biri, Fen-edebiyat Fakültesi mezunu olduğunu söyleyen 40 kişi ve Açıköğretim Fakültesi mezunu olduğunu belirten 23 kişi haricindeki 59 katılımcının başka fakültelerden mezun olduklarını ifade etmeleridir. Farklı fakültelerden mezun olduğunu beyan eden bu kişilerin büyük çoğunluğunun Ziraat Fakültesi, Mühendislik Fakültesi ve İktisadi İdari

Bilimler Fakültesi mezunu olduğu görülmektedir. Bu fakültelerin yanı sıra İşletme Fakültesi, İletişim Fakültesi, Su Ürünleri Fakültesi, İlahiyat Fakültesi, Sosyal Hizmetler Yüksekokulu, Turizm-Otelcilik Meslek Yüksek Okulu ve Basın Yayın Yüksek Okulu gibi okullardan da mezun olduklarını beyan eden katılımcılar da olmuştur.

Öğretim programının türü açısından katılımcılar incelendiğinde, büyük çoğunluğunun (215 kişi) lisans mezunu olduğu görülmektedir. 64 kişi ön lisans programından mezun olduğunu beyan ederken, 21 kişi lisansüstü öğrenim gördüklerini ifade etmişlerdir. Bu kişilerden 18'i yüksek lisans mezunu olduğunu söylerken, 3'ü de doktora programı mezunu olduklarını belirtmiştir. Bu kişiler, meslekteki hizmet süreleri açısından ele alındığında, 95 kişi 1–10 yıl arasında öğretmenlik görevini icra etmekte olduğunu söylerken, 123 kişi 11–20 yıl arasında bu görevi yapmakta olduğunu, 72 kişi de 20 ve üzeri yıldan beri bu göreve devam etmekte olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 10. Katılımcıların Hizmet İçi Eğitime Katılma Durumları

	Seçenekler	f	%
Eğitime Katılma Durumu	Katıldım	70	23,3
	Katılmadım	230	76,7

Ankete katılan öğretmenlere, insan hakları ve demokrasi konusunda herhangi bir hizmet içi eğitime tabi tutulup tutulmadıkları kendilerine sorulduğunda, büyük çoğunluğu (230 kişi) böyle bir eğitim programına katılmadıklarını beyan ederken, sadece 70 kişi bu tür bir eğitim programına katıldığını beyan etmiştir. Evet, böyle bir programa katıldım diyen katılımcıların bir kısmı, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın organizasyonu ile Ramazan Bayraktar'ın Sakarya'daki çeşitli okullarda demokratik vatandaşlık projesi kapsamında verdiği eğitime katılan kişilerden oluşmaktadır.

Tablo 11. Katılımcıların Okuttukları Sınıfları

	Seçenekler	f	%
Okutulan Sınıf	4. Sınıf	150	50,0
	5. Sınıf	150	50,0
Okutulan Sınıfın Mevcudu	20–25	63	21,0
	26–30	74	24,7
	31–35	59	19,7
	35 ve üzeri	104	34,7

Katılımcıların % 50'si (150 kişi) 4. sınıf öğretmenlerinden oluşurken, diğer yarısı da 5. sınıf öğretmenlerinden oluşmaktadır. Burada sayıların birbirine tam olarak denk gelmesi, anket uygulaması öncesinde planlanmış bir çalışmanın ürünü olmamakla birlikte, okullarda öğretmenlerin sayıların birbirine eşit olması böyle bir sonucu doğurmuştur. Bu öğretmenlere sınıflarındaki öğrenci mevcudu sorulduğunda ise, % 34,7'si (104 kişi) 35 ve üzeri öğrenciye sahip olduğunu belirtirken, % 24,7'si (74 kişi) 26–30 arası öğrenciye sahip olduğunu belirtmiş, % 21'i (63 kişi) 20–25 arası öğrenciye sahip olduğunu, % 19,7'si (59 kişi) ise 31 ile 35 arasında öğrenciye sahip olduğunu dile getirmiştir. Öğretmenlerin büyük çoğunluğu kalabalık sınıflara sahip olduklarını beyan etse de MEB'in sınıflardaki öğrenci sayısını azaltma yönündeki politikası çerçevesinde bu öğrenci sayılarının her geçen sene daha da düşmesi beklenmektedir.

Tablo 12. 4 ve 5. sınıf sosyal bilgiler programının; insan hakları, demokrasi, vatandaşlık konuları açısından genel değerlendirmesi

Seçenekler	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Ortalama*	Standart Sapma
	%	%	%	%	%		
4.-5. sınıf sosyal bilgiler programının insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi eğitiminde önemli bir rolü vardır.	31,7	56,7	5,3	5,0	1,3	4,12	0,823

Tablo- 12' in devamı

Seçenekler	Tamamen	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle	Katılmıyorum	Ortalama*	Standart Sapma
	%	%	%	%	%			
Programda yer alan insan hakları ve demokrasi konuları öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gelişim düzeylerine (hazır bulunuşluluk) uygundur.	8,3	63,0	18,7	10,0	0	3,70	0,762	
Program "Etkili ve sorumlu Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı yetiştirme" hedefini gerçekleştirmede etkilidir.	12,7	50,0	23,7	12,7	1,0	3,61	0,899	
İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi eğitiminin Sosyal Bilgiler programında "ara disiplin" ilişkilendirmesi ile verilmesi yerinde ve etkilidir.	11,3	65,3	15,7	6,3	0	3,83	0,709	
Programda öngörülen ölçme ve değerlendirme teknikleri öğrencilerin gelişim düzeylerini dikkate almaktadır.	7,0	56,3	22,3	12,7	0,3	3,58	0,816	

* Tamamen Katılıyorum:5, Katılıyorum:4, Kararsızım:3, Katılmıyorum:2, Kesinlikle Katılmıyorum:1

Anket çalışmasında insan hakları ve demokrasi açısından 4 ve 5. sınıf sosyal bilgiler programının değerlendirilmesi bağlamında öğretmenlere çeşitli önermeler yöneltilmiş ve bu önermelere katılıp-katılmadıkları konusunda fikirleri sorulmuştur. Bu önermelerden ilki, "4.-5. sınıf sosyal bilgiler programının insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi eğitiminde önemli bir rolü vardır" önermesi olmuştur. Öğretmenlerin büyük çoğunluğu bu fikre katıldıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların % 56,7'si bu

önermeye katıldığını, % 31,7'si tamamen katıldığını, % 5,3'ü bu konuda kararsız olduğunu, % 5'i bu fikre katılmadığını, % 1,3'ü de kesinlikle bu fikre katılmadığını açıklamıştır.

Ankete katılan öğretmenlere yöneltilen bir diğer önermede, “programda yer alan insan hakları ve demokrasi konuları öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gelişim düzeylerine (hazır bulunuşluluk) uygundur” önermesi olmuştur. Katılımcıların % 63'ü bu önermeye katıldıklarını belirtirken, % 8,3'ü kesinlikle bu fikre katıldıklarını, % 18,7'si bu konuda kararsız olduklarını, % 10'u da sosyal bilgiler programlarındaki insan hakları ve demokrasi konularının öğrencilerin gelişim düzeylerine uygun olmadıklarını belirtmiştir.

“Program "etkili ve sorumlu Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı yetiştirme" hedefini gerçekleştirmede etkilidir” önermesine katılıp katılmadıkları öğretmenlere sorulduğunda, yarısı (% 50) bu önermeye katıldıklarını söylemiştir. Yine % 12,7'si bu önermeye tamamen katıldıklarını ifade ederken, % 23,7 gibi önemli bir kesim bu konuda herhangi fikre sahip olmadıklarını belirtmiş, % 12,7'si bu önermeye katılmadıklarını, % 1'i (3 kişi) de kesinlikle bu fikre katılmadıklarını söylemiştir.

Ankete katılan öğretmenlere yöneltilen bir diğer önerme de şu olmuştur: “İnsan hakları, vatandaşlık ve demokrasi eğitiminin sosyal bilgiler programında "ara disiplin" ilişkilendirmesi ile verilmesi yerinde ve etkilidir.” Bu önerme hakkında kanaatleri sorulduğunda, öğretmenlerin önemli bir çoğunluğu (% 65,3) bu fikre katıldıklarını söylerken, % 11,3'lük bir kesim kesinlikle bu fikre katıldıklarını, % 15,7'lik bir kesim bu konuda kararsız olduklarını, % 6,3'ü de bu fikre katılmadıklarını ve bu türden bir eğitimin sosyal bilgiler programında ara disiplin ilişkilendirmesi ile verilmesinin uygun olmadığına ve böyle bir yöntemin etkili de olmadığı yönünde görüş belirtmiştir.

Tablo 13. Kazanımlar açısından değerlendirme

Seçenekler	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Ortalama*	Standart Sapma
	%	%	%	%	%		
Kazanımlar, programın genel amaçlarıyla tutarlıdır.	11,0	71,7	11,0	5,0	0,3	3,89	0,666
Kazanımlar, açık ve anlaşılır bir şekilde ifade edilmiştir.	12,0	67,0	13,0	6,3	1,0	3,83	0,756
Kazanımlar, öğrencilerin psikolojik (başarılı olma, kendine güven vb) ihtiyaçlarını karşılamaktadır.	8,0	52,7	24,7	14,3	0	3,55	0,836
Kazanımlar, öğrencilerin sosyal (saygı, değer verme, katılım vb) ihtiyaçlarını karşılamaktadır.	11,0	52,7	23,3	12,7	0,3	3,61	0,856
Kazanımlar, öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine uygundur.	8,3	51,7	24,0	16,0	0	3,52	0,859
Kazanımların gerçekleştirilmesinde ders saati yeterlidir.	8,0	37,7	17,7	33,7	3,0	3,14	1,067
Kazanımlar, eğitim durumlarına (öğrenme-öğretmen kuramlarına uygundur) dönüştürülebilecek niteliktedir.	7,0	56,7	21,3	14,3	0,7	3,55	0,846

* Tamamen Katılıyorum:5, Katılıyorum:4, Kararsızım:3, Katılmıyorum:2, Kesinlikle Katılmıyorum:1

Ankete katılan öğretmenlere, insan hakları ve demokrasi kazanımlarının, 4 ve 5. sınıf sosyal bilgiler programı çerçevesinde değerlendirilmesi noktasında bir dizi önerme yöneltilmiş ve bu konuda görüşlerine başvurulmuştur. Bu bağlamdaki önermelerden ilki, bu kazanımların sosyal bilgiler programının genel amaçlarıyla tutarlı olduğu

yönünde olmuştur. Katılımcıların büyük kısmı (% 71,7) bu fikre katıldıklarını söylerken, % 11'i bu fikre tamamen katıldıklarını, yine aynı oranda kişi bu konuda kararsız olduklarını, % 5'i bu fikre katılmadıklarını, 1 kişi de (% 0,3) kesinlikle bu fikre katılmadığını ve bu yöndeki kazanımların sosyal bilgiler programının genel amaçlarıyla tutarlı olmadığını söylemiştir.

İnsan hakları ve demokrasi kazanımlarına sosyal bilgiler programında açık ve anlaşılır bir şekilde yer verildiği yönünde bir önerme öğretmenlere yöneltildiğinde, katılımcıların büyük çoğunluğu (% 67) bu fikre katıldıklarını, % 12'si tamamen katıldıklarını, % 13'ü bu konuda kararsız olduklarını % 6,3'ü bu fikre katılmadığını, 3 kişi de (% 1) kesinlikle bu fikre katılmadıklarını açıklamıştır.

“Kazanımlar, öğrencilerin psikolojik (başarılı olma, kendine güven vb) ihtiyaçlarını karşılamaktadır.” Bu önermeye katılıp katılmadıkları öğretmenlere sorulduğunda, yarıdan fazlası (% 52,7) bu fikre katıldıklarını, % 8'i de tamamen bu fikre katıldıklarını, ¼'ü (% 24,7) bu konuda herhangi bir fikre sahip olmadıklarını, % 14,3'lük bir kesim de bu kazanımların öğrencilerin psikolojik ihtiyaçlarını karşıladıkları fikrine katılmadıklarını ifade etmiştir. Aynı kazanımların öğrencilerin sosyal ihtiyaçlarını karşıladığı yönünde bir önerme öğretmenlere sunulmuş ve bu önermeye katılıp katılmadıkları kendilerine sorulmuştur. Bu kazanımların öğrencilerin psikolojik ihtiyaçlarını karşıladığı fikrine katılan öğretmenlerin tamamının, aynı kazanımların öğrencilerin sosyal ihtiyaçlarını karşıladığı fikrine de katıldıkları görülmektedir. % 11'lik kesim bu fikre kesinlikle katıldığını dile getirirken, % 23,3'lük kesim bu konuda kararsız olduğunu, % 12,7'lik bir kesim bu fikre katılmadıklarını, 1 kişi de (% 0,3) kesinlikle bu fikre katılmadığını beyan etmiştir.

Öğretmenlerin % 60'ı insan hakları ve demokrasi kazanımlarının öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine uygun olduğu fikrini savunurken, % 24'ü bu konuda kararsız olduklarını, % 16'luk bir kesim de bu söz konusu kazanımların öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine uygun olduğu fikrine katılmamışlardır. Bu kazanımların sağlanılmasında ders saatlerinin yeterli olup olmadığı yönünde fikirleri sorulduğunda, katılımcıların yarıya yakın kesimi (% 45,7) bu kazanımların öğrencilere aktarılması noktasında ders saatlerinin yeterli olduğunu belirtmiş, % 17,7'si bu konuda herhangi bir fikre

varmadıklarını, % 36,7'si de ders saatlerinin bu kazanımların öğrencilere kazandırılması konusunda yetersiz kaldığını ifade etmiştir.

Tablo 14. İçerik açısından değerlendirme

Seçenekler	Tamamen Katılıyor	Katılıyor	Kararsız	Katılmıyor	Kesinlikle Katılmıyor	Ortalama*	Standart Sapma
	%	%	%	%	%		
Konular öğrencilere programda yer alan değer ve becerileri (duygu ve düşüncelere saygı ve hoşgörü, sorumluluk, yardım-severlik, sosyal katılım vb.) kazandırmaktadır.	14,0	61,7	14,7	9,3	0,3	3,80	0,807
Konular öğrencinin günlük hayatta her an karşılaşabileceği nitelikte yaşamla iç içedir.	12,7	57,0	19,3	10,0	1,0	3,70	0,851
Ders kitapları ulaşılmak istenen hedeflerin kazandırılmasında içerik açısından yeterlidir.	5,0	35,3	23,0	32,3	4,3	3,04	1,025
Ders kitapları ulaşılmak istenen hedeflerin kazandırılmasında dil açısından yeterlidir.	6,0	49,7	20,0	21,0	3,0	3,35	0,976
Ders kitapları ulaşılmak istenen hedeflerin kazandırılmasında öğrenci seviyesine uygunluk açısından yeterlidir	6,0	46,7	22,0	21,3	3,3	3,31	0,984
Ders kitaplarındaki örnek etkinlikler ulaşılmak istenen hedeflerin kazandırılmasında yeterlidir.	6,3	41,3	22,3	25,0	5,0	3,19	1,041
Ders kitaplarından "1. el kaynak" olarak yer verilen ve öğrencilerin her gün karşılaşabilecekleri olayların yer aldığı gazete haberleri, resim, fotoğraf, anekdot, anı, mektup vb. gibi kaynaklar "öğrenmeyi destekleyici" bir işlev gerçekleştirilmektedir.	12,7	55,3	16,0	14,7	1,3	3,63	0,928

Tablo 14' ün devamı

Seçenekler	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Ortalama*	Standart Sapma
	%	%	%	%	%		
Ünite sonlarındaki "ünite değerlendirme" sayfasında yer alan ölçme sorularının cevaplarının kitapta aynen yer almaması öğrencileri düşünmeye sevk etmektedir.	12,3	56,7	13,7	14,3	2,3	3,63	0,956
Ünite değerlendirme sayfasındaki "düşün-yaz" kısmındaki sorular, öğrencilere düşünen ve düşündüklerini açıklayan, çağdaş toplumlardaki bireylerin özelliklerini kazandırmaktadır.	14,0	53,0	20,3	11,3	1,3	3,67	0,900

* Tamamen Katılıyorum:5, Katılıyorum:4, Kararsızım:3, Katılmıyorum:2, Kesinlikle Katılmıyorum:1

İnsan hakları ve demokrasi bağlamında 4 ve 5. sınıf sosyal bilgiler ders programlarının içerik açısından değerlendirilmesi ile ilgili öğretmenlere çeşitli önermeler yöneltilmiş ve bu önermelere katılıp katılmadıkları kendilerine sorulmuştur. Sosyal bilgiler dersinde işlenen konuların öğrencilere; duygu ve düşüncelere saygı, hoşgörü, sorumluluk, yardımseverlik, sosyal katılım vb. değerleri ve becerileri kazandırıp kazandırmadığı sorulduğunda, öğretmenlerin önemli bir kısmı (% 75,7) bu derslerde işlenen konuların öğrencilere bahsi geçen değerleri ve becerileri kazandırdığı yönünde fikir beyan ettikleri görülmektedir. % 14,7'lik bir kesim bu konuda kararsız olduğunu söylerken, % 9'luk bir kesim de dersler de işlenen konuların 4 ve 5. sınıf öğrencilerine bahsi geçen değer ve becerileri kazandırdığı fikrine katılmadıkları görülmektedir.

Öğretmenlerin % 75,7'si sosyal bilgiler dersinde işlenen konuların öğrencilere bahsi geçen değer ve becerileri kazandırdığı yönünde fikir beyan etmesine karşılık, sosyal bilgiler ders kitaplarının söz konusu değer ve becerilerin öğrencilere kazandırılması açısından yeterli olup olmadığı kendilerine sorulduğunda, sadece % 40,3'lük bir kesim

ders kitaplarının bu konuda yeterli olduğu yönünde fikir beyan ettikleri görülmektedir. Buna karşın katılımcıların % 36,6'sı ders kitaplarının bu yönde yetersiz olduğu yönünde fikir beyan ettikleri görülmektedir. % 23'lük kesim de bu konuda kararsız olduğunu ifade etmiştir. Öğretmenlerin % 24'lük bir kesiminin sosyal bilgiler ders kitaplarının insan hakları ve demokrasi eğitimi bağlamında dil açısından yetersiz olduğu yönünde görüş beyan etmeleri de önemlidir. Yine öğretmenlerin % 28'lik bir kesimi sosyal bilgiler ders programlarında işlenen örnek etkinliklerin, insan hakları ve demokrasi değerlerinin öğrencilere kazandırılması açısından yetersiz kaldığını ifade ettikleri görülmektedir. % 47,6'lık kesim işlenen örnek etkinliklerin yeterli olduğunu düşünürken, % 22,3'lük bir kesim de bu konuda herhangi bir fikre sahip olmadıklarını dile getirmişlerdir.

Sosyal bilgiler ders kitaplarındaki konuların, insan hakları ve demokrasi bağlamında pratik değeri olan bilgileri içerip içermediği, bir diğer ifadeyle bu konuların öğrencilerin günlük hayatta insan hakları ve demokrasi konusunda karşılaşmış ve kıyaslama yapabilecekleri ve dolayısıyla öğrenmelerini kolaylaştıracak bir içeriğe mi sahip oldukları yoksa soyut düzeyde kalan konular mı olduğu öğretmenlere yöneltilen bir diğer önerme olmuştur. Öğretmenlerin % 69,7'si sosyal bilgiler ders kitaplarının bu konuda pratik bilgiler içerdiği yönünde fikir belirtmiştir. % 19,3'lük bir kesim bu konuda kararsız olduğunu beyan ederken, % 11,'lik bir kesim de ders kitaplarının bu konuda somut bilgiler içerdiğine inanmadıklarını ifade etmiştir.

Tablo 15. Öğrenme- öğretme süreci açısından değerlendirme

Seçenekler	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Ortalama*	Standart Sapma
	%	%	%	%	%		
Öngördüğü etkinlikler öğrencinin öğrenme-öğretme sürecine aktif katılımını sağlayabilmektedir.	10,7	56,0	18,7	13,3	1,3	3,61	0,894

Tablo 15' in devamı

Konuların uygulanmasında öğrencilerin gerekli materyallere ulaşmaları noktasında sorunlar yaşanmaz	3,7	19,0	41,0	24,7	3,3	2,95	0,884
--	-----	------	------	------	-----	------	-------

*Tamamen Katılıyorum:5, Katılıyorum:4, Kararsızım:3, Katılmıyorum:2, Kesinlikle Katılmıyorum:1

Öğretmenlere, eğitim açısından, öğrenme- öğretme sürecine yönelik olarak hazırlanan ölçekte, öğretmenlere sosyal bilgiler programına ve programın uygulanmasında ulaşılabilir materyal seçimi noktasında iki önerme sunulmuş ve bu konudaki fikirleri sorulmuştur. Bu önermelerden ilki, sosyal bilgiler ders programlarında öngörülen etkinliklerin öğrencilerin, insan hakları ve demokrasi değerlerini öğrenme ve bunları başkalarına öğretme sürecine aktif bir şekilde katılmalarını sağlayacak şekilde olup olmadığı hakkındadır. Öğretmenlerin % 66,7'si bu programın söz konusu değerleri öğrenme ve aktarma noktasında öğrencilere aktif bir rol biçtiği yönünde olumlu görüş belirtirken, % 18,7'lik bir kesim bu konuda kararsız olduklarını beyan etmiştir. % 14,7'lik bir kesim de sosyal bilgiler ders programlarının, öğrencilerin bahsi geçen değerleri edinme ve bunları başkalarına aktarma noktasında onların aktif bir şekilde katılımını sağlayacak düzeyde olmadığına inandıklarını ifade etmiştir.

Sosyal bilgilerde insan hakları ve demokrasi bağlamında işlenen konuların uygulamaya aktarılması noktasında öğrencilerin ihtiyaç duyacakları materyallere erişimde bir sorun yaşayıp yaşamayacakları sorulduğunda, öğretmenlerin % 22,7'si öğrencilerin böyle bir sorun yaşayacaklarına inanmadıklarını söylerken, % 28'lik bir kesim öğrencilerin bu konuda sıkıntı çekeceğine inandıklarını ifade etmiştir. Burada ilginç olan % 41 gibi büyük bir çoğunluğun bu konuda herhangi bir fikre sahip olmadıkları yönünde görüş beyan etmeleri olmuştur.

Tablo 16. Ölçme ve değerlendirme teknikleri açısından değerlendirme

Seçenekler	Her Zaman	Sıklıkla	Bazen	Nadiren	Hiçbir Zaman
	%	%	%	%	%
Konuların öğretiminde gözlem tekniği kullanırım	26,0	51,7	18,0	2,7	0,3
Yazılı yoklama sınavı yaparım	36,7	34,7	23,3	4,0	1,0
Test yaparım.	34,7	42,0	20,3	2,0	0,3
Soru-yanıt tekniğini kullanırım	46,3	40,3	9,0	3,0	1,0
Ürün dosyaları (portfolyo/gelişim dosyası) oluştururum	29,0	37,0	27,3	4,7	1,3
Görüşme tekniğini kullanırım	17,3	38,0	33,0	8,3	2,3
Değerlendirme formları (öz değerlendirme, akran değerlendirme, grup değerlendirme, proje/poster değerlendirme vb.) ve tutum ölçekleri kullanırım	16,3	31,0	31,3	17,0	2,3
Öğretmen olarak öz değerlendirme yaparım	28,3	45,7	15,7	6,0	0,3
Değerlendirme aşamasında güncel insan hakları ile ilgili olumlu ya da olumsuz konuların ya da senaryoların sınıfta çözümlenmesi yoluna giderim	23,3	49,7	22,0	3,0	1,3

Ölçme ve değerlendirme teknikleri açısından hazırlanan ölçekte, öğretmenlere öğrencilerin insan hakları ve demokrasi değerlerinin edinip edinmediklerini öğrenme açısından hangi yöntemlere başvuracakları hakkında bir dizi önerme yöneltilmiştir. Bu amaç doğrultusunda gözlem tekniğini kullanıp kullanmayacakları öğretmenlere sorulduğunda, katılımcıların tamamına yakını bu teknikten yararlanmayı düşündüklerini belirtmiş, sadece bir öğretmen (% 0,3) insan hakları ve demokrasi değerlerini öğrenciler üzerinde ölçme ve değerlendirme açısından bu yönteme hiçbir zaman başvurmayı düşünmediğini beyan etmiştir. Yine bu konuda yazılı yoklama yapıp yapmayacakları öğretmenlere sorulduğunda, 3 öğretmen (% 1) haricindeki katılımcıların tamamı belirli aralıklarla böyle bir yönteme başvurulabileceğini ifade etmiştir. Öğrencileri Test yöntemi aracılığıyla sınama, yazılı yöntem haricinde soru-cevap yönteminden hareketle

sınama, görüşme tekniğine başvurma, değerlendirme formları ve tutum ölçeklerine başvurarak öğrencilerin bu konudaki yeterliliklerini ölçme ve değerlendirme, insan hakları ve demokrasi konusundaki güncel sorunları sınıf ortamında işleme ve öğrencilerin bu konulara yaklaşımlarından hareketle onların yeterliliklerini ölçme gibi tekniklere başvurmayı düşünüp düşünmedikleri öğretmenlere sorulduğunda, katılımcıların tamamına yakını belirli aralıklarla bu yöntemlerden yararlanmayı düşündükleri yönünde görüş belirtmiş, çok az bir kısmı bu yöntemlere hiçbir zaman başvurmayı düşünmediğini ifade etmiştir.

Tablo 17. Yararlanılan araç ve gereçler açısından

Seçenekler	Her Zaman	Sıklıkla	Bazen	Nadiren	Hiçbir Zaman
	%	%	%	%	%
Kılavuz kitaplarda önerilen ders planlarını aynen uyguluyorum.	29,7	58,7	12,3	3,0	0,3
Etkinlikleri planlarken ve yürütürken ana öğrenme alanlarındaki kazanımlarla beraber ara disiplin kazanımlarının da edinilmesine (ilişkilendirerek) dikkat ediyorum.	22,0	61,3	13,7	2,0	0,3
Gerçek nesnelere (seçim pusulaları, dövizler ve benzeri) ile kimlik, uluslararası sözleşmeler gibi belgelerden yararlanıyorum.	17,0	39,3	34,7	6,3	2,0
Sadece sosyal bilgiler ders ve çalışma kitabını kullanıyorum.	17,0	40,0	22,3	9,7	8,7
Ders ve çalışma kitabı dışındaki, konuyla ilgili diğer başvuru kaynaklarından da faydalanıyorum.	33,3	45,7	15,0	5,0	0
Görsel araçlardan (DVD, CD, film, resim, grafik vb.) faydalanıyorum.	23,7	39,3	29,3	5,3	2,0
Bilgi teknolojilerinden (bilgisayar, internet) faydalanıyorum.	26,3	40,0	25,0	6,3	1,7
Kitle iletişim araçları (televizyon, gazete vb) araçlarından faydalanıyorum.	22,3	42,7	26,7	6,3	0,3
Öğrenci merkezli/ aktif öğrenme metotlarını (araştırma, tartışma, problem çözme, drama, rol yapma, simülasyon vb.) kullanıyorum.	31,3	50,3	15,3	2,3	0

Yararlanılan araç ve gereçler açısından düzenlenen ölçek, öğretmenlerin öğrenme-öğretme sürecinde hangi araç gereçleri kullandıklarını tespit etmek amacıyla hazırlanmıştır. Yararlanılan araç- gereçlerden, kılavuz kitaplarda önerilen ders planlarını öğretmenlerin % 58,7,'si sıklıkla, % 29,7'si her zaman, %12,3'ü bazen, %3,0'ü nadiren hiçbir değişiklik yapmadan aynen yararlandığını, % 0,3'ü ise hiçbir zaman yararlanmadığını belirtmiştir. Etkinlikleri planlarken ve yürütürken ana öğrenme alanlarındaki kazanımlarla beraber ara disiplin kazanımlarının da edinilmesine (ilişkilendirerek) öğretmenlerin, % 61,3'ü sıklıkla, % 22'si her zaman, %13,7 si bazen, % 2,0'si nadiren dikkat ettiğini, % 0,3'ü ise hiçbir zaman dikkat etmediğini belirtmiştir. Sadece sosyal bilgiler ders ve çalışma kitabından öğretmenlerin, % 40,0'ı sıklıkla, % 17,0'si her zaman, %22,3' ü bazen, % 9,7'si nadiren dikkat ettiğini, % 8,7'si ise hiçbir zaman dikkat etmediğini belirtmiştir. Ders ve çalışma kitabı dışındaki, konuyla ilgili diğer başvuru kaynaklarından öğretmenlerin % 45,7'si sıklıkla %33,3'ü her zaman, %15,0'i bazen, % 5,0'i nadiren faydalandıklarını ifade etmiştir. Görsel araçlardan da öğretmenlerin % 39,3'ü sıklıkla,% 23,7'si her zaman, %29,3'ü bazen, %5,3'ü nadiren dikkat ettiğini, % 2,0'si ise hiçbir zaman dikkat etmediğini belirtmiştir. Gerçek nesnelere öğretmenlerin, %40,0'ı sıklıkla, % 17,0'si her zaman, %22,3'si bazen, %9,7'si nadiren yararlandığını, % 8,7'si ise hiçbir zaman yararlanmadığını belirtmiştir. Öğretmenlerin %40,0'ı bilgi teknolojilerinden yararlanmakta iken, %42,7'si kitle iletişim araçlarından, sıklıkla yararlanmaktadır. Aktif öğrenme metotlarını öğretmenlerin %50,3'ü sıklıkla, % 31,3'ü her zaman, % 15,3'ü bazen, %2,3'ü nadiren kullanmaktadır.

Tablo 18. Öğretme- öğrenme sürecinde yapılan iş birliği türleri açısından değerlendirme

Seçenekler	Her Zaman	Sıklıkla	Bazen	Nadiren	Hiçbir Zaman
	%	%	%	%	%
Aile ile işbirliği yaparım.	29,0	45,0	21,3	4,0	0
Diğer öğretmenler ile işbirliği yaparım.	34,0	51,7	11,0	2,3	0,3
Okul yönetimi ile işbirliği yaparım.	29,3	39,0	22,7	5,2	5,3
Toplum hizmeti veren kişiler (muhtar, polis, hukukçular, sivil toplum örgütleri, yerel yönetimler vb.) ile işbirliği yaparım.	13,7	26,0	42,0	14,0	3,7

Öğretmenlere, sosyal bilgiler dersinde insan hakları ve demokrasi konularının öğretiminde yaptıkları işbirliği türlerini tespit etmek için bir dizi önerme sunulmuştur. Sosyal Bilgiler dersinde insan Hakları ve Demokrasi konularının öğretiminde yapılan işbirliği türlerinden “aile” ile öğretmenlerin; %45’ i sıklıkla, %29,0’ u her zaman, % 21,3’ü bazen, % 4,0’ü nadiren işbirliği yaptıkları belirtmişlerdir, “Diğer öğretmenler” ile %51,7’si sıklıkla, % 34,0’ ü her zaman, %11,0’i bazen, %2,3’ü nadiren işbirliği yaptıklarını belirtirken, %0,3’ü ise hiçbir zaman işbirliği yapmadığını belirtmiştir. Okul Yönetimi ile %39,0’u sıklıkla, % 29,3’ ü her zaman, %22,7’si bazen, %5,2’si nadiren işbirliği yaptıklarını belirtirken, %5,3’ü ise hiçbir zaman işbirliği yapmadığını belirtmiştir. Toplum hizmeti veren kişilerle öğretmenlerin %42,0’si bazen, %26,0’sı sıklıkla, %14,0’ı nadiren, % 13,7’ si her zaman işbirliği yaptıklarını belirtirken %3,7’si ise hiçbir zaman işbirliği yapmadıklarını ifade etmişlerdir.

Öğretmenlerin sosyal bilgiler dersinde insan hakları ve demokrasi konularının öğretiminde yaptıkları işbirliği türlerine ilişkin görüşlerinin aritmetik ortalamalarına bakıldığında; öğretmenler, aileyle, diğer öğretmenlerle ve okul yönetimi ile sıklıkla işbirliği yaparken toplum hizmeti veren kişilerle bazen işbirliği yapmaktadırlar.

Tablo 19. Sınıf ortamında oluşturulmasında dikkat edilen ilkeler

Seçenekler	Her Zaman	Sıklıkla	Bazen	Nadiren	Hiçbir Zaman
	%	%	%	%	%
Sınıf ortamında öğrenciler; sınıf kararlarında düşüncelerini dile getirirler.	60,0	31,3	5,0	1,0	0
Sınıf kurallarına uyarlar.	19,7	62,3	13,3	2,0	0
Birbirlerine saygılı davranırlar.	16,3	64,7	14,3	2,7	1,3
Düşüncelerini rahatça ifade ederler.	54,7	39,3	4,3	1,0	0
Yapılan eleştirileri hoşgörü ile karşılarlar.	16,3	52,3	26,7	3,0	1,0
Birbirleri ile dayanışma içindedirler.	22,7	57,7	15,7	3,3	0
Sınıftaki her ğrenci etkinliklere katılır.	20,3	54,0	18,0	6,0	1,0

Sosyal bilgiler dersinde insan hakları ve demokrasi konularının ğretmesinde sınıf ortamının oluşturulmasında öğretmenlerin dikkat ettikleri ilkeleri tespit etmek amacıyla oluşturulan ölçekte, sınıf ortamının oluşturulmasında; sınıf kararlarında düşüncelerini dile getirmeleri ilkesini öğretmenlerin % 60'ı her zaman, % 31,3'ü sıklıkla, % 5, 0'i bazen, % 1'i nadiren sağladıklarını belirtmişlerdir. Sınıf kurallarına uyma ilkesine % 62,3'ü sıklıkla, % 19,7'si her zaman, %13,3'ü bazen, % 2,0'si nadiren sağladıklarını belirtmişlerdir. Düşüncelerini rahatça ifade ederler ilkesine, % % 54,7'si her zaman, % 39,3'ü sıklıkla, %4,3'ü bazen, % 1'i nadiren sağladıklarını ifade etmişlerdir. Birbirlerine saygılı davranırlar ilkesini % 64,7'si sıklıkla, % 16,3ü her zaman, % 14,3'ü bazen, % 2,7'si nadiren yerine getirdiklerini, % 1,3' ü ise hiçbir zaman yerine getirmediklerini belirtmişlerdir. Yapılan eleştirileri hoşgörü ile karşılama ilkesine %52,3'ü sıklıkla, % 16,32'ü her zaman, % 26,7'si bazen, %3,0'ü nadiren dikkat ettiklerini, % 1,0' i ise hiçbir zaman dikkat etmediğini belirtmiştir. Birbirleri ile dayanışma içinde olma ilkesine ise, %57,7'si sıklıkla, % 22,7'si her zaman, % 15,7'si bazen, %3,3'ü nadiren dikkat ettiklerini belirtmişlerdir. Sınıftaki her öğrencinin etkinliklere katılması ilkesine

%54,0'ü sıklıkla, % 20,3'ü her zaman, % 18,0'si bazen, %6,0'sı nadiren dikkat ettiklerini, % 1,0' i ise hiçbir zaman dikkat etmediğini belirtmiştir.

Öğretmenlerin sosyal bilgiler dersinde insan hakları ve demokrasi konularının öğretiminde sınıf ortamının oluşturulmasında dikkat ettikleri ilkelere ilişkin görüşlerinin aritmetik ortalamasına bakıldığında; öğretmenler, öğrencilerin sınıf kararlarında düşüncelerini dile getirmeleri ve düşüncelerini rahatça ifade etmeleri ilkelerini **her** zaman, sınıf kurallarına uyma, birbirlerine saygılı davranma, yapılan eleştirileri hoşgörü ile karşılama, birbirleri ile dayanışma içinde olma ve her öğrencinin etkinliklere katılma ilkelerini sıklıkla yerine getirmektedir.

Tablo 20. Sınıf öğretmenlerinin yeterliği

Seçenekler	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Ortalama*	Standart Sapma
	%	%	%	%	%		
İnsan hakları, özgürlükler ve demokrasi konularında yeterli bilgi birikimine sahip olduğumu düşünüyorum.	25,0	62,3	10,0	2,7	0	4,10	0,670
İnsan haklarının gelişimi ve demokratik bir toplumun oluşumu yolunda yaptığım eğitimin gerekliliğine inanırım.	40,0	53,3	4,3	1,7	0,7	4,30	0,693
İnsan hakları ve demokrasi eğitimi konusunda mesleki becerilerimi geliştirmek için zorunlu olmadığı durumlarda bile hizmet içi eğitim, kongre, panel, seminer gibi eğitim çalışmalarına katılırım.	21,0	46,7	19,3	12,7	0,3	3,75	0,939

Tablo 20' nin devamı

Seçenekler	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Ortalama*	Standart Sapma
	%	%	%	%	%		
Öğrencilerime insan hakları ve demokratik değerlerin öğretilmesinde olumlu ve gerçekçi model olmaya çalışırım.	46,7	50,3	1,7	1,0	0,3	4,42	0,615
Öğrencilerimin içinde bulunduğu gelişim döneminin bilişsel, duysal ve davranışsal özelliklerini bilirim.	37,0	59,0	2,7	1,3	0	4,32	0,592
Öğrencilerin içinde bulunduğu sosyal çevreyi (arkadaş, aile, mahalle, akraba çevresi gibi) tanırım.	33,7	56,0	7,0	3,0	0	4,21	0,698
Sınıf atmosferinin hak ve özgürlüklere saygılı ve demokratik ilkeler doğrultusunda oluşmasına dikkat ederim.	49,0	46,0	2,3	1,7	0	4,44	0,629
Öğrenciye ismiyle hitap eder ve bir birey olarak değerli olduklarını hissettiririm.	49,0	46,0	2,3	1,7	0	4,44	0,629
Öğrencilerle ilgili kayıtlarda gizlilik ilkesine uyarım.	63,0	32,7	2,7	1,3	0,3	4,57	0,648

Sosyal Bilgiler dersinde insan hakları ve demokrasi konularının öğretiminde, İnsan hakları, özgürlükler ve demokrasi konularında yeterli bilgi birikimine sahip oldukları konusunda öğretmenlerin, % 63,3'ü katılıyorum, % 25'i tamamen katılıyorum, % 10'u kararsızım, %2,7 'si katılmıyorum şeklinde ifade etmişlerdir. İnsan haklarının gelişimi ve demokratik bir toplumun oluşumu yolunda yaptığım eğitimin gerekliliğine inanırım ifadesine, , % 53,3'ü katılıyorum, % 40'ı tamamen katılıyorum, % 4,3'ü kararsızım,

%1,7 'si katılmıyorum, 0,7'si kesinlikle katılmıyorum şeklinde cevap vermişlerdir. İnsan hakları ve demokrasi eğitimi konusunda mesleki becerilerimi geliştirmek için zorunlu olmadığı durumlarda bile hizmet içi eğitim, kongre, panel, seminer gibi eğitim çalışmalarına katılıma önermesine, % 46,7'si katılıyorum, % 21'i tamamen katılıyorum, % 19,3'ü kararsızım, %12,7 'si katılmıyorum, 0,3'ü kesinlikle katılmıyorum şeklinde cevap vermişlerdir. Öğrencilerime insan hakları ve demokratik değerlerin öğretilmesinde olumlu ve gerçekçi model olmaya çalışırım ifadesine, % 50,3'ü katılıyorum, % 46,7'si tamamen katılıyorum, % 1,7'si kararsızım, %1,0'i katılmıyorum, 0,3'ü kesinlikle katılmıyorum şeklinde cevap vermişlerdir. Sınıf atmosferinin hak ve özgürlüklere saygılı ve demokratik ilkeler doğrultusunda oluşmasına dikkat ederim önermesine % 49,0'u tamamen katılıyorum, % 46,0'ı katılıyorum, % 2,3'ü kararsızım, %1,7 'si katılmıyorum şeklinde cevaplamışlardır.

Sosyal Bilgiler dersinde insan hakları ve demokrasi konularının öğretiminde sınıf öğretmenlerinin yeterliği konusundaki öğretmen görüşlerinin aritmetik ortalamasına bakıldığında öğretmenler; “İnsan hakları, özgürlükler ve demokrasi konularında yeterli bilgi birikimine sahip olduğumu düşünüyorum”, “İnsan haklarının gelişimi ve demokratik bir toplumun oluşumu yolunda yaptığım eğitimin gerekliliğine inanırım” “...eğitim çalışmalarına katılıma, “...olumlu ve gerçekçi model olmaya çalışırım”, öğrencilerin içinde bulunduğu sosyal çevreyi tanırım, öğrencilerimin içinde bulunduğu gelişim döneminin bilişsel, duysal ve davranışsal özelliklerini bilirim ifadelerine katılıyorum, “Sınıf atmosferinin hak ve özgürlüklere saygılı ve demokratik ilkeler doğrultusunda oluşmasına dikkat ederim”, “öğrenciye ismiyle hitap eder ve bir birey olarak değerli olduklarını hissettiririm”, “öğrencilerle ilgili kayıtlarda gizlilik ilkesine uyarım” ifadelerine tamamen katılıyorum olarak cevap vermişlerdir.

Tablo 21. Sınıf Öğretmenlerinin Yeterliği

Seçenekler	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Ortalama*	Standart Sapma
	%	%	%	%	%		
Öğrencilere uygun tartışma ortamı oluşturarak kendilerini ifade edebilecekleri fırsatlar sunarım.	57,3	40,0	1,7	1,0	0	4,54	0,586
Öğrencilerin sahip olduğu değerlere saygı gösteririm.	62,0	35,3	1,7	0,7	0,3	4,58	0,598
Öğrenme - öğretme sürecinde bireysel farklılıkları dikkate alırım (mizaç, öğrenme stilleri, ailevi özellikler vs.).	51,3	45,0	2,7	0,3	0,3	4,47	0,630
Öğrencilerin kendilerine güven içinde hissetmelerini sağlayacak ortam oluştururum.	55,7	41,7	1,3	1,0	0,3	4,51	0,615
Sınıf kurallarını öğrencilerle birlikte belirlerim.	48,3	46,0	4,0	1,0	0,3	4,41	0,652
Öğrencilerin duygu ve düşüncelerini yönetebilmelerinde rehberlik eder ve olumsuz davranışları için yapıcı yönlendirmeler yaparım.	51,3	45,7	2,0	0,7	0,3	4,47	0,609
Öğrenci başarılarını ve olumlu davranışlarını ödüllendiririm.	52,7	44,0	2,3	0,3	0,7	4,48	0,680
Bireyler arası problem çözme becerilerine sahibim ve öğrencilerde de bu becerilerin gelişmesi için rehberlik yapabilirim.	43,7	51,0	4,0	1,0	0,3	4,37	0,643

* Tamamen Katılıyorum:5, Katılıyorum:4, Kararsızım:3, Katılmıyorum:2, Kesinlikle Katılmıyorum:1

Yine sınıf öğretmenlerinin yeterliği konusunda öğrencilere uygun tartışma ortamı oluşturarak kendilerini ifade edebilecekleri fırsatlar sunarım ifadesine öğretmenlerin; % 57,3'ü tamamen katılıyorum, % 40,0'ı katılıyorum, % 1,7'si kararsızım, % 1,0 'i katılmıyorum, şeklinde cevap vermişlerdir. Öğrencilerin sahip olduğu değerlere saygı gösteririm ifadesine; % 62,0'ı tamamen katılıyorum, % 35,3'ü katılıyorum, % 1,7'si kararsızım, % 0,7 'si katılmıyorum, % 0,3'ü kesinlikle katılmıyorum olarak cevap vermişlerdir. Öğrenme - öğretme sürecinde bireysel farklılıkları dikkate alırım ifadesine % 51,3'ü tamamen katılıyorum, % 45,0'i katılıyorum, % 2,7'si kararsızım, % 0,3 'ü katılmıyorum, % 0,3'ü kesinlikle katılmıyorum olarak cevap vermişlerdir. Öğrencilerin kendilerine güven içinde hissetmelerini sağlayacak ortam oluştururum ifadesine , % 55,7'si tamamen katılıyorum, % 41,7'si katılıyorum, % 1,3'ü kararsızım, % 1,0 'ı katılmıyorum, % 0,3'ü kesinlikle katılmıyorum olarak cevap vermişlerdir. Sınıf kurallarını öğrencilerle birlikte belirlerim ifadesine ise, 48,3'ü tamamen katılıyorum, % 46,0'sı katılıyorum, % 4,0'ü kararsızım, % 1,0 'i katılmıyorum, % 0,3'ü kesinlikle katılmıyorum olarak cevap vermişlerdir. Öğrencilerin duygu ve düşüncelerini yönetebilmelerinde rehberlik eder ve olumsuz davranışları için yapıcı yönlendirmeler yaparım ifadesine de, 51,3'ü tamamen katılıyorum, % 45,7'si katılıyorum, % 2,0'si kararsızım, % 0,7'si katılmıyorum, % 0,3'ü kesinlikle katılmıyorum olarak cevap vermişlerdir. Öğrenci başarılarını ve olumlu davranışlarını ödüllendiririm ifadesine, 52,7'si tamamen katılıyorum, % 44,0'ü katılıyorum, % 2,3'ü kararsızım, % 0,3'ü katılmıyorum, % 0,7'si kesinlikle katılmıyorum olarak cevap vermişlerdir. Bireyler arası problem çözme becerilerine sahibim ve öğrencilerde de bu becerilerin gelişmesi için rehberlik yapabilirim ifadesine; 51,0'i katılıyorum, % 43,7'ü tamamen katılıyorum, % 4,0'ü kararsızım, % 1,0'i katılmıyorum, % 0,3'ü kesinlikle katılmıyorum olarak cevap vermişlerdir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu bölümde araştırmanın bulgularına dayalı olarak ulaşılan sonuçlar ile uygulamalara ve programla ilgili ileride yapılacak çalışmalara yönelik önerilere yer verilmiştir.

İnsan hakları ve demokrasi çağımızda etkisi artarak yükselen evrensel değerlerdir. İnsan hakları ve demokrasi eğitimi ise, ülkelerin varlığını barış içinde sürdürebilmesi ve gelişebilmeleri için önemi giderek artan bir konu durumuna gelmiştir. Bu bağlamda sosyal bilgiler dersi, insan hakları ve demokrasi eğitiminde önemli bir role sahiptir. Bu noktadan hareket edilerek, bu araştırma ile ilköğretimde görevli öğretmenlerin, sosyal bilgiler dersinin insan hakları ve demokrasi eğitiminde işlevsel olup olmadığı, programın kazanımlarının ve ders kitaplarının yeterliliği konusundaki görüşleri, gerçekleştirdikleri uygulamalar ile insan hakları ve demokrasi eğitimi konusunda eğitime gereksinimleri olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırma tarama modelinde olup, 2008–2009 öğretim yılında gerçekleştirilmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak; *İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Programının İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimindeki İşlevselliği Konusunda Öğretmen Görüşleri* başlıklı anket kullanılmıştır. Anketle elde edilen verilerin çözümünde frekans, yüzde ve aritmetik ortalamadan yararlanılmıştır. Anketin son maddesindeki, “4.-5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde İnsan Hakları ve Demokrasi konularının öğretimiyle ilgili başka düşünceleriniz varsa yazınız” şeklindeki ifadeye 65 öğretmen cevap vererek görüş ve önerilerini belirtmişlerdir. Bu ifadeler de tek tek incelenerek değerlendirilmeye alınmıştır.

Sonuçlar

Anket uygulaması sonucunda elde edilen sonuçlar şunlardır:

4 ve 5. sınıf sosyal bilgiler programının; insan hakları, demokrasi, vatandaşlık konuları açısından genel değerlendirme sonuçlarına göre; öğretmenlerin büyük çoğunluğu “4.-5. sınıf sosyal bilgiler programının insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi eğitiminde önemli bir rolü olduğu”nu ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin yarıdan fazlası bu önermeye katıldığını, % 31,7’si tamamen katıldığını, % 5,3’ü bu konuda kararsız olduğunu, % 5’i bu fikre katılmadığını, % 1,3’ü de kesinlikle katılmadığını açıklamıştır. Bu sonuç, Kaya’nın(2006:258), “Türkiye’nin Avrupa Birliği ile Bütünleşmesi Sürecinde Sosyal

Bilgiler Dersinin İşlevselliği” adlı doktora tez çalışmasındaki sonuçlarla örtüşmektedir. Kaya'nın çalışmasında öğretmenlerin önemli bir bölümü ağırlıklı olarak demokratik değer ve becerileri bireylere kazandırma ve insan haklarına saygılı bireyler yetiştirme gibi alanlarda sosyal bilgiler dersini önemli gördüklerini dile getirmişlerdir.

Anketin son maddesinde, öğretmenlerden bazıları bu konuda görüşlerini belirtmiş ve şu önerilerde bulunmuşlardır. 5.sınıf okutan bir öğretmenimiz; “yetiştirilmekte olan duyarsız gençliğin günümüzün sosyal yarası olduğunu, bu noktada yurdumuzdaki siyasi gelişmelerden haberdar olan, duyarlı, düşüncesini doğru ifade eden gençlerin yetiştirilmesinin sosyal bilgiler dersinde gerçekleştirilebileceğini” ifade etmiştir. Bazı öğretmenlerimiz diğer derslerle ilişkilendirmeler yapılarak öğrenme- öğretme sürecinin daha etkili hale getirilebileceğini belirtmişlerdir. 5. sınıf okutan bir öğretmenimiz insan hakları ve demokrasi eğitiminde Sosyal Bilgiler dersiyle birlikte Türkçe dersinden, 4. sınıf okutan bir öğretmenimiz de Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi dersinden yararlanılabileceğini önermiştir. Kuşkusuz insan hakları ve demokrasi eğitiminde bütün dersler önemli bir role sahiptir. Ancak sosyal bilgilerin disiplinler arası yaklaşımı İHE’ de bu derse daha fazla önem kazandırmaktadır.

“Programda yer alan insan hakları ve demokrasi konularının öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gelişim düzeylerine (hazır bulunuşluluk) uygun olduğu” önermesine katılımcıların % 63’ü katıldıklarını, % 8,3’ü bu fikre kesinlikle katıldıklarını, % 18,7’si bu konuda kararsız olduklarını, % 10’u (30 kişi) da sosyal bilgiler programlarındaki insan hakları ve demokrasi konularının öğrencilerin gelişim düzeylerine uygun olmadıklarını belirtmiştir. Bu noktada, insan hakları ve demokrasi konularının öğretiminde somut işlemler basamağına henüz geçmiş olan öğrenciler için algılamada güçlüklerle karşılaşılabileceği, bu yüzden de anasınıfından itibaren, öğrenci seviyesine uygun olarak bir hazırlık aşamasının olması gerektiği söylenebilir. Nitekim anketin görüş bölümünde 5.sınıf okutan bir öğretmen, konuların öğrencilerin seviyelerine uygun olarak düzenlenmesi ile dersin daha akıcı olabileceği ve bunun da öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeylerini etkileyeceğini ifade etmiştir. Bir başka 5. sınıf öğretmeni de, insan hakları ve demokrasi kavramlarının temelde aile ve yaşanılan çevrede kazanılması gerektiği, okuldaki eğitimin de bu temel üzerine inşa edileceğini belirterek bu temel oluşturulmadan okuldaki eğitimin yeterli olmayacağını belirtmiştir.

“Program, etkili ve sorumlu Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı yetiştirme hedefini gerçekleştirmede etkilidir” önermesine öğretmenlerin yarısı (% 50) katıldıklarını söylemiştir. Bu konudaki aritmetik ortalama katılıyorum görüşü olarak çıkmıştır. Bu sonuç, Ersoy’un (2007:169), “Sosyal Bilgiler Dersinde Öğretmenlerin Etkili Vatandaşlık Eğitimi Uygulamalarına İlişkin Görüşleri” adlı doktora tez çalışmasındaki *“Sosyal Bilgiler dersinin vatandaşlık eğitiminde önemli bir rolü vardır”* maddesine verilen öğretmen görüşleriyle uygunluk göstermektedir. Ancak bu önermeye verilen cevaplardan %23,7 oranında çıkan kararsızlar grubu da dikkate değerdir. Bu durumda programın henüz gözlemlenebilir bir etkisinin fazla görülmediği gibi bir sonuç çıkabilir.

“ İnsan hakları, vatandaşlık ve demokrasi eğitiminin sosyal bilgiler programında, ara disiplin ilişkilendirmesi ile verilmesi yerinde ve etkilidir” önermesine öğretmenlerin % 65,3’ü katıldıklarını, % 11,3’lük bir kesim kesinlikle bu fikre katıldıklarını, % 15,7’lik bir kesim bu konuda kararsız olduklarını, % 6,3’ü de bu fikre katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Burada da kararsızların sayısının kayda değer olması ilişkilendirme yapmakta sorunlar yaşandığı sonucunu düşündürebilir. Bu sonuç için, programa ilişkin olarak, ara disiplinlerle ilişkilendirmenin nasıl yapılacağına belirtilmemiş olduğu eleştirisi ile uygunluk göstermektedir denilebilir. Dolayısıyla uygulamada sıkıntı çeken öğretmenler ilişkilendirmenin yerindeliği ile ilgili bir fikir beyan edememektedirler.

“Programda öngörülen ölçme ve değerlendirme teknikleri öğrencilerin gelişim düzeylerini dikkate almaktadır” ifadesine öğretmenler katılmışlardır.

Öğretmenlerin 4 ve 5. sınıf sosyal bilgiler programının; insan hakları, demokrasi, vatandaşlık konuları açısından genel değerlendirmesine ilişkin görüşlerin aritmetik ortalamalarına bakıldığında bu bölümde bulunan her bir ifade için “katılıyorum” biçiminde görüş belirtmişlerdir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin büyük çoğunluğu kazanımların, *“programın genel amaçlarıyla tutarlı olduğuna”, “açık ve anlaşılır bir şekilde ifade edildiğine”, “öğrencilerin psikolojik (başarılı olma, kendine güven vb) ve sosyal (saygı, değer verme, katılım vb) ihtiyaçlarını karşıladığına”, “öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine uygun olduğuna”, “eğitim durumlarına (öğrenme-öğretme kuramlarına uygundur) dönüştürülebilecek nitelikte olduğuna”* dair önermelere “katılıyorum” biçiminde cevap

vermişlerdir. Ancak kazanımların gerçekleştirilmesinde ders saatinin yeterli olmadığını düşünen öğretmenler de dikkate değer sayıdadır. Kazanımların gerçekleştirilmesinde ders saatinin yeterli olduğuna katılan öğretmenler % 37,7 iken; katılmıyorum diyenler %33,7'dir. Ankette görüş bildiren bir 4. sınıf öğretmeni; 4. sınıf insan hakları ve demokrasi konularının daha kapsamlı ve uzun bir sürede işlenmesi gerektiğini söylerken, 5. Sınıf okutan bir öğretmen de; ders saatinin az oluşunun kazanımları etkilediğini belirtmiştir.

Öğretmenler, *“konuların öğrencilere programda yer alan değer ve becerileri (duygu ve düşüncelere saygılı ve hoşgörülü olma, sorumluluk sahibi olma, yardımsever olma, sosyal katılımda bulunma vb.) kazandırdığına”* (%61,7), *“konuların öğrencilerin günlük hayatta her an karşılaşılabileceği nitelikte yaşamla iç içe olduğuna”* (%57) çoğunlukla *“katılıyorum”* biçiminde cevap vermişlerdir. Bu noktada aynı düşüncede olmayan, yani konuları bu açılardan yeterli görmeyen öğretmenler son maddede görüş ve önerilerini şöyle ifade etmişlerdir: Bir 4. sınıf öğretmeni: *“4. sınıf sosyal bilgiler dersinde iyi bir vatandaş olma, saygılı birey olma, ülkesini tanıma ve tanıtmaya gibi konulara yeterli miktarda yer verilmediğini düşünüyorum”* derken, bir başka 4. sınıf öğretmeni de: *“İnsan hakları ve demokrasi konusunda yaşantımızdan örnek olaylara daha çok yer verilmeli, 4. sınıf seviyesinde soyut kavramlar henüz yeni yeni algılanmaya başladığından konularla ilgili film ve slaytlar, video görüntüleri, görseller hazırlanmalıdır”* şeklinde görüş beyan etmiştir.

Öğretmenler, *“ders kitaplarının ulaşılmak istenen hedeflerin kazandırılmasında içerik açısından yeterli olduğu”* fikrine çok fazla katılmamışlardır. Bu fikre katılmayanların ve kararsızların sayısı azımsanmayacak kadar fazladır. Katılıyorum diyenlerin oranı %35,3, kararsızım diyenlerin oranı %23 iken katılmıyorum diye görüş belirtenlerin oranı %32,3'tür. Bu konuda öğretmenlerin görüş ve önerileri şu şekildedir:

-*“4. sınıf sosyal bilgiler dersinde insan hakları ve demokrasi konularını yeterli bulmuyorum. İnsan hakları konuları az ve yetersiz buluyorum. Kazanımlar başlık olarak güzel ancak ders kitaplarında içerik, konu anlatımı yeterli değil. Ders kitaplarında insan hakları ve demokrasi konusunda daha fazla bilgi içeren metinlere yer verilmelidir. Konu dolandırılarak anlatılmış. Oysa konu direk verilmeli, daha net olmalı açıklama ve*

görsellerle desteklenmeli. Bunun için hedeflenen amaç yeterli değil, konular sınıf düzeyine indirgenmeli ve genişletilmelidir”.

_ “İnsan hakları ve demokrasi konularının açıklama ve ilgili sorularının ayrı bir bölümde işlenmesi gerekli”.

_ “Ders kitapları içerik olarak 4. sınıf düzeyine cevap veremiyor ayrıca bölgesel farklar göz önünde bulundurulmamış veya eksik çalışma yapıldığını gözlemledim”.

_ “Konular çok sıkıcı anlatılmış ve sürekli tekrar ediyor, anlatımlar daha eğlenceli ve öğretici olmalı”.

_ “Ders kitapları içerik olarak yetersiz, sosyal konular yaşanabilirlik açısından kazanımlara eksik verilmiştir.”

“Ders kitapları, ulaşılmak istenen hedeflerin kazandırılmasında dil açısından yeterlidir” ifadesine öğretmenlerin bir kısmı katılıyorum derken, bir kısmı da katılmadıklarını ve kararsız olduklarını ifade etmişlerdir. Bazı öğretmenler, 4.sınıf sosyal bilgiler ders kitabında konuların; anlatım biçimi ve yöntem açısından yetersiz olduğunu ve öğrenci çalışma kitaplarının gelişigüzel hazırlanmış olduğunu, bu derste konuların sade bir dille anlatılıp bolca örneklere yer verilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

“Ders kitapları, ulaşılmak istenen hedeflerin kazandırılmasında öğrenci seviyesine uygunluk açısından yeterlidir” ifadesine katılanlar daha fazla olmakla birlikte katılmayanlar ve kararsız olanlar da diğerlerine yakındır.

Öğretmenler, *“programın öngördüğü etkinlikler öğrencinin öğrenme-öğretme sürecine aktif katılımını sağlayabilmektedir”* ifadesine, “katılıyorum” şeklinde görüş belirtmişlerdir. Katılmayanlar %15’e yakındır. Bir 5. sınıf öğretmenimiz, kazanımlarının açık ve anlaşılır ifade edildiğini ancak bunları kazandıracak etkinliklerin yeterli olmadığını belirtmiştir. Etkinlikler konusunda ki diğer öğretmen görüşleri şöyledir:

_ “4. Sınıf çalışma kitabındaki etkinlikleri yetersiz, sürelerini beğenmiyorum. Öğrencilerin kendilerini tanımaya, bireysel farklılıklarını ve benzerliklerini ortaya çıkarmaya yönelik etkinlikleri az ve yetersiz buluyorum”

_ “Çalışma kitaplarındaki etkinlikler öğrenciyi kısıtlayıcı niteliktedir. İnsan Hakları ve demokrasi konusunda yaşantımızdan daha çok örnekler verilmelidir.

“Konuların uygulanmasında öğrencilerin gerekli materyallere ulaşmaları noktasında sorunlar yaşanmaz” ifadesine ise öğretmenler, “katılmıyorum” şeklinde cevap vermişlerdir. Bu sonuç dersin yürütücüleri olan öğretmenler tarafından, öğrencilerin materyallere ulaşmada sorunlar yaşadıklarını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ayrıca bu soruya öğretmenlerin yarıya yakın kısmı kararsızım şeklinde yanıt vermişlerdir. Bu da bazı öğretmenlerin verdikleri ödevlerde, öğrencilerin kaynak temin edip edemeyecekleri hususunda duyarsız olduklarını göstermektedir.

Öğretmenler, insan hakları ve demokrasi açısından öğrencilerin değerlendirilmesinde; gözlem ve görüşme tekniğini ve ürün dosyaları oluşturmayı sıklıkla, yazılı yoklama sınavını ve soru-yanıt tekniğini her zaman, test tekniğini sıklıkla, değerlendirme formlarını bazen, güncel insan hakları ile ilgili olumlu ya da olumsuz konuların ya da senaryoların sınıfta çözümlenmesini sıklıkla kullandıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca öğretmenler sıklıkla kendilerini öz değerlendirmeye tabi tuttıklarını belirtmişlerdir.

Sosyal Bilgiler dersinde insan hakları ve demokrasi ile ilgili konuların öğretiminde öğretmenlerin yarıdan fazlası kılavuz kitaplarda önerilen ders planlarını aynen uygulamakta ve etkinliklerini planlarken ve uygularken ana öğrenme alanlarındaki kazanımlarla beraber ara disiplin kazanımlarını da sıklıkla ilişkilendirmektedir. Yarıya yakın bir kısmı sadece ders ve çalışma kitaplarını kullanmakta, kitapları kullananlardan daha fazla bir oranı ise konuyla ilgili diğer başvuru kaynaklarını kullanmakta, yine yarıya yakın bir kısmı sıklıkla DVD, CD, film, resim, grafik gibi görsel araçlardan, bilgi teknolojilerinden ve kitle iletişim araçlarından yararlanmaktadır. Aktif öğrenme metotlarını kullanmayan hiçbir öğretmen yok gözükmemektedir. Öğretmenlerin yarıdan fazlası bahsi geçen yöntemleri sıklıkla kullandıklarını ifade etmiştir. Bu durum öğretmenlerin, ders kitabı dışındaki kaynaklara başvurdukları sonucunu göstermektedir. Bu sonuç Ersoy’un (2007:178) araştırma sonuçları ile de uyusmaktadır. Ersoy’un araştırma sonucunda da öğretmenlerin en çok ders kitabı ve başvuru kaynaklarından, ayrıca VCD, CD, film gibi görsel ve işitsel araç ve gereçlerden yararlandıkları belirtilmiştir.

Öğretmenler, sosyal bilgiler dersinde insan hakları ve demokrasi ile ilgili konuların öğretiminde; aile, okul ve diğer öğretmenlerle sıklıkla, toplum hizmeti veren kişilerle ise bazen işbirliği yaptıklarını söylemişlerdir.

Öğretmenler, sınıf ortamı oluştururken öğrencilerin; sınıf kararlarında düşüncelerini dile getirme ve düşüncelerini rahatça ifade etme ilkelerine her zaman, sınıf kurallarına uyma, birbirlerine saygılı davranma, yapılan eleştirileri hoşgörü ile karşılayıp birbirleri ile dayanışma içinde olma ve sınıftaki her öğrencinin etkinliklere katılma ilkelerine sıklıkla dikkat ettiklerini ifade etmişlerdir.

Sosyal bilgiler dersinde, insan hakları ve demokrasi konularının öğretiminin yeterliliği konusunda, öğretmenlerin yarıdan fazlası insan hakları, özgürlükler ve demokrasi konularında yeterli bilgi birikimine sahip olduklarını ve yaptıkları eğitimin gerekliliğine inandıklarını, öğrencilerinin içinde bulunduğu gelişim döneminin bilişsel, duysal ve davranışsal özelliklerini bildiklerini ve içinde buldukları sosyal çevreyi tanıdıklarını ve onlara iyi model olduklarını katılıyorum şeklinde ifade ederek göstermişlerdir. Öğretmenler, demokratik sınıf ortamı oluşturma konusunda da her açıdan yeterliğe sahip olduklarını ifade etmişlerdir. % 10'luk bir kesim kendisinin yeterliği konusunda kararsız olduğunu ifade etmiştir. Aynı kararsızlık % 19,3 ile hizmet içi eğitime katılma konusundadır.

İnsan hakları ve demokrasi eğitimi ile ilgili farklı görüşler beyan eden öğretmenler de vardır. Teorik bilgilerin hayata geçirilmesi konusunda zorluklar yaşandığı, insan haklarına dayalı demokratik eğitimin öğrenciler tarafından suistimal edilerek disiplinsizliklere yol açabildiği belirtilmektedir. Özgürlükler sınırsız değildir. Bir kimsenin özgürlüğünün sınırı başkalarının özgürlüğünün başladığı noktadır. Her hak beraberinde sorumluluk ta getirir. Bu açıdan İHE, haklar ve sorumluluklar ekseninde şekillendirilmelidir ki öğrenci sınırsız haklara sahip olduğu yanılgısıyla başkalarının haklarını çiğnemesin.

5.sınıf okutan bir öğretmenimiz, bilinen genel geçer ve evrensel kurallarla ülkemizde bu konulardaki uygulamaların farklılıklar göstermesi soruna dikkat çekerek, program ve uygulamalar arasındaki farklılıkları öğrencilere nasıl anlatacakları konusunda görüş istemektedir. Bu görüş Kaya' nın (2006:242) araştırmasında görüşlerini beyan eden

uzmanlar tarafından da dile getirilmiştir. Ülkedeki demokrasiye ters uygulamaların sosyal bilgiler dersindeki demokrasi eğitimine zarar verdiği, bu yüzden de demokratik bireyler yetiştirmede örtük programın daha önemli olduğu ve demokrasi kültürünün yaşanarak öğrenebileceği ve yalnızca bir derste kazandırılmayacağı ifade edilmiştir.

Bazı öğretmenlerimiz, insan hakları ve demokrasi konularının soyut olmasından dolayı öğrencilerin dikkatini toplamada sıkıntılar yaşattığından bu konuların sınıf ortamında öğrencilere sezdirilerek verilmesinin daha uygun olacağı belirtilmiştir. Bu konuda toplumsal değer yargılarımızdan ve örf ve adetlerimizden faydalanılabileceği belirtilmiştir.

İnsan hakları ve demokrasi kavramlarının temelde aile ortamında şekillendiği ve okuldaki eğitimin bu temel üzerine inşa edildiği, okuldaki kazanımların evde ve yaşadığı çevrede desteklenmemesi halinde tam olarak içselleştirilemeyeceği gerçeğinden hareketle, insan hakları ve demokrasi eğitiminin okul, aile ve çevre ekseninde bir bütün olarak verilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu doğrultuda aile eğitimleri düzenlenmeli ve öğrencilerin eğitimi her açıdan desteklenmelidir. Yeşil (2002:160) de, yapmış olduğu araştırmada, sınıf ve aile ortamları ile öğrenci davranışları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulmuştur. Sağlam (2002) da araştırmasında ailelerin kültür düzeyleri ile öğrenci tutumları arasında anlamlı bir ilişki bulmuş ve ailelerinde demokrasi eğitiminden geçirilmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Bu kapsamda öğrencilerin zararlı ve şiddet içeren yayınlardan uzak tutulması kitap okuma alışkanlığının kazandırılması, ders kitaplarından ayrı olarak, insan hakları ve demokrasi konularını içeren kitapların öğrenci seviyesine uygun ve öğrencinin dikkatini çekecek bir şekilde hazırlanması önerilmektedir.

Sosyal bilgiler dersine özgü sınıfların ve ortamların oluşturulması, insan hakları ve demokrasi konularının öğretimi ile ilgili drama çalışmaları konusunda eğitim desteği sağlanması ve eğitimin DVD, CD ve slayt gibi görsel araçlarla desteklenmesi, özgürlüklerin anlatımında tarih anlatımından da faydalanılması ve bu doğrultuda öğrencilerin seviyelerine uygun kısa tarihi hikayelerden yararlanılması önerilmiştir.

Bu noktada öğretmenlerin davranışları ile de örnek olmaları gerektiği, öğretmenlerin demokratik değerlerin kazandırılmasında önemli bir etmen olduklarını belirtilmiştir.

Sağlam (2002) da araştırmasında öğretmenlerin sosyal bilgiler dersindeki davranışları ile öğrencilerin demokratik tutumları arasında anlamlı bir ilişki bulmuştur.

Aynı şekilde okul ortamında da demokratik ortamının oluşturulması, sosyal kulüplerin ve okul temsilcilerinin etkin olarak çalıştırılması gerektiği, bu konuda tüm okul çalışanları ile belli aralıklarla toplanılarak kararlara katılım sağlanması gerektiği belirtilmiştir.

Programın incelenmesi ve öğretmen görüşleri doğrultusunda genel olarak şu sonuçlar çıkarılabilir:

Ders kitaplarındaki örneklerin ve etkinliklerin kazanımların gerçekleştirilmesi noktasında çeşitlendirilmesi, çoğaltılması ve yaşamla iç içe hayata dönük olması, etkinlikler arasında birbirini tamamlayıcı bir bağ olması, bütüncül bir yaklaşımla hazırlanması noktasında eksiklikler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca öğrenci, önceden yapılandırılmış etkinliklerle kısıtlanmaktadır. Ayrıca öğrenci, önceden yapılandırılmış etkinliklerle kısıtlanmaktadır. Ders Kitapları, insan hakları ve demokrasi konularında içerik açısından yeterli değildir. Kavramların soyut ve havada kalmayacak şekilde, yapılandırmacı yaklaşımın tekniklerinden faydalanılarak kazanıma dönüştürülmesi gerekmektedir.

Öğretmenlerin insan hakları ve demokrasi konularında, demokratik değerlerin kazandırılmasında noktasında ve programın uygulanmasına yönelik olarak zorluklarla karşılaştıkları da bir gerçektir. Öğretmenler, programın temelini oluşturan ilişkilendirme noktasında bilgi ve yönlendirme eksikliğinden kaynaklanan sıkıntı çekmektedirler. Bu noktada konunun uzmanı ve eğitimli kişilerden destek alınması gereği ve programın uygulama basamaklarının, ilişkilendirmenin nasıl yapılacağına ders ve kılavuz kitaplarında daha ayrıntılı ve açıklayıcı bir şekilde yer alması gereği de ortaya çıkmaktadır.

Öneriler

Sosyal Bilgiler dersinde insan hakları ve demokrasi eğitiminin işlevselliği açısından programa ve programın uygulayıcıları olan öğretmenlere yönelik olarak şu öneriler sunulabilir:

1. İnsan hakları ve demokrasi eğitiminde sosyal bilgiler dersinin işlevselliğini etkileyen en önemli etkenlerden biri öğretmendir. Programın uygulayıcıları olan öğretmenlerin insan hakları bilincine ve demokratik değerlere ne derece bağlı oldukları çok önemlidir. Bu bağlamda, öğretmen yetiştiren eğitim fakültelerinde programların yapılandırmacı eğitim doğrultusunda yeniden düzenlenmesi gereklidir. Ayrıca görev yapmakta olan öğretmenlerin insan hakları ve demokrasi eğitimi konusunda bilgi ve beceri kazanmaları doğrultusunda acilen hizmet içi programlarla daha donanımlı hale gelmelerine ve kendilerini yenilemelerine olanak sağlanmalıdır.
2. İnsan hakları ve demokrasi eğitimi öğrencilere yaşatılarak öğretilmelidir. Bu konular bilgi aktarma yanında ve daha çok, bir değer kazandırma ve davranış biçimi oluşturma biçimi olarak ele alınmalı ve bu bağlamda sosyal bilgiler sınıfları da uygulama sınıfları haline getirilmelidir. Öğretmenin ihtiyaç duyduğu araç gereçler hazırlanmalı DVD, CD, filmler gibi görsel materyallerle eğitim desteklenmelidir. Bu materyaller ders kitapları ile birlikte set halinde hazırlanmalı. Öğretmenin her an ulaşabilmesi ve kullanabilmesi sağlanmalıdır. Materyal kullanılmasına yönelik olarak öğretmenlere eğitim verilmelidir.
3. Öğretmenler kendi yaşantıları ve uygulamaları ile model olmalı, öncelikle öğrencinin şahsına ve kişiliğine saygılı davranarak, düşüncelerine önem vererek, eleştirel düşünmelerine olanak sağlayacak ve görüşlerini çekinmeden ifade edebilecekleri demokratik sınıf ortamı oluşturmalarıdır.
4. Öğretmenler, sosyal bilgiler dersinde insan hakları ve demokrasi konularının öğretiminde diğer sosyal bilim disiplinleri, ara disiplinler ve diğer derslerle ilişkilendirmeler yapmalı ve bu konuda düzenlenen hizmet içi eğitim faaliyetlerine katılarak kendini geliştirmelidir.
5. Ders kazanımları ile uyumluluk içinde insan haklarına dayalı demokratik bir okul ortamı oluşturulmalı ve öğrencilerin sınıf ve okul kararlarına katılımları sağlanmalıdır. Öğretmenler, idareciler ve diğer okul çalışanları ile işbirliği içinde çalışılmalıdır. Çünkü öğretmenlerin yanında okulla ilgili herkesin ve her şeyin demokratikliği, sürecin olumlu ve etkili işleyebilmesi için gereklidir.

6. Aile okul ve çevre işbirliğine önem verilmeli, öğretmenler, araştırma, görüşme, gezi, proje gibi etkinliklerle toplum hizmeti veren kişilerle (muhtar, polis, sivil toplum örgütleri, yerel yönetimler vb.) de işbirliği yapmalıdırlar.

7. Ailelere yönelik de eğitim faaliyetleri düzenlenerek öğrencinin çevresindeki bütün etmenler sürece dahil edilmelidir. Konunun uzmanlarından destek alınmalıdır.

8. Ders kitapları içerik olarak ve dil olarak yeniden ele alınmalı ve yeni yaklaşımlara ağırlık verilerek düzenlenmelidir. Öğrencinin dikkatini çekecek şekilde görsellerle zenginleştirilmeli, örnekler çoğaltılmalı ve öğrenciyi düşünmeye sevk edecek şekilde yapılandırılmalıdır. Olumlu örnekler yanında olumsuz örneklerin de öğrenci seviyesine uygun bir şekilde kullanılabilmesi gerekmektedir. Özellikle, öğrencinin dünyada neler olup bittiğini anlamasına yönelik güncel ve toplumsal olayları anlayıp yorumlamasını sağlayacak etkinlikler seçilmelidir. İnsan Haklarının içselleştirilmediği ve demokrasinin bir yaşam tarzına dönüşmediği bir ortamda insanların barış içinde ve mutlu yaşamalarının da mümkün olamayacağı Dünya coğrafyasından ve tarihten örneklerle verilmesi de sosyal bilgilerin disiplinler arası yaklaşımının ve yapılandırmacı eğitimin bir gereğidir. Etkinlikler öğrenci seviyesine uygun ve kazanımlara dönük, öğrenciyi merkeze alarak ve uygulanabilirliği temel alınarak yapılandırılmalı ve öğrencilerin dersin işlenişinde aktif rol almaları sağlanmalıdır. Bu bağlamda etkinliklerin seçilmesinde ve yapılandırılmasında öğrenciye seçme şansı verilmeli, sürece dahil edilmelidir.

9. Konuların kapsamı ile ders saatleri arasında konuların yetiştirilebilirliği açısından uyumluluk sağlanmalıdır. Ayrıca yapılandırmacı eğitimin bir gereği olarak sınıf mevcutları da azaltılmalıdır.

10. Sosyal Bilgiler dersinin insan haklarına dayalı demokratik değer ve becerileri öğrencilere kazandırmasının belirlenmesine yönelik, öğrenci kazanımlarının ölçülmesini temel alan araştırmaların yapılması gereklidir.

11. Bu kapsamda öğretmenlerin eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesine yönelik de araştırmalar yapılmalıdır.

12. Öğrencilerin bireysel farklılıkları doğrultusunda ve sürece yönelik değerlendirme kriterleri geliştirilmeli ve bu konuda öğretmenler bilgilendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- AKDEMİR, Rıza (1997), “Demokrasi ve Eğitim”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl 3, Sayı 17, s. 602–604.
- ANAYURT, Ömer (2000), *Hakların Bütünlüğü İlkesi Açısından İnsan Haklarına İlişkin Sınıflandırmaların Değerlendirilmesi, Türkiye’ de İnsan Hakları*, TODAİE, Ankara.
- ANAYURT, Ömer (2002), *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- ATA, Bahri (2006), “Sosyal Bilgiler Eğitiminde Yansıtıcı Soruşturma Geleneği ve Oluşturmacılık Yaklaşımı” *Eğitimde Çağdaş Yönelimler III: Yapılandırmacılık ve Eğitimde Yansımaları Sempozyumu*, s. 259– 262, Özel Tevfik Fikret Okulları, İzmir, 29 Nisan 2006.
- ATA, Nurdan (2007), *İlköğretim 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi’nin “Kendimi Tanıyorum Ünitesi” ndeki Kazanımların Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- ATAR, Yavuz (1997), “ Çağdaş Demokrasinin Siyasal Boyutu: Türkiye’ de Demokratikleşme ve Anti Demokratikleşme Göstergeleri” , *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl 3, Sayı 17, s.73 – 94
- ATASOY, Ali (2007), “İlköğretimde Demokrasi Eğitimi”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, Yıl 8, Sayı 86, s. 13–17
- ATEŞ, Turan (2007), *Demokrasi, Siyasi Partiler ve Seçim*, Beta Basın Yayım Dağıtım A.Ş. , İstanbul.
- AYDIN, Nurullah (2000): “İnsan Hakları ve Medya”, I. Ulusal İletişim Sempozyumu Bildirileri, 3 – 5 Mayıs, Gazi Üniversitesi, Ankara, s. 12 -14.

- AYKAÇ, Necdet ve Erdoğan Başar (2005), “İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Eğitim Programının Değerlendirilmesi”, *Eğitimde Yansımalar VIII : Yeni İlköğretim Programlarını Değerlendirme Sempozyumu*, (14 – 16 Kasım 2005), Sim Matbaacılık, Ankara, s. 343–361.
- BALCI, Muharrem (1998), “Ulusal ve Uluslar Arası Hukukta İnsan Hakları Çerçevesinde Eğitim ve Öğretim Hakkı”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl 4, Sayı 22, s.1097 – 1199.
- BARTH, J. L.; Abdullah Demirtaş (1997), *İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretimi*, YÖK/ Dünya Bankası Milli Eğitimi Geliştirme Projesi Hizmet Öncesi Eğitimi, Ankara.
- BİLEN, Mürüvvet (2004), *Sağlıklı İnsan İlişkileri*, (6.Baskı) Anı Yay. , Ankara
- BİLGİN, H. Nihat (1994), *Çağdaş ve Demokratik Eğitim*, MEB Yayınevi, Ankara
- BOLAY, S. Hayri (1998), “İnsan Haklarının Felsefi Temelleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl 4, Sayı 21, s.121- 124
- BÜYÜKKARAGÖZ, Savaş ve Şahin Kesici (1998), *Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi*, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara.
- BÜYÜKKARAGÖZ, Savaş (1989), *Ortaöğretimde Demokrasi Eğitimi*, Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay., Konya.
- BÜYÜKKARAGÖZ, Savaş (1990a), *Demokrasi Eğitimi*, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara
- BÜYÜKKARAGÖZ, Savaş (1990b), *Türkiye’de Demokrasi Eğitimi ve Eğitim Programları*, MEB Yayınevi, Konya.
- BÜYÜKKARAGÖZ, Savaş (1995), *Yüksek Öğretim Programları ve Demokratik Tutumlar*, Türk Demokrasi Vakfı Yay. , Ankara.
- CAFOĞLU, Z. (1997), “Eğitim ve Demokratik Kimlik” *Yeni Türkiye Dergisi: Demokrasi Özel Sayısı*, Yıl 3, Sayı 17, s. 594 – 598.

- CANERİK, Hüseyin (2005), “Sosyal Bilgiler Programı ve Öğretimi”, *Eğitimde Yansımalar VIII : Yeni İlköğretim Programlarını Değerlendirme Sempozyumu*, s. 362–381, Sim Matbaası, Ankara
- ÇAYIR, Kenan (2002), “İnsan Hakları Eğitimi Dersi Senaryoları”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, Yıl 2, Sayı 2, .377–400
- ÇEÇEN, Anıl (2000a) “Günümüz Koşullarında İnsan Haklarının Genel Görünümü”, *Türkiye’de İnsan Hakları*, TODAİE, Ankara, s. 3–6
- ÇEÇEN, Anıl (2000b), *İnsan Hakları*, Gündoğan Yayınları, Ankara
- ÇEÇEN, Anıl (1990), *İnsan Hakları*, Selvi Yayınları, Ankara
- ÇENGELCİ, Tuba (2005), *Sosyal Bilgiler Dersinde Beyin Temelli Öğrenmenin Akademik Başarıya Ve Kalıcılığa Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir
- DAĞDAŞ, Gürcan (1998), “İnsan Hakları”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl 4, Sayı 21, s. 321–324.
- DAVRAN, Zeynep (2001), “İnsan Haklarının Düşünsel Temelleri”, *İnsan Haklarının Gelişimi, Türkiye Bilimler Akademisi*, s. 19–25, TÜBİTAK MATBAASI, Ankara,
- DEMİREL, Özcan (2004), *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme*, 6. Baskı, PegemA Yayıncılık, Ankara.
- DOĞAN, İsmail (2003), *Modern Toplumda Vatandaşlık, Demokrasi ve İnsan Hakları*, PegemA Yayıncılık, Ankara.
- ELKATMIŞ, Metin (2007), *İngiltere ve Türkiye’deki İlköğretim 1. Kademedeki İnsan Hakları Eğitimlerinin Karşılaştırılması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- ERGİL, Doğu (1998), “Demokrasi Yoluyla İnsan Haklarının Garanti Altına Alınması”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl 4, Sayı (21), s. 428–434.
- ERGÜN, Hüseyin (1998), “İnsan Hakları: Sıfırdan Sonsuza Doğru”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl 4, Sayı 21, s.110–112.

- ERSOY, Arife Figen (2007), *Sosyal Bilgiler Dersinde Öğretmenlerin Etkili Vatandaşlık Eğitim Uygulamalarına İlişkin Görüşleri*, Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Eskişehir
- ERTÜRK, Selahattin (1981), *Diktacı Tutum ve Demokrasi*, Yelkenetepe Yayınları, Ankara.
- ERTÜRK, Selahattin (1985), *Diktacı Tutum ve Demokrasi*, Yelkenetepe Yayınları, Ankara
- FİDAN, Nurettin ve Münire Erden (1994), *Eğitim Psikolojisi*, Meleksan Matbaacılık, Ankara
- FRANCİNE, Best (2000), *Tüm İnsanlar... İnsan Hakları Eğitimi İçin El Kitabı*, Çev. Mesut Gülmez, UNESCO/TİHAK Yayını, No:2, Ankara
- GEMALMAZ, Mehmet Semih (1988), “İnsan Hakları Eğitiminin Yapısal Özellikleri”, *Öğretmen Dünyası*, Yıl 9, Sayı, 100, s.14–15.
- GENÇ, Mehmet (1997) *İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri – Ulusal ve Uluslar arası Mevzuat*, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Basımevi, 1997, Bursa
- GENÇ, Salih Zeki ve Temel Kalafat (2006), “Öğretmen Adaylarının Demokratik Tutumları ile Empatik Becerilerinin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma” *Manas Dergisi*, Yıl 2008, Sayı 19, s.211- 222.
- GÜLMEZ, Mesut (1994), *İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi*, TODAİE, Ankara
- GÜLMEZ, Mesut (2001), *İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitim*, TODAİE, Ankara
- GÜRKAYNAK, Mehmet (1989), “Demokrasi Eğitiminde Boyutlar ve Sorunlar” (*Panel I*), *Demokrasi için Eğitim*, Türk Eğitim Derneği Yayınları, s. 55 – 67, Ankara.

- GÜRKAYNAK, İpek (2005), “Çocukların ve Gençlerin Barış, Yurttaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi, Alternatif Kitaplar, Alternatif Öğretmenler. Nasıl Eğitiliyoruz?”, Editörler: TARBA CEYLAN, D., ve Gürol Irzık, *İnsan Hakları Eğitimi ve Ders Kitapları Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Türk Tarih Vakfı Yayınları, s.157- 169, İstanbul
- GÖZÜTOK, Dilek (2003), “Hukuk İlintili Yurttaşlık Eğitimi”, *Hukuk Öğretimi ve Hukukçunun Eğitimi Uluslararası Toplantı*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 50–56, Ankara
- GÖZÜTOK, F. Dilek (1995), *Öğretmenlerin Demokratik Tutumları*, TÜDAV Yayınları, Ankara
- HATEMİ, Hüsrev (1998), “İnsan Hakları”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl 4, Sayı 21, s.166-167.
- İŞMAN, Aytekin ve Ahmet Eskicumalı (1999), *Eğitimde Planlama ve Değerlendirme*, Değişim Yayınları, Adapazarı
- KABAPINAR, Yücel (2002), “İlköğretim Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretiminde Kullanılan Ders Kitapları ve Öğretim Materyalleri Açısından Türkiye ve İngiltere Örnekleri”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, Yıl 2, Sayı 1, s. 249 – 270
- KALABALIK, Halil (2009), *İnsan Hakları Hukuku*, Seçkin Yayınları, Ankara
- KAPANİ, Münci (1993), *Kamu Hürriyetleri*, Yedinci Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara
- KAYA, Erdoğan (2006), *Türkiye'nin Avrupa Birliği İle Bütünleşmesi Sürecinde Sosyal Bilgiler Dersinin İşlevselliği*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir
- KAYA, Yahya Kemal (1989), “Demokrasi Eğitiminde Öneriler”, *II. Demokrasi için Eğitim Paneli*, Türk Eğitim Derneği Yayınları, Ankara, s. 158 – 176.
- KAYMAKCAN, Recep (2007), “Bir Değer Olarak Hoşgörü Eğitimi”, *Değerler ve Eğitimi Uluslar arası Sempozyumu(26–28 Kasım 2004)*, Dem Yayınları, İstanbul, s.515–531

- KEPENEKÇİ, Yasemin (2000), “İnsan Hakları Eğitimine Temel Yaklaşımlar”, *Milli Eğitim Dergisi*, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/145/kepenekci.htm> 05.12.2008
- KEPENEKÇİ, Yasemin (2000), İnsan Hakları Eğitimi, Anı Yayıncılık, Ankara
- KOLUKISA, E. Aydın, Ş. Oruç, B. Akbaba, H. Dünder (2005), *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4 Öğretmen Kılavuz Kitabı*, A Yayınları, İstanbul
- KÖKTAŞ, M. Emin (2000), “İnsan Hakları Bildirgelerinde Din Sorunu”, *Türkiye’de İnsan Hakları*, TODAİE, Ankara, s. 71–82
- KUZU, Burhan (1997), “Demokrasi ve Gereklere”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl 3, Sayı 17, s. 103–110.
- MARSHALL, Gordon (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, çev.Osman Akınhay, Derya Kömürcü Bilim ve Sanat Yay., Ankara.
- MEB (2005), *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Ve Kılavuzu (4-5. Sınıflar için)*, Ankara, Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi.
- MEB (2004), *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi(4-5.Sınıflar) Öğretim Programı (Eğitim Amacıyla Hazırlanan Taslak Baskı)*, MEB Yayınları, Ankara
- MELEN, Mithat (1997), “Demokrasi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl 3, Sayı 17, s.21-25
- NAS, Recep (2006), *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa
- ORTAYLI, İlber (1983), “Ders Kitabından Tarih Nasıl Öğrenilir?”, *Bilim ve Sanat Dergisi*, sayı 34.
- ÖNAL, Hakan ve Niyazi Kaya (2009), “Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının (4 ve 5. Sınıf) Değerlendirilmesi”
<http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c9s16/makale/c9s16m2.pdf> 11.02.2009
- ÖNEY, Metin (1998), “İnsan Haklarının Tarihi Gelişimi ve Türkiye”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl 4, Sayı 21, s.54–62).

- ÖNCÜL, Remzi (2000), *Eğitim ve Öğretim Bilimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- ÖZBUDUN, Ergun (1991), *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara.
- ÖZBUDUN, Ergun (1989), *Tarihsel Gelişim İçinde Demokrasi ve Eğitim Demokratik Toplumun Temeli Olarak Eğitim*, Demokrasi İçin Eğitim, s.3- 33, TED Yayınları, Ankara
- ÖZDEMİR, Hakan (2009), *İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerine Demokrasi Kültürü Kazandırmada Demokrasi Eğitimi ve Okul Meclisleri Projesinin Katkısı: Kütahya İli Örneği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZDEMİR, Servet ve H.İbrahim YALIN (1998), *Her Yönüyle Öğretmenlik Mesleği*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara
- ÖZGENÇ, İzzet (1998), (Jack Donnely'den aktaran) “İnsan Hakları Üzerine Bir Kitap Değerlendirmesi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl 4, Sayı 22, s. 1492-1498
- ÖZTÜRK, Cemil (2006), “*Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi: Yapılandırmacı Bir Yaklaşım*”, 1.Baskı, PegemA Yayıncılık, Ankara
- ÖZTÜRK, Cemil ve Nurdan Baysal (1998), “ İlköğretim 4–5. Sınıf Öğrencilerini Sosyal Bilgiler Dersine Yönelik Tutumu”, *IV. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Sempozyumu*, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 15–16 Ekim 1998, Denizli.
- ÖZTÜRK, Cemil ve Rahmi OTLUOĞLU (2003), *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Edebi Ürünler ve Yazılı Materyaller*, PegemA Yayıncılık, Ankara
- ÖZTÜRK, Cemil; Z. Karabacak; L. Öğrenir; F. Dayı; K. Baştürk; K, Ersoy; İ, Günday (2005), *İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretmen Kılavuz Kitabı*, Sürat Yayınları, İstanbul

- ÖZTÜRK, Namık Kemal (2000), “Demokrasi ve insan Hakları”, *Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi Projesi Kaynakları: Demokrasi Dosyası*, yay. haz. Kamil B. Raif ve B. Jülide Mollaoğlu, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara, s. 242–251.
- PAYKOÇ, Fersun (2005), “ Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitiminde Neredeyiz? ” *Öğretmen ve Öğrencilerin Gözünde Ders Kitaplarında İnsan Hakları: Anket Sonuçları*, Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s.104 – 110.
- SAFRAN, Mustafa (2004), “ İlköğretim Programlarında Yeni Yaklaşımlar Sosyal Bilgiler (4–5. Sınıf)”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, Yıl 5, Sayı 54 - 55, s.35
- SAĞLAM, H. İbrahim (2000), “*Sosyal Bilgiler Dersinin Demokratik Tutum Geliştirmedeki Rolü*” <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/146/saglam.htm>
09.11.2009
- SARIBAY, Ali Yaşar (1998), *Siyaset, Demokrasi ve Kimlik*, Asa Kitabevi, Bursa.
- SELÇUK, Sami (1997), “Dar Ufuklu Demokrasiyle Yetinmenin Bunaltıcı Dayanılmazlığı”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl 3, Sayı 7.
- ŞAYLAN, Gencay (1998), *Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişmesi*, Todaie Yayıncılık Bürosu, Ankara.
- ŞEKERCİ, Osman (1999), *İnsan Hakları Alanında Temel Belgeler Ve İslam*, Nun Yayıncılık, İstanbul.
- ŞİŞMAN, Mehmet (2007), “ Eğitimde Demokratikleşme ve Sosyal Adalet ”, *Türk Eğitim Sisteminde Yeni Paradigma Arayışları Bildiriler Kitabı*, Eğitim-Bir-Sen Yayınları, Ankara, s. 290 – 305
- TACMAN, Müge (2009), “İlköğretim Sınıf Öğretmenlerinin Demokratik Tutumları” <http://www.world-education-center.org/index.php/cjes/article/viewFile/6/4> ,
28.11.2009
- TANİLLİ, Server (2005), *Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz*, (2.basım), Adam Yay. , İstanbul,

- TANILLI, Server (2001), *Devlet ve Demokrasi*, Adam Yayınları, İstanbul.
- TANÖR, Bülent (1994), *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, B D S Yayınları, İstanbul
- T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı (2009), "İnsan Haklarının Önemi"
http://www.ihb.gov.tr/makale1_insanhaklarinin_onemi.htm, 01.12.2009
- TAŞKESEN, Abdullah (2005), "Demokrasi ve Demokrasi Kültürü", *Vatandaşlık Bilgisi*, Lisans Yayıncılık, Ed. Elmaziye T. TEMİZ, İstanbul, s. 99 – 119
- TEKEREK, Meltem; N. Kaya; M. D. Alıç; B. Yılbat; T.Yıldırım; M. Koyuncu; K. Ulusoy (2008), *Sosyal Bilgiler Ders Kitabı İlköğretim 4*, Devlet Kitapları, Ankara
- TEZCAN, Mahmut (1994), *Eğitim Sosyolojisi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yay., Ankara.
- TEZGEL, Recep(2006), "Yeni İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında İnsan Hakları ve Değer Eğitimi"
http://www.google.com.tr/search?hl=tr&source=hp&q=recep+tezgel&meta=&rlz=1R2GGLL_en&aq=0&oq=rECEP+TEZ, 04.11.2008
- TOLAN, Barlas (1991), *Toplumbilimlerine Giriş*, 3. Basım, Adım Yay., Ankara
- TOPUZ, Hıfzı (1989), "Demokrasi Eğitiminde Boyutlar ve Sorunları", *I. Demokrasi için Eğitim Paneli*, TED Yayınları, Ankara, s.37– 45.
- USLU, Mehmet (2003), "İlköğretim 2. Kademedeki Demokrasi Eğitimi, Öğretmen ve Öğrencilerin Demokratik Davranışlar Sergileme Düzeyleri." Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- UYGUN, Oktay (2003), *Demokrasinin Tarihsel, Felsefi ve Ahlaki Boyutları*, İnkılap Kitabevi, İstanbul
- UYGUN, Oktay (1996), *Türkiye'de Demokrasi ve İnsan Hakları*, Ankara. Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi.
- UZUN, Turgay (1998), "Uluslararası Alanda İnsan Haklarının Gelişimi, İdealler, Gerçekler ve Türkiye", *Yeni Türkiye*, Yıl 4, Sayı 22, s.1231–1249.

- ÜSTE, Bahar (2007), *İnsan Hakları Eğitimi Ve İlköğretimdeki Önemi*, Ege Akademik Bakış 7(1), İzmir, s. 295–310.
- YAŞAR, Şefik (2005), “Sosyal bilgiler programı ve öğretimi”, *Eğitimde Yansımalar VIII: Yeni İlköğretim Programlarını Değerlendirme Sempozyumu*, s. 329 – 342, Sim Matbaası, Ankara.
- YEŞİL, Rüştü ve Davut Aydın (2007) *Demokratik Değerlerin Eğitiminde Yöntem Ve Zamanlama*, TSA / Yıl: 11, S: 2, Ağustos, s.65–84.
- YEŞİL, Rüştü (2004), “*İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitiminde Yöntem*”, Gazi Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, cilt5, Sayı 1, s. 35 – 41.
- Yeşil, Rüştü (2003), *Demokratik Eğitim Ortamının İnsan Hakları Temeli*, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 4(2), 45–54.
- YEŞİL, Rüştü (2002), *Okul ve Ailede İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi*, Nobel Yayınları, Ankara.
- YEŞİL, Rüştü (2001), *İlköğretim Düzeyinde Okul ve Ailenin Demokratik Davranışlar Kazandırmadaki Etkisi*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EKLER

EK-1:

Anket No:...

ANKET

İLKÖĞRETİM 4.-5. SINIF SOSYAL BİLGİLER PROGRAMININ “İNSAN HAKLARI VE DEMOKRASİ EĞİTİMİNDEKİ İŞLEVSELLİĞİ” KONUSUNDA ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ

Değerli Meslektaşım;

Bu anket, İlköğretim 4.-5. sınıf Sosyal Bilgiler Dersi'nin İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimindeki işlevselliğini tespit etmek için hazırlanmıştır. Vereceğiniz cevaplar yalnızca bilimsel bir amaçla kullanılacaktır. Araştırmanın ciddiyeti ve başarısı katılmanıza ve vereceğiniz samimi cevaplara bağlıdır. Size uygun seçenekleri lütfen çarpı işareti (X) ile işaretleyiniz.

Araştırmaya katkılarınızdan dolayı teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

Öğretmen
Duriye AYDENİZ
Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Yüksek Lisans Öğrencisi

1.Cinsiyet ☐ Kadın ☐ Erkek	2.Yaşınız ☐ 21-25 ☐ 36-40 ☐ 26-30 ☐ 41-45 ☐ 31-35 ☐ 46 ve üzeri	3.Mezun Olduğunuz Okul ☐ Eğitim Fakültesi ☐ Açık öğretim Lisans Tam. ☐ Fen-Edebiyat Fak. ☐ Diğer Fakülteler (Lütfen belirtiniz)
4.Eğitim Durumunuz ☐ Ön Lisans ☐ Lisans ☐ Y. Lisans ☐ Doktora	5.Meslekteki Hizmet Süreniz ☐ 1-5 ☐ 16-20 ☐ 6-10 ☐ 21-25 ☐ 11-15 ☐ 26 ve üzeri	6.İnsan Hakları Demokrasi ve Vatandaşlık Eğitimine İlişkin Bir Hizmet İçi Eğitim Programına Katılma Durumu ☐ Katıldım ☐ Katılmadım
7.Okuttuğunuz Sınıf ☐ 4. Sınıf ☐ 5. Sınıf	8.Okuttuğunuz Sınıfın Mevcudu ☐ 20-25 ☐ 31-35 ☐ 26-30 ☐ 35 ve üzeri	

SIRA	4.-5. sınıf Sosyal Bilgiler Programının; İnsan Hakları, Demokrasi, Vatandaşlık Konuları Açısından Genel Değerlendirmesi	Tamamen katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
1	4. – 5. sınıf Sosyal Bilgiler Programının insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi eğitiminde önemli bir rolü vardır.					
2	Programda yer alan insan hakları ve demokrasi konuları öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gelişim düzeylerine (hazır bulunuşluk)uygundur.					
3	Program “Etkili ve sorumlu Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı yetiştirme” hedefini gerçekleştirmede etkilidir.					
4	İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi eğitiminin Sosyal Bilgiler programında “ara disiplin” ilişkilendirmesi ile verilmesi yerinde ve etkilidir.					
5	Programda öngörülen ölçme ve değerlendirme teknikleri öğrencilerin gelişim düzeylerini dikkate almaktadır.					
Kazanımlar Açısından;						
6	Kazanımlar, programın genel amaçlarıyla tutarlıdır.					
7	Kazanımlar, açık ve anlaşılır bir şekilde ifade edilmiştir.					
8	Kazanımlar, öğrencilerin psikolojik (başarılı olma, kendine güven vb) ihtiyaçlarını karşılamaktadır.					
9	Kazanımlar, öğrencilerin sosyal (saygı, değer verme, katılım, vb.) ihtiyaçlarını karşılamaktadır.					
10	Kazanımlar, öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine uygundur.					
11	Kazanımların gerçekleştirilmesinde ders saati yeterlidir.					
12	Kazanımlar, eğitim durumlarına (öğrenme-öğretmen kuramlarına uygundur) dönüştürülebilecek niteliktedir.					
İçerik Açısından;						
13	Konular öğrencilere programda yer alan değer ve becerileri (duygu ve düşüncelere saygı ve hoşgörü, sorumluluk, yardımseverlik, sosyal katılım vb.) kazandırmaktadır.					
14	Konular öğrencinin günlük hayatta her an karşılaşılabileceği nitelikte yaşamla iç içedir.					
15	Ders kitapları ulaşılmak istenen hedeflerin kazandırılmasında içerik açısından yeterlidir.					
16	Ders kitapları ulaşılmak istenen hedeflerin kazandırılmasında dil açısından yeterlidir.					
17	Ders kitapları ulaşılmak istenen hedeflerin kazandırılmasında öğrenci seviyesine uygunluk açısından yeterlidir.					
18	Ders kitaplarındaki örnek etkinlikler ulaşılmak istenen hedeflerin kazandırılmasında yeterlidir.					
19	Ders kitaplarında “1.el kaynak” olarak yer verilen ve öğrencilerin her gün karşılaşılabilecekleri olayların yer aldığı gazete haberleri, resim, fotoğraf, anekdot, anı, mektup vb. gibi kaynaklar “ öğrenmeyi destekleyici” bir işlev gerçekleştirmektedir.					
20	Ünite sonlarındaki “ünite değerlendirme” sayfasında yer alan ölçme sorularının cevaplarının kitapta aynen yer almaması öğrencileri düşünmeye sevk etmektedir.					
21	Ünite değerlendirme sayfasındaki “düşün-yaz” kısmındaki sorular; öğrencilere düşünen ve düşündüklerini açıklayan, çağdaş toplumdaki bireylerin özelliklerini kazandırmaktadır.					
Eğitim Durumu Açısından;						
22	Öngördüğü etkinlikler öğrencinin öğrenme-öğretme sürecine aktif katılımını sağlayabilmektedir					
23	Konuların uygulanmasında öğrencilerin gerekli materyallere ulaşmaları noktasında sorunlar yaşanmaz.					

		Her zaman	Sıklıkla	Bazen	Nadiren	Hiçbir zaman
----	4-5. Sınıf Sosyal Bilgiler dersinde İnsan Hakları, Demokrasi, Vatandaşlık konularının öğretiminde kullanılan ölçme değerlendirme teknikleri açısından;					
24	Konularının öğretiminde gözlem tekniğini kullanırım.					
25	Yazılı yoklama sınavı yaparım.					
26	Test yaparım.					
27	Soru-yanıt tekniğini kullanırım.					
28	Ürün dosyaları oluştururum (portfolyo /gelişim dosyası).					
29	Görüşme tekniğini kullanırım.					
30	Değerlendirme formları (öz değerlendirme, akran değerlendirme, grup değerlendirme, proje/poster değerlendirme vb.) ve tutum ölçekleri kullanırım.					
31	Öğretmen olarak öz değerlendirme yaparım.					
32	Değerlendirme aşamasında güncel insan hakları ile ilgili olumlu ya da olumsuz konuların ya da senaryoların sınıfta çözümlemesi yoluna giderim.					
	4-5. sınıf Sosyal Bilgiler dersinde İnsan Hakları ve Demokrasi, Vatandaşlık konularının öğrenme- öğretme sürecinde yararlanılan araç ve gereçler açısından;	Her zaman	Sıklıkla	Bazen	Nadiren	Hiçbir zaman
33	Kılavuz kitaplarda önerilen ders planlarını aynen uyguluyorum					
34	Etkinlikleri planlarken ve yürütürken ana öğrenme alanlarındaki kazanımlarla beraber ara disiplin kazanımlarının da edinilmesine(ilişkilendirerek) dikkat ediyorum.					
35	Gerçek nesnelere (seçim pusulaları, dövizler vb) ile kimlik, uluslar arası sözleşmeler gibi belgelerden yararlanıyorum.					
36	Sadece Sosyal Bilgiler ders ve çalışma kitabını kullanıyorum.					
37	Ders ve çalışma kitabı dışındaki, konuyla ilgili diğer başvuru kaynaklarından da faydalaniyorum.					
38	Görsel araçlar (DVD, CD, film, resim, grafik vb) dan faydalaniyorum.					
39	Bilgi teknolojilerinden (bilgisayar, internet) faydalaniyorum.					
40	Kitle iletişim araçları (televizyon, gazete vb.) ndan faydalaniyorum.					
41	Öğrenci merkezli/ aktif öğrenme metotlarını (araştırma, tartışma, problem çözme, drama, rol yapma, simülasyon, vb.) kullanıyorum.					
	4-5. sınıf Sosyal Bilgiler dersinde İnsan Hakları ve Demokrasi konularının öğrenme- öğretme sürecinde yapılan işbirliği türleri açısından;					
42	Aile ile işbirliği yaparım					
43	Diğer öğretmenler ile işbirliği yaparım					
44	Okul yönetimi ile işbirliği yaparım					
45	Toplum hizmeti veren kişiler (muhtar, polis, hukukçular, sivil toplum örgütleri, yerel yönetimler vb.) ile işbirliği yaparım.					
	4-5. Sınıf Sosyal Bilgiler dersinde İnsan Hakları ve Demokrasi konularının öğretiminde öğretmenlerin sınıf ortamı oluşturulmasında dikkat edilen ilkeler;	Her zaman	Sıklıkla	Bazen	Nadiren	Hiçbir zaman
46	Sınıf ortamında öğrenciler; sınıf kararlarında düşüncelerini dile getirirler.					
47	Sınıf kurallarına uyarlar.					
48	Birbirlerine saygılı davranırlar.					
49	Düşüncelerini rahatça ifade ederler.					
50	Yapılan eleştirileri hoşgörü ile karşılarlar.					
51	Birbirleri ile dayanışma içindedirler.					
52	Sınıftaki her öğrenci etkinliklere katılır					

	4.-5. Sınıf Sosyal Bilgiler dersinde İnsan Hakları ve Demokrasi Konularının öğretiminde sınıf öğretmenlerinin yeterliği;	Tamamen katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum
53	İnsan hakları, özgürlükler ve demokrasi konularında yeterli bilgi birikimine sahip olduğumu düşünüyorum					
54	İnsan haklarının gelişimi ve demokratik bir toplumun oluşumu yolunda yaptığım eğitimin gerekliliğine inanırım.					
55	İnsan hakları ve demokrasi eğitimi konusunda mesleki becerilerimi geliştirmek için zorunlu olmadığı durumlarda bile hizmet içi eğitim, kongre, panel, seminer, gibi eğitim çalışmalarına katılırım.					
56	Öğrencilerime insan hakları ve demokratik değerlerin öğretilmesinde olumlu ve gerçekçi model olmaya çalışırım.					
57	Öğrencilerimin içinde bulunduğu gelişim döneminin, bilişsel, duyuşsal ve davranışsal özelliklerini bilirim.					
58	Öğrencilerin içinde bulunduğu sosyal çevreyi (arkadaş, aile, mahalle, akraba çevresi gibi) tanırım					
59	Sınıf atmosferinin hak ve özgürlüklere saygılı ve demokratik ilkeler doğrultusunda oluşmasına dikkat ederim.					
60	Öğrenciye ismiyle hitap eder ve bir birey olarak değerli olduklarını hissettiririm.					
61	Öğrencilerle ilgili kayıtlarda gizlilik ilkesine uyarım.					
62	Öğrencilere uygun tartışma ortamı oluşturarak kendilerini ifade edebilecekleri fırsatlar sunarım.					
63	Öğrencilerin sahip olduğu değerlere saygı gösteririm.					
64	Öğrenme- öğretme sürecinde bireysel farklılıkları dikkate alırım.(mizaç, öğrenme stilleri, ailevi özellikler vs.)					
65	Öğrencilerin kendilerini güven içinde hissetmelerini sağlayacak ortam oluştururum.					
66	Sınıf kurallarını öğrencilerle birlikte belirlerim.					
67	Öğrencilerin duygu ve düşüncelerini yönetebilmelerinde rehberlik eder ve olumsuz davranışları için yapıcı yönlendirmeler yaparım.					
68	Öğrenci başarılarını ve olumlu davranışlarını ödüllendiririm.					
69	Bireyler arası problem çözüme becerilerine sahibim ve öğrencilerde de bu becerilerin gelişmesi için rehberlik yapabilirim					
70	4.-5. Sınıf Sosyal Bilgiler dersinde İnsan Hakları ve Demokrasi Konularının öğretilmesiyle ilgili başka düşünceleriniz varsa lütfen yazınız.					

T.C.
SAKARYA VALİLİĞİ
Milli Eğitim Müdürlüğü

SAYI : B.08.4.MEM.4.54.00.05.01.0375/9845
KONU : Anket

VALİLİK MAKAMINA
SAKARYA

İLGİ : "Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Okul ve Kurumlarda Yapılacak Araştırma ve Araştırma Desteğine Yönelik İzin ve Uygulama Yönergesi"

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Duriye AYDENİZ;

"İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Programının İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimindeki İşlevselliği Konusunda Öğretmen Görüşleri" konulu anket çalışması nedeniyle;

İlimiz;Adapazarı,Serdivan,Erenler İlçelerindeki Resmi ve Özel İlköğretim Okulları'nda görev yapan 4.ve 5. sınıf öğretmenlerine yönelik 150 adet anket uygulaması yapmak istediğini, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 08.05.2009 tarih ve 771.01-423 sayılı yazılarıyla belirtmektedirler.

Anket soruları komisyonumuzca incelenmiş olup, yasal yükümlülüğün ilgili okul müdürlüklerince yerine getirilmesi ve dersleri aksatmamak kaydıyla 2008-2009 eğitim öğretim yılında yönergede belirtilen tarihler doğrultusunda; anket uygulamasının yapılması, Müdürlüğümüzce uygun mütalaa edilmektedir.

Makamınızca da uygun görüldüğü takdirde, olurlarınızı arz ederim.

Murat YAZICI
Milli Eğitim Müdürü

OLUR.
13/05/2009

Uğur ALADAĞ
Vali a.
Vali Yardımcısı

ÖZGEÇMİŞ

1964 yılında Aydın- Yenipazar' da doğdu. İlkokul, ortaokul ve liseyi Yenipazar'da tamamladı. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde tamamladı. Avukatlık stajını İstanbul Adliyesinde ve Barosunda tamamladı. Sakarya Barosunda Avukat olarak çalışmakta iken, 1997'de öğretmenlik mesleğine başladı. Sırasıyla; Adapazarı Örentepe İ.Ö. O., Sapanca Alaçam İ.Ö.O. da sınıf öğretmeni olarak çalıştı. Halen İl Milli Eğitim Müdürlüğü Proje Yürütme Biriminde uzman öğretmen olarak görev yapmaktadır. Görevleri arasında Başbakanlık Etik Kurulu Sakarya etik eğitici liderliği de bulunmaktadır. Evli ve üç çocuk annesidir.